

ΙΣΤΟΡΙΑ

ΕΙΚΟΝΟΓΡΑΦΗΜΕΝΗ

ΟΙ ΤΑΛΙΜΠΑΝ ΣΤΟ ΑΦΓΑΝΙΣΤΑΝ Η ΑΝΟΔΟΣ, Η ΠΤΩΣΗ ΚΑΙ Η ΕΠΑΝΟΔΟΣ ΣΤΗΝ ΕΞΟΥΣΙΑ

**ΝΕΑΝΙΚΕΣ
ΑΝΤΙΣΤΑΣΙΑΚΕΣ
ΟΡΓΑΝΩΣΕΙΣ (1941-1944)**

ΠΑΝΑΓΙΩΤΗΣ ΚΑΝΕΛΛΟΠΟΥΛΟΣ

**ΧΡΥΣΑΝΘΟΣ ΦΙΛΙΠΠΙΔΗΣ
ΑΡΧΙΕΠΙΣΚΟΠΟΣ ΑΘΗΝΩΝ
(1938-1941)**

**ΟΙ ΡΙΖΕΣ ΤΗΣ ΕΛΛΗΝΟΓΑΛΛΙΚΗΣ
ΦΙΛΙΑΣ ΚΑΙ ΣΥΜΜΑΧΙΑΣ**

**Η ΚΑΤΑΚΤΗΣΗ ΤΗΣ
ΕΛΛΑΔΑΣ ΑΠΟ ΤΟΥΣ
ΣΤΑΥΡΟΦΟΡΟΥΣ**

**Η ΕΥΡΩΠΗ ΚΑΙ
ΟΙ ΤΟΥΡΚΟΙ**

**ΑΠΟ ΤΗ ΣΠΗΛΙΑ
ΣΤΟΝ ΟΙΚΟ**

ΤΗΝ ΨΑΧΝΕΙΣ;

Κουλουράκια 0% Ζάχαρη με γεύση Βανίλια

με γλυκαντικά

Νέο

χωρίς
ζάχαρη

my
DELIVERY

E-ORDER
www.gregorys.gr

f
gregorys.gr

g
gregorysgr

Download app!

Γρηγόρης

ΣΗΜΕΙΩΜΑ ΤΗΣ ΣΥΝΤΑΞΗΣ

ΟΙ ΤΑΛΙΜΠΑΝ, που στη γλώσσα της φυλής των Παστούν σημαίνει «Φοιτητές», εμφανίστηκαν το 1994 κοντά στην πόλη Κανταχάρ, στον αφγανικό Νότο. Επρόκειτο για μια από τις ένοπλες ομάδες που μάχονταν στον εμφύλιο πόλεμο του Αφγανιστάν για τον έλεγχο της χώρας μετά την απόσυρση των Σοβιετικών και την επακόλουθη κατάρρευση της τοπικής κυβέρνησης.

Αρχικά άντλησαν υποστηρικτές από τους λεγόμενους μαχητές Μουτζαχεντίν, οι οποίοι με τη στήριξη των ΗΠΑ είχαν εκδιώξει τις Σοβιετικές δυνάμεις στη δεκαετία του 1980. Μέσα σε δύο έτη είχαν αποκλειστικό έλεγχο σχεδόν στο σύνολο της χώρας, ανακινώντας τη δημιουργία ενός ισλαμιστικού εμιράτου το 1996 με μια σκληρή ερμηνεία του ισλαμικού νόμου.

Για μεγάλο μέρος του αφγανικού πληθυσμού ήταν ευπρόσδεκτοι, κυρίως χάρη στην επιτυχή αντιμετώπιση της διαφθοράς και τη βελτίωση των συνθηκών ασφάλειας. Όμως οι Ταλιμπάν επέβαλαν απάνθρωπες ποινές σύμφωνα με τη δική τους ερμηνεία της σαρίας, όπως δημόσιες εκτελέσεις για όσους είχαν καταδικαστεί για φόνο ή μοιχεία, και ακρωτηριασμό για όσους κρίνονταν ένοχοι για κλοπή. Απαγόρευαν επίσης την τηλεόραση, τη μουσική και τον κινηματογράφο και απαγόρευαν το σχολείο για τα κορίτσια άνω των δέκα ετών. Οι άνδρες έπρεπε αναγκαστικά να αφήνουν μούσι και οι γυναίκες να φορούν μπούρκα.

Μετά τις τρομοκρατικές επιθέσεις της 11ης Σεπτεμβρίου του 2001 στις ΗΠΑ από την Αλ Κάιντα, συμμαχικές δυνάμεις εισέβαλαν στην Καμπούλ δύο μήνες αργότερα. Οι Ταλιμπάν αποσύρθηκαν σε απόμακρα σημεία του Αφγανιστάν, από όπου ξεκίνησαν αντάρτικο κατά της επίσημης αφγανικής κυβέρνησης και των Δυτικών συμμάχων της.

Κατά την πενταετή περίοδο της κυριαρχίας του Μουλά Μοχάμεντ Ομάρ στο Αφ-

γανιστάν οι Ταλιμπάν επέβαλαν μια σκληρή εκδοχή της Σαρία. Οι γυναίκες απαγορευόταν να εργάζονται ή να σπουδάζουν και είχαν περιοριστεί κατ' οίκον, εκτός αν συνοδεύονταν από κάποιον άνδρα.

Οι Ταλιμπάν κατηγορούνται από τους αντιπάλους και τη Δύση ότι επιθυμούν να επιστρέψουν στο ίδιο στιλ διακυβέρνησης της χώρας, αν και το ισλαμιστικό κίνημα το αρνείται. Ισχυρίστηκε ότι επιθυμεί ένα «αυθεντικό ισλαμιστικό σύστημα», για το Αφγανιστάν, που θα φροντίζει για τα δικαιώματα των γυναικών και των μειονοτήτων σύμφωνα με τις πολιτιστικές παραδόσεις και τους θρησκευτικούς κανόνες.

Όπως καταγγέλλουν ανθρωπιστικές οργανώσεις, οι γυναίκες υφίστανται σήμερα τις μεγαλύτερες διακρίσεις στο Αφγανιστάν. Κάποιες γυναίκες προσπαθούν να διαφύγουν στο γειτονικό Πακιστάν, για να αποφύγουν αναγκαστικούς γάμους με πολέμαρχους των Ταλιμπάν. Οι Ταλιμπάν δέχονται πιέσεις από τη διεθνή κοινότητα, που έχει «παγώσει» τα περισσότερα κεφάλαια για το Αφγανιστάν, προκειμένου να δεσμευθούν στον σεβασμό των δικαιωμάτων των γυναικών από τότε που η σκληροπυρηνική ισλαμιστική οργάνωση κατέλαβε την εξουσία στη χώρα στις 15 Αυγούστου 2021. Δεν υπάρχει αμφιβολία ότι οι Ταλιμπάν άλλαξαν σε ό,τι αφορά στα δικαιώματα των γυναικών, σε σύγκριση με την εποχή που είχαν την εξουσία πριν από 25 χρόνια. Όμως, το παλιό καθεστώς ήταν τόσο αποκρουστικά μισογυνιστικό, που ακόμη και με αλλαγμένους τους Ταλιμπάν, το Αφγανιστάν είναι η χώρα με τη χειρότερη συστημική καταπίεση των γυναικών στον κόσμο.

Διονύσης Ν. Μουσμούτης
Εκδότης - Διευθυντής

ΤΕΥΧΟΣ # 645 / ΜΑΡΤΙΟΣ 2022

ΦΩΤΟΓΡΑΦΙΑ ΕΞΩΦΥΛΛΟΥ

© 2021 Reuters. All Rights Reserved.jpg

ΕΚΔΟΤΗΣ - ΔΙΕΥΘΥΝΤΗΣ: Διονύσης Ν. Μουσιμούτης
ΑΡΧΙΣΥΝΤΑΚΤΗΣ: Σπυρίδων Πλουμίδης
ΓΡΑΜΜΑΤΕΙΑ ΣΥΝΤΑΞΗΣ: Λευτέρης Καντζίνος
ΣΥΜΒΟΥΛΟΙ ΕΚΔΟΣΗΣ:

Γάννης Ράγκος, Βαγγέλης Κούμπουλης
ΝΟΜΙΚΗ ΣΥΜΒΟΥΛΟΣ: Πιερρίνα Κοριατοπούλου

ΣΥΝΤΑΚΤΙΚΗ ΕΠΙΤΡΟΠΗ:

Γιώργος Βούλγαρης, Εισαγγελέας Εφετών, δ.ν.

Γιώργος Γεωργής, τ. πρέσβης, καθηγητής Νεότερης Ιστορίας,
Πανεπιστήμιο Νεάπολης Πάφου, Κύπρος

Στράτος Δορδανάς, Επίκουρος καθηγητής Σύγχρονης Ιστορίας,
Πανεπιστήμιο Μακεδονίας

Νίκος Καραπιδάκης, καθηγητής Μεσαιωνικής Ιστορίας,
Ιόνιο Πανεπιστήμιο

Μαριέττα Μινώτου, τ. διευθύντρια Γενικών Αρχείων του Κράτους
Κωνσταντίνα Μπότσιου, Αναπληρώτρια καθηγήτρια Σύγχρονης

Ιστορίας και Διεθνούς Πολιτικής, Πανεπιστήμιο Πελοποννήσου
Πέτρος Παπαπολυβίου, Αναπληρωτής καθηγητής Νεότερης

και Σύγχρονης Ιστορίας, Πανεπιστήμιο Κύπρου
Σπυρίδων Πλουμίδης, Αναπληρωτής καθηγητής Νεότερης

και Σύγχρονης Ελληνικής Ιστορίας, Πανεπιστήμιο Αθηνών
Σωτήρης Ριζάς, διευθυντής ερευνών στο Κέντρο Έρευνας

Ιστορίας Νεότερου Ελληνισμού της Ακαδημίας Αθηνών
Ανδρέας Στεργίου, Αναπληρωτής καθηγητής Σύγχρονης

Ευρωπαϊκής Ιστορίας και Πολιτικής, Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας.
ΚΑΛΛΙΤΕΧΝΙΚΗ ΕΠΙΜΕΛΕΙΑ - ΣΕΛΙΔΟΠΟΙΗΣΗ:

Κωνσταντίνα Κάρδαρη | conkardari@typografio.gr

ΥΠΕΥΘΥΝΗ ΔΙΑΦΗΜΙΣΕΩΝ: Τατιάνα Μοσκοπούλου

ΓΡΑΜΜΑΤΕΙΑ: Χριστίνα Τouxαντζίδου

ΛΟΓΙΣΤΗΡΙΟ: Κώστας Καράμπελας

ΕΚΤΥΠΩΣΗ - ΒΙΒΛΙΟΔΕΣΙΑ: ΠΟΛΥΓΡΑΦΟΣ PRESS

ΔΙΑΝΟΜΗ: Άργος

ΚΕΝΤΡΙΚΗ ΔΙΑΘΕΣΗ: Πανεπιστημίου 46, 106 78 Αθήνα
(+30) 210 36.11.880, 210 36.23.993

ΔΙΚΑΙΩΜΑΤΑ ΦΩΤΟΓΡΑΦΙΩΝ:

Reuters Photo

Το παρόν έργο προστατεύεται από τις διατάξεις της ελληνικής νομοθεσίας (Ν 1212/1993 όπως έχει τροποποιηθεί και ισχύει σήμερα) και από τις διεθνείς συμβάσεις περί πνευματικής ιδιοκτησίας. Απαγορεύεται η αναδημοσίευση, η αναπαραγωγή με φωτοτυπικές ή ηλεκτρονικές ή όποιες άλλες μεθόδους, η αναμετάδοση σε οποιαδήποτε μορφή και η εν γένει εκμετάλλευση του συνόλου ή μέρους του έργου κατά οποιονδήποτε τρόπο ή μέσο, χωρίς γραπτή άδεια του εκδότη. ΑΠΟΠΟΙΗΣΗ ΕΥΘΥΝΗΣ: Η *Ιστορία Εικονογραφημένη* καταβάλλει κάθε προσπάθεια ώστε να διασφαλίσει ότι τα άρθρα που δημοσιεύονται είναι ορθά και πλήρη. Όμως, δεν φέρει καμία ευθύνη για ενδεχόμενο λάθος ή παράλειψη πληροφοριών, σχετικά με την ακρίβεια και αξιοπιστία των παραπάνω άρθρων. Το περιεχόμενο και οι απόψεις των άρθρων εμπίπτουν στην αποκλειστική ευθύνη των συντακτών τους. ΔΙΚΑΙΩΜΑΤΑ ΦΩΤΟΓΡΑΦΙΩΝ: Με τα αρχικά CC BY δηλώνεται ότι η φωτογραφία υπάγεται στην άδεια χρήσης Creative Commons, αντίγραφο της οποίας παρατίθεται στην ηλεκτρονική διεύθυνση www.creativecommons.org/about/licenses/

- 6 Από την σπηλιά στον οίκο
ΤΟΥ ΛΕΥΤΕΡΗ ΚΑΝΤΖΙΝΟΥ

- 22 Οι ρίζες της Ελληνογαλλικής
φιλίας και συμμαχίας,
1821-1830
ΤΟΥ ΤΙΤΟΥ Ι. ΑΘΑΝΑΣΙΑΔΗ

- 36 Παναγιώτης Κανελλόπουλος:
Θεωρία και πράξη
ΤΗΣ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΑΣ ΜΠΟΤΣΙΟΥ

- 54 Χρυσάνθος Φιλιππίδης,
Αρχιεπίσκοπος Αθηνών
(1881-1949), Μέρος Α΄
ΤΟΥ ΙΩΑΝΝΗ Σ. ΠΑΠΑΦΛΩΡΑΤΟΥ

- 66 Οι Ταλιμπάν στο Αφγανιστάν
ΤΟΥ ΞΕΝΟΦΩΝΤΟΣ ΧΑΛΑΤΣΗ

- 82 Η Ευρώπη και οι Τούρκοι
ΤΟΥ ΜΠΕΡΝΑΡΝΤ ΛΙΟΥΙΣ

- 94 Η κατάκτηση της Ελλάδας
από τους Σταυροφόρους της
Δ΄ Σταυροφορίας
ΤΟΥ ΒΑΓΓΕΛΗ ΚΟΥΜΠΟΥΛΗ

- 107 Νεανικές αντιστασιακές
οργανώσεις (1941-1944)
ΤΟΥ ΣΟΦΙΑΣ-ΗΛΙΟΔΩΡΑΣ
ΝΙΚΟΛΟΠΟΥΛΟΥ

ΜΟΝΙΜΕΣ ΣΤΗΛΕΣ & ΙΣΤΟΡΙΑ

- 120 Το Χθες
ΑΠΟ ΤΟΝ ΝΙΚΟ ΝΙΚΟΛΟΥΔΗ

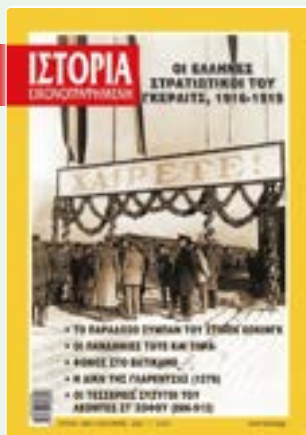
- 122 Επικαιρότητα
ΑΠΟ ΤΟΝ ΓΙΑΝΝΗ ΡΑΓΚΟ

- 124 Βιβλία
ΑΠΟ ΤΟΝ ΔΙΟΝΥΣΗ Ν. ΜΟΥΣΜΟΥΤΗ

- 128 Σταυρόλεξο
ΑΠΟ ΤΟΝ ΔΗΜΗΤΡΗ ΤΑΤΑΡΟΥΝΗ
-

644 / ΦΕΒΡΟΥΑΡΙΟΣ 2022

643 / ΙΑΝΟΥΑΡΙΟΣ 2022

642 / ΔΕΚΕΜΒΡΙΟΣ 2021

641 / ΝΟΕΜΒΡΙΟΣ 2021

640 / ΟΚΤΩΒΡΙΟΣ 2021

639 / ΣΕΠΤΕΜΒΡΙΟΣ 2021

Ανακαλύψτε τη δύναμη
που κρύβει η γνώση
της Ιστορίας

ΕΓΓΡΑΦΕΙΤΕ
ΣΥΝΔΡΟΜΗΤΗΣ
ΚΑΙ ΕΠΩΦΕΛΗΘΕΙΤΕ

- ▮ **ΕΚΠΤΩΣΗ 25%** ΕΝΤΥΠΗ
41% ΨΗΦΙΑΚΗ
- ▮ **ΔΩΡΕΑΝ ΠΑΡΑΔΟΣΗ**
- ▮ **ΨΗΦΙΑΚΗ ΠΡΟΣΒΑΣΗ**

ΑΞΙΑ ΣΥΝΔΡΟΜΗΣ

ΕΝΤΥΠΗ & ΔΩΡΟ* ΨΗΦΙΑΚΗ

ΕΤΗΣΙΑ 6ΜΗΝΗ

ΕΛΛΑΔΑ	50 €	25
ΚΥΠΡΟΣ	100 €	50
ΕΥΡΩΠΗ	110 €	55
ΛΟΙΠΕΣ ΧΩΡΕΣ	120 €	60

ΨΗΦΙΑΚΗ ΕΤΗΣΙΑ 35€

Στην τιμή εφαρμόζεται η έκπτωση
και συμπεριλαμβάνονται ο ΦΠΑ
και τα ταχυδρομικά έξοδα

ΙΣΧΥΕΙ ΕΠΙΠΡΟΣΘΕΤΗ
ΦΟΙΤΗΤΙΚΗ ΕΚΠΤΩΣΗ **10%**

* Δωρεάν ψηφιακή εγγραφή για
κάθε συνδρομή στην έντυπη έκδοση

ΠΛΗΡΟΦΟΡΙΕΣ

www.istoria.gr

E-MAIL: info@istoria.gr

210 49.13.502, 210 36.23.993

ΙΣΤΟΡΙΑ

ΕΙΚΟΝΟΓΡΑΦΗΜΕΝΗ

ΠΡΟΣΩΠΙΚΗ ΣΥΝΔΡΟΜΗ ΝΕΑ ΑΝΑΝΕΩΣΗ
από το τεύχος του μηνός.....

ΦΟΙΤΗΤΙΚΗ ΕΤΗΣΙΑ ΕΞΑΜΗΝΗ

ΕΝΤΥΠΗ ΕΝΤΥΠΗ & ΨΗΦΙΑΚΗ ΨΗΦΙΑΚΗ

ΟΝΟΜ/ΝΥΜΟ.....

ΔΙΕΥΘΥΝΣΗ.....

ΠΕΡΙΟΧΗ..... Τ.Κ.....

ΠΟΛΗ..... ΧΩΡΑ.....

ΤΗΛ..... EMAIL.....

**Κάντε ένα δώρο ιστορικής αξίας
στα αγαπημένα σας πρόσωπα**

ΣΥΝΔΡΟΜΗ ΔΩΡΟ ΝΕΑ ΑΝΑΝΕΩΣΗ
από το τεύχος του μηνός.....

ΦΟΙΤΗΤΙΚΗ ΕΤΗΣΙΑ ΕΞΑΜΗΝΗ

ΕΝΤΥΠΗ ΕΝΤΥΠΗ & ΨΗΦΙΑΚΗ ΨΗΦΙΑΚΗ

Επιθυμώ να αποσταλεί ευχετήρια επιστολή

ΟΝΟΜ/ΝΥΜΟ.....

ΔΙΕΥΘΥΝΣΗ.....

ΠΕΡΙΟΧΗ..... Τ.Κ.....

ΠΟΛΗ..... ΧΩΡΑ.....

ΤΗΛ..... EMAIL.....

ΕΠΙΛΟΓΗ ΠΛΗΡΩΜΗΣ

Δικαιούχος: «ΕΚΔΟΤΙΚΟΣ ΟΡΓΑΝΙΣΜΟΣ
ΙΣΤΟΡΙΑ ΕΙΚΟΝΟΓΡΑΦΗΜΕΝΗ ΜΟΝΟΠΡΟΣΩΠΗ ΙΚΕ»

Με κατάθεση σε τραπεζικό λογαριασμό

ΕΘΝΙΚΗ ΤΡΑΠΕΖΑ | Κωδικός SWIFT/BIC: ETHNGRAA
IBAN: GR36 011 0190 0000 0190 0048 8528

ΤΡΑΠΕΖΑ ΠΕΙΡΑΙΩΣ | Κωδικός SWIFT/BIC: PIRBGRAA
IBAN: GR23 017 2034 0005 0340 9216 3075

Έμβασμα με ταχυδρομική επιταγή

ΙΣΤΟΡΙΑ ΕΙΚΟΝΟΓΡΑΦΗΜΕΝΗ

ΕΠΙΔΑΥΡΟΥ 5

182 33 ΑΓΙΟΣ ΙΩΑΝΝΗΣ ΡΕΝΤΗΣ ΑΤΤΙΚΗΣ

ΑΠΟ ΤΗ ΣΠΗΛΙΑ ΣΤΟΝ ΟΙΚΟ

Η εξέλιξη της κατοικίας από την Ανώτερη Παλαιολιθική περίοδο έως την Εποχή του Χαλκού στον ελλαδικό χώρο

ΤΟΥ ΛΕΥΤΕΡΗ ΚΑΝΤΖΙΝΟΥ

Ανέκαθεν η κατοικία αποτελεί το φυσικό και το ψυχικό καταφύγιο του ανθρώπου. Το λιώσιμο των τελευταίων παγετώνων επέφερε την άνοδο της στάθμης της θάλασσας, οπότε πολλές στεριές καταποντίστηκαν και κάποιες άλλες αποκόπηκαν από τα ηπειρωτικά εδάφη. Συνάμα ένα ακόμη μεγαλύτερο τμήμα της στεριάς «απελευθερώθηκε» από τον πάγο και κατακλύστηκε από τη βλάστηση, επιφέ-

Βραχοσκεπή και στο βάθος η είσοδος του σπηλαίου στο Ασπροχάλικο Πρέβεζας, όπου η ανθρώπινη παρουσία εντοπίζεται αδιάλειπτα μεταξύ 100.000-10.000 ετών πριν από σήμερα.

ροντας την αλματώδη αύξηση του ζωικού βασιλείου. Όλα τούτα δεν άφησαν ανεπηρέαστο τον άνθρωπο, ο οποίος ακολούθησε παρόμοια εξελικτική πορεία. Σταδιακά μετέτρεψε την εποχική κατοικία του σε μόνιμη και, αντί να αναζητά τροφή, άρχισε να την παράγει. Έτσι σημειώθηκε δημογραφική αύξηση, χτίστηκαν οι πρώτοι οικισμοί και δημιουργήθηκαν οι οργανωμένες κοινωνίες με πυρήνα την οικογένεια. Απόρροια των παραπάνω ήταν η επινόηση των κοινωνικών και των πολιτειακών θεσμών. Αυτή ακριβώς η χρονική διαδρομή των 41.000 ετών που οδήγησε τον άνθρωπο από την προσωρινή κατοίκηση στην ύπαιθρο και στις σπηλιές στις πρώτες οικιστικές μονάδες περιγράφεται πιο κάτω.

Η Ανώτερη Παλαιολιθική περίοδος

Κατά την Ανώτερη Παλαιολιθική περίοδο (45.000-12.000 χρόνια πριν από σήμερα) οι άνθρωποι ζούσαν νομαδικά και οι κατοικίες τους είχαν εποχικό χαρακτήρα. Συνήθως χρησιμοποιούσαν τις βραχοσκεπές, τα σπήλαια και ορισμένες υπαίθριες θέσεις ως τόπους καταλυμάτων, που βρίσκονταν σε παρόχθιες ή παραλίμνιες θέσεις. Η επιλογή του καταλληλότερου χώρου κατοίκησης είχε άμεση σχέση με την εξεύρεση της απαραίτητης τροφής και των πρώτων υλών για την κατασκευή εργαλείων. Τέτοιες περιοχές ήταν κυρίως οι παραποτάμιες, όπου αφθονούσαν οι πυριτολιθικές εναποθέσεις (όπως η κοιλάδα του Βοϊδομάτη στην Ήπειρο). Τους θερινούς μήνες, όταν δηλαδή τα ζώα/θηράματα μετανάστευαν προς τις ορεινές ή τις ημιορεινές θέσεις για εύρεση τροφής, ο άνθρωπος/θηρευτής τα ακολουθούσε.

Ωστόσο έχουν ανακαλυφθεί παλαιολιθικές οικιστικές εγκαταστάσεις και στα λεγόμενα «περάσματα» των θηραμάτων, δηλαδή σε περιοχές που συνέδεαν τις κοιλάδες, τις πεδιάδες και τις λιμναίες θέσεις (όπως οι Πηγές του Αγγίτη στη Δράμα).

Στις τελευταίες χιλιετίες της Ανώτερης Παλαιολιθικής περιόδου, και ειδικότερα στη Μέση Επιγραβέττια πολιτισμική φάση (16.000-14.000 χρόνια πριν από σήμερα), οπότε η τελευταία Περίοδος των Παγετώνων έφτανε στο τέλος της, οι άνθρωποι άρχισαν να χρησιμοποιούν κυρίως τις βραχοσκεπές και τα σπήλαια ως κατοικία τους. Στην πλειονότητά τους αυτά είχαν ανατολική ή ανατολικομεσημβρινό προσανατολισμό, ούτως ώστε να θερμαίνονται από τον ήλιο κατά το μεγαλύτερο διάστημα της μέρας. Εκεί οι άνθρωποι μπορούσαν να προστατευτούν από τις κακές καιρικές συνθήκες και

Μεγάλος αμφίπλευρος χειροπέλεκυς από πυριτόλιθο, εύρημα από τον Κοκκινόπηλο Πιρέβεζας.

να προβούν στις προπαρασκευαστικές διαδικασίες για την ετοιμασία της τροφής τους (εκδορά, διαμελισμός, τεμαχισμός και κατανάλωση των θηραμάτων τους). Στις θέσεις αυτές έχουν ανακαλυφθεί χώροι εστιών με επίπεδο ή λεκανοειδές σχήμα, ο πυθμένας των οποίων ήταν συνήθως επιστρωμένος με άργιλο. Σημειωτέον ότι από τα σπήλαια χρησιμοποιούνταν μόνο ένα μικρό τμήμα του εμπρόσθιου χώρου τους, διότι το εσωτερικό τους ήταν ιδιαίτερα ψυχρό και σκοτεινό.

Η χρήση των σπηλαίων δεν ήταν κάτι καινούργιο για τον άνθρωπο. Φυσικά ορύγματα χρησιμοποιούνταν ήδη για χιλιετίες, αλλά μόνο για τελετουργικές/λατρευτικές ανάγκες και όχι ως τόπος διαμονής. Στη μεσογειακή λεκάνη οι πρώτες ενδείξεις τελετουργίας από το ανθρωπίνο είδος έχουν εντοπιστεί σε σπήλαια της Γαλλίας και της Παλαιστίνης, χρονολογούμενες πριν από 120.000 χρόνια (Μέση Παλαιολιθική περίοδος) και αφορού-

σαν ταφές μικρών παιδιών και νεαρών γυναικών. Πρόκειται για την παλαιότερη αποδεδειγμένη προσπάθεια κοινωνικής δραστηριότητας του ανθρώπου.

Στον ελλαδικό χώρο η επιβεβαιωμένα αρχαιότερη ένδειξη σεβασμού προς τον νεκρό έχει εντοπιστεί στο Απήδημα της Μάνης (4 χλμ. δυτικά της Αρεόπολης), χρονολογούμενη 30.000 χρόνια πριν από σήμερα, και η δεύτερη στη Θεόπετρα Θεσσαλίας (7 χλμ. νοτιοανατολικά της Καλαμπάκας), ηλικίας 16.500 ετών. Το χαρακτηριστικό γνώρισμα αυτών των ταφών ήταν η χρήση της κόκκινης ώχρας από αιματίτη, μίας χρωστικής ουσίας που η εγγύτερη γεωγραφικά πηγή της είναι η Θάσος. Ως εκ τούτου συμπεραίνεται ότι είτε οι πρώιμες αυτές κοινωνικές ομάδες είχαν φτάσει μέχρι την εν λόγω χερσόνησο (τότε η Θάσος συνδεόταν με τη στεριά μέσω μίας στενής λωρίδας γης) είτε ο αιματίτης έφτασε στα χέρια των «νότιων» μέσω ανταλλαγής προϊόντων (εν είδει εμπορικής δραστηριότητας).

Άποψη από το εσωτερικό τμήμα του Σπηλαιίου Φράγχθι στην Αργολίδα, όπου βρέθηκαν ίχνη ανθρώπινης παρουσίας από 40.000 χρόνια πριν από σήμερα έως το 3000 π.Χ.

Μάλιστα έχει ανακαλυφθεί και το μέσο φύλαξης και μεταφοράς αυτού του προϊόντος, που ήταν «θήκες» από κέρατα ελαφιού.

Η Μέση Παλαιολιθική περίοδος

Στη Μέση Παλαιολιθική περίοδο (10000-6800 π.Χ.) το κλίμα του πλανήτη σταθεροποιήθηκε και οι παγετώνες έλιωσαν σχεδόν στο σύνολό τους (εκτός από αυτούς των Πόλων). Τούτο αφενός επέφερε την άνοδο της στάθμης της θάλασσας, οπότε καταποντίστηκαν αρκετές περιοχές χαμηλού υψόμετρου, και αφετέρου «απελευθέρωσε» από τον πάγο ακόμη μεγαλύτερες εκτάσεις, αποκαλύπτοντας μία σειρά εύφορες πεδιάδες (κυρίως στη βορειοδυτική Ευρώπη). Συνέπεια τούτου ήταν η ευρυχωρία για κάθε ζωντανό πλάσμα στον πλανήτη. Τα θηράματα υπερπολλαπλασιάστηκαν και έπαψαν να μεταναστεύουν σε μεγάλες αποστάσεις, αφού το κλίμα ήταν πιο ήπιο και η τροφή αφθού-

νούσε. Παρομοίως και οι θηρευτές μείωσαν τις εποχικές μετακινήσεις τους, αφού μπορούσαν να βρουν επαρκή τροφή. Έτσι, παρέμειναν στους ίδιους τόπους που χρησιμοποιούσαν και κατά την Ανώτερη Παλαιολιθική περίοδο, αλλά πλέον η διαμονή τους μετατράπηκε από εποχική σε ημιμόνιμη. Απόρροια όλων των παραπάνω ήταν η δημογραφική αύξηση του πληθυσμού, που με τη σειρά της επέφερε την πυκνότερη κατοίκηση.

Ωστόσο αυτό το πέρασμα από την Ανώτερη Παλαιολιθική περίοδο στη Μεσολιθική δεν σημειώθηκε ταυτόχρονα σε όλο τον ελλαδικό χώρο. Το «προβάδισμα» είχαν τα νησιά του Αιγαίου και τα ανατολικά ηπειρωτικά, ενώ σε δεύτερο χρόνο ακολούθησαν οι περιοχές στα δυτικά. Ο μεσολιθικός άνθρωπος προτίμησε να κατοικήσει κυρίως σε ανοιχτές παράλιες θέσεις (όπως ο Μαρουλάς της Κύθνου και το Σιδάρι της Κέρκυρας) και σε παράκτια σπήλαια (όπως το Φράγχθι

της Αργολίδας). Τότε σημειώθηκε η ανάπτυξη της συστηματικής αλιείας και της ναυσιπλοΐας στην ανοικτή θάλασσα, οπότε ξεκίνησαν τα πρώτα μεγάλα ταξίδια (μέσα 9ης χιλιετίας π.Χ.). Πρώτα οι ταξιδευτές έφτασαν μέχρι τα νησιά του Σαρωνικού, όπου ανακάλυψαν πετρώματα ανδρείτη και τα χρησιμοποίησαν σαν μυλόλιθους για το άλεσμα των καρπών, για να συνεχίσουν μέχρι τη Μήλο, απ' όπου εξόρυξαν οψιανό για την κατασκευή ανθεκτικότερων εργαλείων.

Στο Σπήλαιο του Κύκλωπα στο νησί Γιούρα (βόρειες Σποράδες) έχουν εντοπιστεί οι πρώτες ενδείξεις για την εξημέρωση των χοίρων, ενώ τα πρώτα δείγματα για τη συστηματική καλλιέργεια της γης έχουν εντοπιστεί στο σπήλαιο της Θεόπετρας στη Θεσσαλία (φακή, αγριοκρίθαρα και βρώμη, αρχές 8ης χιλιετίας π.Χ.). Τα σπήλαια και οι βραχοσκεπές εξακολουθούσαν να είναι οι συνηθέστεροι τόποι κατοικίας των ανθρώπων της

Μεσολιθικής εποχής, αλλά οι εποχικές κατοικίες μετατράπηκαν σχεδόν σε μόνιμες. Τότε ο χώρος της εστίας απέκτησε κεντρική θέση μέσα στην «οικία» και ήταν επιμελώς διαμορφωμένος. Συνήθως υπήρχε ένας πρόχειρα κατασκευασμένος λίθινος διάδρομος, στη άκρη του οποίου είχε διαμορφωθεί ένας «κύκλος» (η εστία) αποτελούμενος από πέτρες τοποθετημένες η μία δίπλα στην άλλη.

Οι άνθρωποι που συμβίωναν κάτω από την ίδια «στέγη» ήταν μία ομάδα 10-30 ατόμων, που πιθανότατα συνδέονταν με δεσμούς αίματος. Από εκείνη τη χρονική περίοδο εντοπίζονται οι πρώτες πολυάριθμες ταφές στον ελλαδικό χώρο, οι οποίες αποτελούν στοιχείο έμπρακτου σεβασμού προς τους νεκρούς και πίστη στη μεταθανάτια ζωή. Ο ενταφιασμός γινόταν μέσα στον τόπο κατοίκησης, ενώ για πρώτη φορά απαντά το έθιμο της καύσης των νεκρών (σπήλαιο Φράγχθι Αργολίδας).

Η είσοδος του Σπηλαιού Φράγχθι στην Αργολίδα, που ήταν και ο κύριος χώρος κατοίκησης.

Η Νεολιθική περίοδος

Οι οικισμοί που χρονολογούνται από τη Νεολιθική εποχή (6800-3200 π.Χ.) και έχουν εντοπιστεί στον ελλαδικό χώρο υπολογίζονται περί τους χίλιους. Η πυκνότητά τους διαφέρει από περιοχή σε περιοχή και το παράδοξο είναι ότι αντιστρέφεται συγκριτικά με τις προηγούμενες περιόδους. Έτσι, οι παράκτιοι και οι νησιωτικοί οικισμοί παρουσιάζουν μία στασιμότητα, ενώ ακμάζουν άλλοι σε πεδινές περιοχές, όπως στις εύφορες πεδιάδες της Θεσσαλίας και της Μακεδονίας. Σημαντικό ρόλο σε αυτή την εξέλιξη διαδραμάτισε η αλλαγή των κλιματολογικών συνθηκών, η οποία επέφερε τοπικές γεωμορφολογικές μεταβολές (άνοδος της στάθμης της θάλασσας, πλημμύρες ποταμών, και λοιπά).

Στην ενδοχώρα οι οικισμοί έχουν συνήθως τη μορφή χαμηλού λόφου ύψους 2-4 μ. και διαμέτρου 100-200 μ. Στη σύγχρονη εποχή συνήθως αυτά τα τεχνητά

υψώματα ονομάζονται *μαγούλες* (στη Θεσσαλία) ή *τούμπες* (στη Μακεδονία, παραφθορά της λέξης τύμβος, δηλαδή ταφικό μνημείο) και δημιουργήθηκαν από τα αλληπάλληλα στρώματα κατοίκησης στο ίδιο σημείο για πολλούς αιώνες ή και χιλιετίες. Μέχρι σήμερα κανένας από τους γνωστούς νεολιθικούς οικισμούς στην Ελλάδα δεν έχει ανασκαφεί πλήρως, οπότε παραμένει άγνωστη η ακριβής έκτασή τους. Σύμφωνα με τα αρχαιολογικά ευρήματα, πιθανολογείται ότι εκτείνονταν από 0,5-6 στρέμματα και μπορούσαν να φιλοξενήσουν 100-300 άτομα.

α) Η Πρώιμη Νεολιθική ή Ακεραμική περίοδος

Στην Πρώιμη Νεολιθική ή αλλιώς Ακεραμική περίοδο (6800-6500 π.Χ.) οι οικίες είχαν τετράπλευρο σχήμα ή ήταν κυκλικοί λάκκοι που οι τοίχοι τους αποτελούνταν από συμπαγή πηλό. Τα θεμέλια της τοικοποιίας κατασκευάζονταν από λεπτές τάφρους και αβαθή ορύγματα, σκαμμένα

Άποψη από αέρος του νεολιθικού οικισμού στο Διμήνι Μαγνησίας.

Τμήμα του κυκλικού αναλημματικού τοίχου και της ανατολικής εισόδου του νεολιθικού οικισμού Παλαιοσκάλας, κοντά στην όχθη της αποξηραμένης σήμερα λίμνης Κάρλας στη Μαγνησία.

στο έδαφος για να στηρίζουν τα ξύλινα δοκάρια της σκεπής. Το δάπεδο ήταν σκαμμένο σε στέρεο έδαφος, συνήθως είχε ωοειδές σχήμα και ήταν επιστρωμένο με χαλίκι. Μέσα στην οικία υπήρχε απαραίτητα η εστία και σχεδόν πάντα αποθηκευτικοί χώροι τροφίμων (βόθροι).

Αυτή τη χρονική περίοδο ο άνθρωπος έπαψε να είναι αποκλειστικά τροφοσυλλέκτης και άρχισε να παράγει ο ίδιος την τροφή του καλλιεργώντας τη γη (κυρίως σιτάρι, κριθάρι, φακή και αρακά) και εκτρέφοντας ζώα (κυρίως αιγοπρόβατα, βοοειδή και σκύλους). Ουσιαστικά οι κατοικίες ήταν σαν ημιυπόγειες καλύβες, και ο κάθε οικισμός αριθμούσε 50-100 μέλη. Οι σημαντικότεροι από αυτούς έχουν ανακαλυφθεί στη Θεσσαλία, στην Αργολίδα και στην Κνωσό.

β) Η Αρχαιότερη Νεολιθική περίοδος

Την επόμενη χρονική υποπερίοδο, την

Αρχαιότερη Νεολιθική (6500-5800 π.Χ.), οι άνθρωποι για πρώτη φορά ασχολήθηκαν συστηματικά με τη γεωργία και την κτηνοτροφία. Κάτι τέτοιο όμως προϋπέθετε την ύπαρξη άφθονων υδάτινων πόρων. Έτσι, ο νεολιθικός άνθρωπος επέλεξε να ανεγείρει τις πρώτες υπέργειες οικίες του κοντά σε τέτοιες περιοχές. Οι οικίες αυτές δεν ήταν άλλο από πασσαλόπηκτες καλύβες με τετράπλευρη ή κυκλική κάτοψη, αποτελούμενες από πηλόδομους τοίχους και ξύλα. Ορισμένες μάλιστα από αυτές διέθεταν και λίθινα θεμέλια.

Οι παραπάνω οικισμοί εκτείνονταν σε σχετικά μεγάλες γεωγραφικές θέσεις. Η κάθε οικία πλαισιωνόταν από έναν ευρύ ανοιχτό χώρο, όπου πραγματοποιούνταν οι εργασίες για την προετοιμασία της τροφής και την κατασκευή του οικοτεχνικού εξοπλισμού. Οι σπουδαιότερες συνέπειες από τη δημιουργία των πρώ-

Σύγχρονη ανακατασκευή παραλίμνιας καλύβας κυνηγών βάσει των αρχαιολογικών ευρημάτων από τη Μέση Παλαιολιθική περίοδο (περί το 7000 π.Χ.) στο Πάρκο Εθνικής Κληρονομιάς στην Ιρλανδία.

των οργανωμένων κοινωνιών ήταν η καθιέρωση των θεσμών της οικογένειας, της ιδιοκτησίας και της κοινοτικής συμβίωσης. Συνάμα παρατηρήθηκε ανάπτυξη της λιθοτεχνίας, της αγγειοπλαστικής, της σφραγιδογλυφίας και της υφαντικής τέχνης. Επίσης, τότε σημειώθηκαν οι πρώτες επιτυχημένες απόπειρες χρήσης του ψημένου πηλού για την κατασκευή χρηστικών και λατρευτικών αντικειμένων. Συνήθως επρόκειτο για μελανά, ερυθρά ή ποικιλόχρωμα αγγεία με στιλβωμένη επιφάνεια, ενώ για πρώτη φορά απαντούν και αγγεία με εγχάρακτο διάκοσμο (οικισμός Σέσκλου Α, 10 χλμ. δυτικά του Βόλου).

γ) Η Μέση Νεολιθική περίοδος

Στην τρίτη κατά σειρά υποπερίοδο, τη Μέση Νεολιθική (5800-5300 π.Χ.), τα δομικά υλικά και η μορφή των κατοικιών εξαρτιούνταν από τη γεωγραφική θέση

των οικισμών και τις χρηστικές ανάγκες όσων διέμεναν σε αυτά. Συνήθως τα σπίτια ήταν μονόχωρα, περιλαμβάνοντας μία εστία, ενώ οι φούρνοι και κάποιοι άλλοι βοηθητικοί χώροι βρίσκονταν έξω από αυτά. Οι *μονόχωρες* ή *απλές* κατοικίες ήταν κτίσματα ευθύγραμμης κάτοψης και όλες οι εργασίες πραγματοποιούνταν μέσα σε αυτές.

Αν και εξακολούθησε η κατασκευή πασσαλόπηκτων καλυβών (όπως στη Νέα Μάκρη Αττικής), στο Σέσκλο χτίστηκε κάτι πρωτοποριακό. Για πρώτη φορά τα οικήματα ήταν θεμελιωμένα πάνω σε λίθινα κρηπιδώματα, η ανωδομή αποτελούνταν από ωμές πλίνθους (άψητα τούβλα από λάσπη και άχυρα) και η στέγη ήταν ξύλινη (δίρριχτη ή τετράριχτη), επικαλυμμένη με ένα παχύ στρώμα πηλού. Το σχήμα του σπιτιού παρέμενε τετράπλευρο, ενώ εμφανίστηκαν και πο-

λύχωρα οικήματα, το εμβαδόν των οποίων έφτανε μέχρι και τα 50 τ.μ. Ο εσωτερικός χώρος ήταν διαμορφωμένος έτσι ώστε να εξυπηρετεί τις βασικές ανάγκες των ενοίκων (εργασίες για την ετοιμασία του φαγητού, αποθήκευση της τροφής και ανάπαυση). Θα πρέπει μάλιστα να σημειωθεί ότι στο Σέσκλο υπάρχουν ενδείξεις και για διώροφα σπίτια, που, αν επιβεβαιωθεί κάτι τέτοιο, θα είναι τα πρώτα αυτής της χρονικής περιόδου, τουλάχιστον στον ελλαδικό χώρο.

Τα οικήματα αναπτύσσονταν γύρω από έναν ανοιχτό χώρο, ο οποίος είχε τη μορφή υποτυπώδους πλατείας, και ανεγείρονταν με πυκνότερη διάταξη σε σύγκριση με τα παλαιότερα χρόνια, αλλά δεν εφάπτονταν μεταξύ τους. (Υπάρχουν ωστόσο και περιπτώσεις «μεσοτοιχιών».) Στον κεντρικό πυρήνα του οικισμού τα σπίτια οικοδομούνταν σε σταθερά σημεία, γεγονός το οποίο φανερώνει τη χρονική συνέχεια της εγκατάστασης. Τέλος, συνήθης ήταν η κατασκευή αναλημματικών τοίχων χαμηλού ύψους και σε μικρή απόσταση γύρω από τα οικιστικά σύνολα, οι οποίοι λειτουργούσαν ως αναβαθμοί (πεζούλες). Όσον αφορά την οικιστική και την αρχιτεκτονική ανάπτυξη, τα σημαντικότερα επιτεύγματα της Μέσης Νεολιθικής περιόδου ήταν η κατασκευή των πρώτων μεγαροειδών κτισμάτων και η δημιουργία των πρώτων *οίκων*, δηλαδή των πρώιμων ολοκληρωμένων νοικοκυριών.

Από την ίδια χρονική περίοδο χρονολογείται μία ακόμη ιδιαίτερη αρχιτεκτονική διαρρύθμιση, που απαντά μόνο στον οικισμό Τσαγγλίας Ερέτριας Φαρσάλων (οικίες *τύπου Τσαγγλί*). Αυτές είναι μονόχωρες και τετράγωνης κάτοψης, αλλά αυτό που τις καθιστά διαφορετικές είναι η ύπαρξη δύο τοιχαρίων σε κάθε εσωτερική πλευρά των τοίχων (σαν αντηρίδες), καθώς και μίας σειράς πα-

σάλων στο μέσο του χώρου. Αφενός οι αντηρίδες και η εσωτερική «πασσαλοστοιχία» χρησίμευαν στην καλύτερη στερέωση των τοίχων και της στέγης αντίστοιχα, αφετέρου με αυτό τον τρόπο επιχειρήθηκε για πρώτη φορά ένας υποτυπώδης διαχωρισμός του εσωτερικού χώρου σε «δωμάτια», το καθένα εαπό τα οποία ξυπηρετούσε διαφορετικές ανάγκες του νοικοκυριού (τροφοπαρασκευή, αποθήκευση τροφίμων, υπνοδωμάτια, και λοιπά).

δ) Η Νεότερη Νεολιθική περίοδος

Στην αμέσως επόμενη χρονική υποπερίοδο, τη Νεότερη Νεολιθική (5300-4500 π.Χ.), σημειώθηκε αύξηση των οικισμών στις πεδινές περιοχές και συνάμα εντατικοποίηση των καλλιεργειών. Τα γενικά χαρακτηριστικά γνωρίσματα των κτισμάτων αυτής της υποπεριόδου ήταν η λίθινη θεμελίωση και η χρήση χοντρών κλαδιών και καλαμιών για την κατασκευή των στεγών, που πιθανότατα στεγανοποιούνταν με λάσπη. Τα υλικά της ανωδομής παραμένουν άγνωστα. Εικάζεται ότι αποτελούνταν κυρίως από κλαδιά και λάσπη, αλλά και πλίνθους με περιορισμένη χρήση. Ένα ακόμη σημαντικό στοιχείο της οικοδομικής τεχνικής εκείνης της εποχής είναι ότι χρησιμοποιούνταν πελεκημένες πέτρες και όχι ακατέργαστοι λίθοι, όπως συνηθιζόταν τους προηγούμενους αιώνες.

Η διάταξη των οικιών ακολουθούσε τον τρόπο δομής των περιβόλων, οι οποίοι διαμόρφωναν τη χωροταξική λειτουργία. Αυτοί είχαν ύψος περί τα 3 μ. και η χρησιμότητά τους ήταν να δημιουργούν αναβαθμίδες σε περιοχές με υψομετρική διαφορά, καθώς συνάμα οριοθετούσαν τον ιδιοκτησιακό χώρο κάθε οικίας. Σε πολλές περιπτώσεις μάλιστα οι αναλημματικοί αυτοί τοίχοι ενσωματώνονταν στο οικιστικό σύνολο, αποτελώντας τον πλαϊνό ή, συνηθέστερα, τον πίσω τοίχο

Λακκοειδής τάφος στη νησίδα Τεβιέκ, νότια της χερσονήσου Βρετάνης στη Γαλλία (6740-5680 π.Χ.). Οι δύο σκελετοί ανήκουν σε γυναίκες ηλικίας περίπου 25 και 35 ετών αντιστοίχως, οι οποίες πέθαναν με βίαιο τρόπο, όπως συμπεραίνεται από τα πολλά τραύματα στο κεφάλι και τα ίχνη βελών στα υπόλοιπα οστά. Και οι δύο νεκροί τοποθετήθηκαν επιμελώς στην τελευταία τους κατοικία, φέροντας περιδέραια, δαχτυλίδια και βραχιόλια από θαλάσσια κοχύλια. Επίσης μεταξύ των κτερισμάτων βρέθηκαν μικροαντικείμενα από πυριτόλιθο και κοσμήματα από οστά κυρίως αγριόχοιρου, που έφεραν διακοσμητικά χαράγματα. Ο λάκκος ήταν σκεπασμένος με κέρατα ελαφιού.

του σπιτιού. Ωστόσο υπήρχαν και περιβολοί χαμηλού ύψους (περίπου 1 μ.) που δομικά δεν σχετίζονταν με τα οικήματα. Στην ανώτερη αναβαθμίδα του συνοικισμού ήταν κτισμένο το *μέγαρο* και εκτεινόταν η κεντρική αυλή. Γύρω του αναπτύσσονταν τα σπίτια του οικισμού σε κλιμακωτές αναβαθμίδες. Η καθεμία από αυτές αποτελούσε ένα είδος αρχιτεκτονικού συνόλου, που αποτελούνταν από μία οικία και τα βοηθητικά της κτίσματα (αποθήκες, εργαστήρια, και λοιπά).

Η διαμόρφωση του εσωτερικού χώρου των σπιτιών εξαρτώνταν από τον αριθμό και τις σχέσεις των διαμενόντων σε αυτό. Το γεγονός ότι τα οικήματα περιορίζονταν μόνο μέσα στον χώρου των περιβόλων (όπως στο Διμήνι, 5 χλμ. δυ-

τικά του Βόλου) καταδεικνύει τον «ιδιωτικό» χαρακτήρα της τοπικής οικονομίας, αφού η πρόσβαση σε διαφορετικές αναβαθμίδες δεν ήταν ελεύθερη σε όλους. Συνεπώς εικάζεται ότι εκεί υπήρχε μία ιεραρχικά οργανωμένη κοινωνική δομή. Εντούτοις υπήρχαν συνοικισμοί (όπως στο Σέσκλο) όπου όλα τα οικήματα περιβάλλονταν από ανοιχτούς κοινόχρηστους χώρους, στους οποίους όλοι οι κάτοικοι είχαν πρόσβαση.

Σε αυτή τη χρονική περίοδο οι περισσότεροι πεδινόι οικισμοί περιβάλλονταν από μεγάλες τάφρους πλάτους 4-6 μ. και βάθους 1,5-3,5 μ. Η ύπαρξή τους χρησίμευε τόσο στην προστασία του οικισμού από τα άγρια ζώα, όσο και στην υποδήλωση των εδαφικών ορίων της κοινότη-

Αναπαράσταση του εσωτερικού χώρου μίας πασσαλόπηκτης καλύβας στο Δισπηλιό Καστοριάς.

τας. Επίσης στο Δισπηλιό της Καστοριάς έχει εντοπιστεί εκτεταμένος λιμναίος οικισμός, που είναι και ο πρώτος που ερευνάται συστηματικά στη χώρα. Πρόκειται για τον σπουδαιότερο οικισμό αυτού του είδους στην Ελλάδα και έναν από τους σημαντικότερους στην Ευρώπη. Εκεί τα σπίτια ήταν όλα χτισμένα μέσα στη λίμνη, πάνω σε πασσαλόπηκτες εξέδρες, που υπολογίζεται ότι μπορούσαν να φιλοξενήσουν 100-300 άτομα. Το σπουδαιότερο, ίσως, εύρημα από το Δισπηλιό είναι μία ξύλινη πινακίδα με εγχάρακτα γραμμικά στοιχεία, που δεν αποκλείεται να αποτελεί μία πρώιμη μορφή γραπτού λόγου (5260 π.Χ.). Σημειωτέον ότι παρόμοια σύμβολα, αλλά χαραγμένα σε πηλό, έχουν βρεθεί και στον παραδουνάβιο οικισμό Βίντσα (15 χλμ. ανατολικά του Βελιγραδίου). Όσον αφορά τις αγροτικές γαίες και τα βοσκοτόπια, σημειώθηκε ευρεία αποψίλωση των δασικών εκτάσεων, ενώ τα νέα φυτά που καλλιεργήθηκαν

ήταν το κεχρί, η σίκαλη, η βρώμη, τα κουκιά, η φάβα και τα ρεβίθια.

Κατά τους τρεις τελευταίους αιώνες της Νεότερης Νεολιθικής περιόδου ο οικισμός στο Διμήνι έφτασε στην ακμή του. Εκεί άρχισαν να κατασκευάζονται περίτεχνα κεραμικά με εγχάρακτο διάκοσμο, κοσμήματα από όστρεο σπονδύλου, φυλλόσχημες αιχμές από οψιανό της Μήλου, και λοιπά, ενώ στους Σιταγρούς της Δράμας και στην τούμπα Ντικιλί Τας της Καβάλας εντοπίστηκαν χρυσά και αργυρά κοσμήματα. Όλα αυτά τα τεχνουργήματα («εισαγόμενα» και «εξαγόμενα») αναδείχθηκαν σε περιζήτητα προϊόντα εμπορίου χάρη στην εξελιγμένη για την εποχή ναυσιπλοΐα (θαλάσσια και ποτάμια). Έτσι, πολλά από αυτά εντοπίζονται σε νεολιθικούς οικισμούς της κεντρικής Ευρώπης και των Βαλκανίων.

ε) *Η Τελική Νεολιθική περίοδος*
Στην τελευταία περίοδο της Νεολιθικής εποχής, την Τελική (4500-3200 π.Χ.), δημι-

ουργήθηκαν νέοι οικισμοί, κυρίως κοντά σε παραθαλάσσιες περιοχές, και επεκτάθηκαν ορισμένοι παλαιότεροι. Στην περίοδο αυτή σημειώθηκε μείωση της ενασχόλησης των ανθρώπων με τον πρωτογενή τομέα παραγωγής και δόθηκε έμφαση στο εμπόριο. Όσον αφορά την τεχνολογική πρόοδο, το σπουδαιότερο επίτευγμα ήταν η ανακάλυψη της πυροτεχνολογίας, η οποία προοιωνιζόταν την έλευση της επόμενης πολιτισμικής φάσης (Εποχή του Χαλκού).

Οικοδομικά επινοήθηκε ένα νέο είδος αρχιτεκτονήματος, το *πολύχωρο οίκημα* ή αλλιώς *σύνθετη οικία*. Επρόκειτο για ένα κτίσμα σε δύο παραλλαγές, τη *μεγαροειδή κατοικία* και το *μέγαρο*. Αυτό ήταν απόρροια της ανάπτυξης του νέου κοινωνικού ιστού των νεολιθικών οικισμών, που αφορούσε την οργάνωση και τη χρήση του ιδιωτικού και του δημόσιου χώρου, καθώς επίσης και της οικονομίας. Η μεγαροειδής κατοικία αποτελούνταν από τρεις συνεχόμενους και επικοινωνούντες χώρους. Στον πρώτο συνήθως στεγαζόταν το εργαστήριο της οικογένειας, ούτως ώστε οι εργαζόμενοι να μην είναι εκτεθειμένοι στις κακές καιρικές συνθήκες και να μην ενοχλούν τους περιοίκους. Στο μέσο του δεύτερου χώρου υπήρχε μία μεγάλη εστία με ένα άνοιγμα στη στέγη (οπαίο), γύρω από την οποία λάμβαναν χώρα ολιγομελείς συναθροίσεις. Αυτό το δωμάτιο ονομαζόταν *δώμα* (το αντίστοιχο του *σηκού* των ιστορικών χρόνων). Ο τρίτος κατά σειρά χώρος, ο *θάλαμος*, χρησίμευε αποκλειστικά για τις ιδιαίτερες στιγμές των ενοίκων της οικίας.

Η εσωτερική διαμόρφωση του μεγάρου είχε κοινά στοιχεία με αυτά της μεγαροειδούς κατοικίας, της οποίας αποτελούσε εξέλιξη. Η διαφορά ήταν ότι η εμπρόσθια όψη του πρώτου δωματίου έμενε ανοιχτή και στο μέσο της υπήρχαν δύο υποστυλώματα για τη στήριξη της

οροφής (πρόδρομος αρχιτεκτονικός τύπος του εν παραστάσει ναού των κλασικών χρόνων). Θα πρέπει μάλιστα να επισημανθεί ότι ο τύπος του μεγάρου επινοήθηκε την ίδια ακριβώς χρονική περίοδο με την εμφάνιση της κεντρικής εξουσίας των νέων οικιστικών συνόλων της Νεολιθικής εποχής, ώστε να καλύπτει τις απαραίτητες απαιτήσεις για τις δραστηριότητες του επικεφαλής της κοινότητας. Τέλος κατοικήθηκαν εκ νέου και πιο εντατικά τα παράκτια σπήλαια, ενώ για πρώτη φορά απαντούν ασιδωτά κτίσματα (πολιτισμική φάση Ραχμάνι στο Διμήνι).

Ως προς τις τοπικές παραγωγικές πηγές, η χωροταξική ανάπτυξη των νεολιθικών οικισμών ήταν κάθετη, κυκλική, πολυκεντρική ή συμπαγής. Τα χωρο-οργανωτικά κριτήριά τους ήταν η δημογραφική διαφοροποίηση, οι κοινωνικές σχέσεις που συνδέαν τα μέλη της κοινότητας και η κεντρική (θρησκευτική ή κοσμική) εξουσία. Ο προσανατολισμός των οικιών εξαρτώνταν από τη θέση των παρακείμενων παραγωγικών χώρων αλλά και από τις κατασκευαστικές δυνατότητες που πρόσφερε η εκάστοτε γεωγραφική θέση. Όσο για το μέγεθος των σπιτιών, σχετιζόταν με τις ανάγκες ασφάλειας των ενοίκων, αποθήκευσης των προϊόντων και σταβλισμού των οικόσιτων ζώων.

Ουσιαστικά, κατά τη χρονική αυτή περίοδο οι κοινωνίες προετοιμάστηκαν για τη μετάβασή τους στην εποχή των μετάλλων. Τα οστέινα και τα λίθινα εργαλεία έμελλε να παραχωρήσουν τη θέση τους στα μεταλλικά, που θα έδιναν νέα ώθηση στην παραγωγή από τις καλλιέργειες και στις τεχνικές ναυπήγησης. Παρομοίως οι απαρχές της χρήσης των πολύτιμων μετάλλων για την κατασκευή κοσμημάτων ανάγονται στην Τελική Νεολιθική περίοδο, που για τον λόγο αυτό

Κλίβανος από τον νεολιθικό οικισμό της Κουτρούλου μαγούλας Φθιώτιδας. Το δάπεδο και η τοικοποιία στο εσωτερικό του ήταν επιστρωμένα από λάσπη, όπως πιθανότατα και η θολωτή στέγη του.

αποκαλείται και Χαλκολιθική. Πλέον η απόκτηση κοσμημάτων από πολύτιμα μέταλλα (χρυσά ταινιόσχημα ελάσματα, ασημένια σκουλαρίκια, χάλκινες περόνες, και λοιπά), καθώς και εργαλείων από ανθεκτικότερα πετρώματα (οψιανό και άλλα) θα ήταν το σύμβολο εξουσίας, γοήτρου και πλούτου.

Η Πρώιμη Εποχή του Χαλκού

Η αμέσως επόμενη ιστορική περίοδος είναι η Πρώιμη Εποχή του Χαλκού (3300-2000 π.Χ.), οπότε οι άνθρωποι άρχισαν να χρησιμοποιούν εντατικά το ομώνυμο μέταλλευμα στην καθημερινή τους ζωή. Τότε στον ελλαδικό χώρο άρχισαν να εμφανίζονται οι πρώτοι οργανωμένοι οικισμοί, οι οποίοι είχαν αστικό χαρακτήρα, με έντονη πυκνότητα δόμησης και πολεοδομική διάταξη. Αυτοί εντοπίστηκαν κυρίως σε παράκτιες περιοχές και εύφορες πεδιάδες.

Οι περισσότερες οικίες ήταν απλές, με λίθινο κρηπίδωμα ύψους περίπου 1 μ. και επιχρισμένη ανωδομή από άψητες πλίνθους πάχους περίπου 60 εκ. Το δάπεδο ήταν συνήθως λιθόστρωτο ή πηλόχριστο

και η στέγη επικαλυμμένη με κεραμίδια, υποστηριζόμενη με ξύλινες δοκούς. Πέρα από τα απλά οικήματα κατασκευάστηκαν μνημειώδη κτίρια (οι *οικίες με διαδρόμους*, όπως στην Τίρυνθα Αργολίδας, με μέγεθος 300 τ.μ.), τα οποία πιθανότατα ήταν η έδρα του τοπικού άρχοντα, καθώς και διώροφα σπίτια (παραδείγματος χάρη, στη Θήρα), ενώ συνάμα υπήρχαν και μεμονωμένοι *οίκοι* κοντά στις γεωργοκτηνοτροφικές εγκαταστάσεις. Γενικότερα τα οικήματα είχαν εμβαδόν περίπου 30-50 τ.μ., ήταν τετράπλευρα στην κάτοψη και αποτελούνταν από 2-3 δωμάτια το καθένα. Η παρατηρούμενη ανομοιογένεια των σπιτιών μέσα στον ίδιο οικισμό, τόσο ως προς το μέγεθος όσο και ως προς την ποιότητα της κατασκευής, υποδηλώνει την ύπαρξη έντονων κοινωνικών διαφοροποιήσεων μεταξύ των μελών της τοπικής κοινωνίας.

Στο Αιγαίο η πολιτιστική εξέλιξη των οικισμών ήταν ανομοιογενής, γεγονός που οφείλεται κυρίως στην εδαφική έκταση του κάθε νησιού, στις κλιματολογικές συνθήκες, στις διαθέσιμες πλουτοπαραγωγικές πηγές και στην απόσταση από την ηπειρωτική χώρα. Οι σημαντικότεροι αιγαιακοί πολιτισμοί της 3ης χιλιετίας π.Χ. είναι ο Τρωικός και ο Κυκλαδικός. Ο πρώτος κυριάρχησε στο βορειοανατολικό Αιγαίο και είναι ο αρχαιότερος οικισμός στον αιγαιακό χώρο με πρωτοαστικό χαρακτήρα. Από εκεί διαδόθηκε η μεταλλουργία του μπρούντζου (κράμα χαλκού και κασσίτερου) στο κεντρικό και στο νότιο Αιγαίο. Ενώ στις Κυκλάδες σημαντικό ρόλο στην ανάπτυξη τους (Πρωτοκυκλαδική II περίοδος, 2800-2300 π.Χ.) διαδραμάτισε η συστηματική εκμετάλλευση των λατομείων οψιανού στη Μήλο και των μεταλλείων αργύρου, μολύβδου και χαλκού στην Κύθνο, στη Σίφνο, και λοιπά. Ουσιαστικά το νησιωτικό αυτό σύμπλεγμα αποτέλεσε την πολιτισμική γέφυρα μεταξύ της

Μικράς Ασίας και της ηπειρωτικής Ελλάδας. Όσον αφορά την οικιστική ανάπτυξη, η βασική διαφορά μεταξύ της Τροίας και των Κυκλάδων ήταν ότι στις δεύτερες δεν δημιουργήθηκαν τόσο μεγάλοι σε έκταση οικισμοί όσο στην πρώτη (τουλάχιστον όχι πριν από το 2000 π.Χ.).

Στην ηπειρωτική Ελλάδα η «πολεοδομική» μορφή των οικισμών ποικίλλει. Η συνήθης μορφή δόμησης ήταν τα πυκνά «οικοδομικά τετράγωνα», που διαχωρίζονταν μεταξύ τους με δρόμους και στενά μονοπάτια, ενώ μέσα σε αυτά τα «τετράγωνα» τα κτίσματα αναπτύσσονταν σε συστάδες (Ζυγουριές Κορινθίας, Ασκηταριό Ραφήνας, και λοιπά). Μία άλλη ιδιαίτερη «πολεοδομική» κατηγορία είναι αυτή των οικοδομικών μονάδων με καμπυλόγραμμους τοίχους, όπως στον Ορχομενό Βοιωτίας και στη Λέρνα της Αργολίδας. Σπανιότερα απαντά η παράταξη κτιρίων στις πλευρές ενός κεντρικού δρόμου, ο οποίος και διασχίζει ολόκληρο τον οικισμό σε όλο σχεδόν το μήκος του (Λιθαρές Θήβας). Τέλος η μοναδική περίπτωση ακτινωτής διάταξης οικοδομικών τετραγώνων, που αποτελούνται από πανομοιότυπα κτίρια και διαχωρίζονται μεταξύ τους από παράλληλους δρόμους, έχει εντοπιστεί στην Αίγινα (στην περιοχή Κολώνα). Γενικότερα στην ηπειρωτική Ελλάδα τα οικήματα ήταν κατά κανόνα ισόγεια και το εσωτερικό τους περιλάμβανε εστίες και φούρνους για το μαγείρεμα και λιθόκτιστα θρανία για τον ύπνο, την προετοιμασία της τροφής και την απόθεση των αγαθών. Η αποθήκευση των τροφίμων γινόταν σε πιθάρια, αμφορείς και δοχεία από ξύλο, δέρμα ή καλάμια, καθώς και σε λάκκους (βόθρους), που ήταν σκαμμένοι στο δάπεδο.

Η Κρήτη αποτελεί μία ξεχωριστή περίπτωση για ολόκληρο τον αιγαιακό πολιτισμό. Εκεί, ήδη από την 3^η χιλιετία π.Χ., οι οικιστικές εγκαταστάσεις ήταν εξελιγ-

μένες σε τέτοιο βαθμό, που μπορούν να χαρακτηριστούν και σαν «πόλεις» για τα δεδομένα της εποχής τους. Ως περιοχές κατοίκησης επιλέγονταν τοποθεσίες κυρίως σε εύφορες κοιλάδες και σε πλαγιές βουνών, όπου οι φυσικές πηγές αφθονούσαν, καθώς και σε θέσεις που διευκόλυναν την εμπορική δραστηριότητα. Γενικότερα η οικιστική άνθηση εντοπίζεται στα κεντρικά και στα ανατολικά του νησιού, όπου αργότερα κτίστηκαν τα μινωικά ανάκτορα.

Χρειάστηκαν σχεδόν 40.000 χρόνια για τη μετεγκατάσταση του ανθρώπου από την ύπαιθρο και τα σπήλαια σε ένα σπίτι. Έκτοτε όλα έμοιαζαν σαν να είχε μπει το νερό στο αυλάκι. Χρειάστηκαν σχεδόν άλλα 4.500 χρόνια για να δημιουργηθούν οι πρώτες μεγάλες για την εποχή τους πόλεις. Η συμβίωση των ανθρώπων δημιούργησε τον θεσμό της οικογένειας, η κατασκευή της υποτυπώδους κατοικίας θέσπισε την έννοια της ιδιοκτησίας και η συγκρότηση των οικισμών επέφερε την ανάγκη για κοινωνική αλληλεγγύη. Ταυτόχρονα όμως άρχισαν να εντοπίζονται και οι πρώτες κοινωνικές διαφοροποιήσεις.

Όλα τα παραπάνω ήταν συνέπεια της αλλαγής του κλίματος και της ανάγκης του ανθρώπου να ταξιδεύει. Σταδιακά τα τεχνικά μέσα για την πραγματοποίηση ολόενα και μακρινότερων διαδρομών (κυρίως θαλάσσιων και ποτάμιων) εξελίχθηκαν, με αποτέλεσμα την επικοινωνία μεταξύ απομακρυσμένων οικισμών. Το σπουδαιότερο όφελος από αυτό το επίτευγμα ήταν η ανταλλαγή πολιτισμικών αγαθών, εκτός, φυσικά, από αυτή των προϊόντων. Έτσι, για πρώτη φορά στην ανθρώπινη Ιστορία έγινε το πρώτο βήμα προς την, θα λέγαμε, «παγκοσμιοποίηση». Αγαθά από την «υπερπόντια» Μήλο έφτασαν στην Αργολίδα, από τη Θάσο στη Θεσσαλία, από τον Δούναβη στην Κέρκυ-

ρα και από τα Πυρηναία στη Σκανδιναβία. Διάφορα τεχνουργήματα και κυρίως πολιτισμικά επιτεύγματα άρχισαν να διαδίδονται σε όλο τον τότε γνωστό κόσμο, επηρεάζοντας την καθημερινότητα των ανθρώπων. Ωστόσο ο κάθε ταξιδιώτης είχε ένα σημείο αναφοράς. Αυτό ήταν η οικογένειά του, η οποία πλέον ήταν ασφαλής στο πλαίσιο ενός οργανωμένου οικισμού και, κυρίως, εντός του δικού της σπιτιού.

ΠΡΟΤΕΙΝΟΜΕΝΗ ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ/
ΑΡΘΡΟΓΡΑΦΙΑ

A.J. Barnard, *Hunter-gatherers in history,*

archaeology and anthropology, Berg Publishers, Oxford, 2004.

C. David, *Big History: Between Nothing and Everything*, McGraw Hill Education, New York, 2014.

The Greek Mesolithic: Problems and Perspectives, Vol. 10, British School at Athens Studies, 2003.

Ντόρα Κόνσολα, «Η πρώιμη αστικοποίηση στην ηπειρωτική Ελλάδα», περ. *Αρχαιολογία και Τέχνες*, τ. 62, 3/1997.

Αδαμάντιος Σάμψων, «Παλαιολιθικές θέσεις στην Εύβοια και στις βόρειες Σποράδες», περ. *Αρχαιολογία και Τέχνες*, τ. 60, 9/1996.

Η οικιστική ανάπτυξη στον ελλαδικό χώρο					
Περίοδος	Υποπερίοδος	Χρονολογία	Είδος κατοικίας	Τύπος κατοίκησης	Επιτεύγματα
Ανώτερη Παλαιολιθική		45.000-12.000 χρόνια πριν από σήμερα	Υπαίθριες θέσεις	Εποχική	Εργαλεία από οστά και πυριτόλιθο
	Επιγραβέττια πολιτισμική φάση	16.000-12.000 χρόνια πριν από σήμερα	Βραχοσκεπές, σπήλαια	Εποχική	
Μέση Παλαιολιθική		10000-6800 π.Χ.	Βραχοσκεπές, σπήλαια	Ημιμόνιμη	Η εστία σε κεντρικό και σταθερό χώρο
Νεολιθική	Πρώιμη Νεολιθική	6800-6500 π.Χ.	Βραχοσκεπές, σπήλαια	Ημιμόνιμη	Ημιυπόγειες καλύβες
	Αρχαιότερη Νεολιθική	6500-5800 π.Χ.	Πασσαλόπηκτες καλύβες	Μόνιμη	Μονόχωρα σπίτια
	Μέση Νεολιθική	5800-5300 π.Χ.	Πολύχωρα οικήματα, οίκος, μεγαροειδή κτίσματα	Μόνιμη	Λίθινο κρηπίδωμα, άψητες πλίνθοι στην ανωδομή
	Νεότερη Νεολιθική	5300-4500 π.Χ.	Πρώιμο μέγαρο, κλιμακωτή χωροταξία	Μόνιμη	Λίθινο κρηπίδωμα, πελεκημένοι λίθοι, βοηθητικά οικήματα
	Τελική Νεολιθική	4500-3200 π.Χ.	Σύνθετη οικία, αφιδωτά κτίσματα	Μόνιμη	Πυροτεχνολογία
Πρώιμη Εποχή του Χαλκού		3300-2000 π.Χ.	οικίες με διαδρόμους, δώροφα σπίτια, πρωτοαστικά κέντρα	Μόνιμη	Λίθινο κρηπίδωμα, επιχρισμένη ανωδομή, λιθόστρωτο δάπεδο

Ο Λευτέρης Καντζίνος είναι συγγραφέας, ιστορικός ερευνητής.

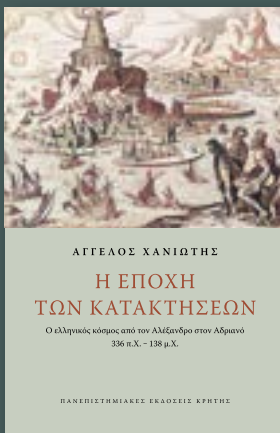
ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΕΣ ΕΚΔΟΣΕΙΣ ΚΡΗΤΗΣ
ΙΔΡΥΜΑ ΤΕΧΝΟΛΟΓΙΑΣ ΚΑΙ ΕΡΕΥΝΑΣ

ΙΛΙΑ ΧΑΤΖΗΠΑΝΑΓΙΩΤΗ-
SANGMEISTER

Η «ΑΔΗΛΟΣ» ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΟΥ ΙΑΤΡΟΦΙΛΟΣΟΦΟΥ ΕΥΣΤΑΘΙΟΥ

Επιστήμη και νεωτερικές ιδέες στη
νοτιοανατολική Ευρώπη του όψιμου
Διαφωτισμού

ΑΓΓΕΛΟΣ ΧΑΝΙΩΤΗΣ

Η ΕΠΟΧΗ ΤΩΝ ΚΑΤΑΚΤΗΣΕΩΝ

Ο ελληνικός κόσμος από τον Αλέξανδρο στον Αδριανό
336 π.Χ. – 138 μ.Χ.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΕΣ ΕΚΔΟΣΕΙΣ ΚΡΗΤΗΣ

ΑΓΓΕΛΟΣ ΧΑΝΙΩΤΗΣ

Η ΕΠΟΧΗ ΤΩΝ ΚΑΤΑΚΤΗΣΕΩΝ

Ο ελληνικός κόσμος από τον
Αλέξανδρο στον Αδριανό
336 π.Χ. – 138 μ.Χ.

Παρασκευάς Ματάλλας

Κοσμοπολίτες εθνικιστές

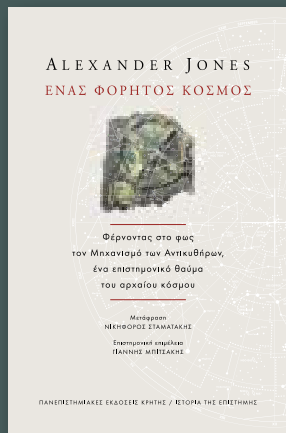
Ο Μωρίς Μπαρρές
και οι ανά τον κόσμο
“μαθητές” του

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΕΣ ΕΚΔΟΣΕΙΣ ΚΡΗΤΗΣ • ΙΣΤΟΡΙΑ ΚΑΙ ΚΟΙΝΩΝΙΑ

ΠΑΡΑΣΚΕΥΑΣ ΜΑΤΑΛΛΑΣ

ΚΟΣΜΟΠΟΛΙΤΕΣ ΕΘΝΙΚΙΣΤΕΣ

Ο Μωρίς Μπαρρές
και οι ανά τον κόσμο “μαθητές” του

ALEXANDER JONES
ΕΝΑΣ ΦΟΡΗΤΟΣ ΚΟΣΜΟΣ

Φέρνοντας στο φως
τον Μηχανισμό των Αντικυθήρων,
ένα επιστημονικό θαύμα
του αρχαίου κόσμου

Μετάφραση
Νέεφορος Σταματάκης
Επιτηρητικό σπράκλιο
Εκδόσεις ΜΙΕΤΕΛΛΑΚΗΣ

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΕΣ ΕΚΔΟΣΕΙΣ ΚΡΗΤΗΣ / ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΗΣ ΕΠΙΣΤΗΜΗΣ

ALEXANDER JONES

ΕΝΑΣ ΦΟΡΗΤΟΣ ΚΟΣΜΟΣ

Φέρνοντας στο φως τον Μηχανισμό των
Αντικυθήρων, ένα επιστημονικό θαύμα
του αρχαίου κόσμου

ΛΟΥΝΤΒΙΧ ΒΙΤΤΚΕΝΣΤΑΪΝ

Zettel // Δελτάρια

Επιλογή – μετάφραση: Μικελήνη Ν. Θεοδώρου

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΕΣ ΕΚΔΟΣΕΙΣ ΚΡΗΤΗΣ | Επιστήμη

ΛΟΥΝΤΒΙΧ ΒΙΤΤΚΕΝΣΤΑΪΝ

ZETTEL // ΔΕΛΤΑΡΙΑ

ΠΑΥΛΟΣ ΣΟΥΡΛΑΣ

Εξατομίκευση και γενίκευση στη φιλοσοφία της πράξης

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΕΣ ΕΚΔΟΣΕΙΣ ΚΡΗΤΗΣ | Φιλοσοφία

ΠΑΥΛΟΣ ΣΟΥΡΛΑΣ

ΕΞΑΤΟΜΙΚΕΥΣΗ ΚΑΙ ΓΕΝΙΚΕΥΣΗ ΣΤΗ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑ ΤΗΣ ΠΡΑΞΗΣ

1821-1830: ΟΙ ΡΙΖΕΣ ΤΗΣ ΕΛΛΗΝΟΓΑΛΛΙΚΗΣ ΦΙΛΙΑΣ ΚΑΙ ΣΥΜΜΑΧΙΑΣ

ΤΟΥ ΤΙΤΟΥ Ι. ΑΘΑΝΑΣΙΑΔΗ

Αν αναζητήσουμε τις ιστορικές ρίζες των ελληνογαλλικών σχέσεων, καρπός των οποίων υπήρξε πρόσφατα η σύναψη αμυντικής συμμαχίας μεταξύ των δύο χωρών, θα πρέπει να γυρίσουμε τον χρονοδείκτη της Ιστορίας διακόσια χρόνια πίσω, στο 1821. Ίσως και πιο πριν, στα χρόνια της Γαλλικής Επανάστασης, όταν οι πρόγονοί μας προσέβλεψαν σε αυτήν, και ιδιαίτερα στον εξ αυτής προελθόντα, αλλά μερικώς διαφοροποιηθέντα κατόπιν, πολέμαρχο Ναπολέοντα, για την απελευθέρωσή τους από των τεσσάρων αιώνων οθωμανικό ζυγό. Μερικοί μάλιστα από αυτούς πολέμησαν στο πλευρό του Γάλλου αυτοκράτορα.

Η ΕΘΝΙΚΗ Επανάσταση των Ελλήνων (1821-1829) προκάλεσε στη Γαλλία το ισχυρότερο ίσως κίνημα φιλελληνισμού απ' ό,τι στην υπόλοιπη Ευρώπη, σε σημείο που στο τρίτο έτος της Επανάστασης να ενταχθεί σ' αυτό η γαλλική αριστοκρατία, δίπλα στους Γάλλους αστούς, στους προλετάριους και στους αγρότες.

Ολόκληρη η περιοχή Σεν Ζερμέν, η παρισινή συνοικία του πλούτου και της αριστοκρατίας, είχε κινητοποιηθεί υπέρ του Ελληνικού Αγώνα, οργανώνοντας

στα σαλόνια της χοροεσπερίδες για τη συγκέντρωση χρημάτων προς αγορά όπλων από τους επαναστάτες Έλληνες και άλλων χρειωδών σ' αυτούς για τον ιερό, εθνικό σκοπό τους, στηρίζοντας θεατρικές παραστάσεις με θέματα από την αρχαιοελληνική ιστορία, οι εισπράξεις των οποίων είχαν τον ίδιο προορισμό, ή διενεργώντας εράνους.

Περιώνυμες κυρίες της αριστοκρατίας όπως η δούκισσα Ντ' Αβραντές, η επίσης δούκισσα Ντε Ντιρά και οι μαντάμ Ρεκαμιέ, Νταμάς, Σενιέ, και άλλες απο-

Η δούκισσα ντ' Αβραντές (1784-1838). ΔΕΞΙΑ: Η μαντάμ Ζυλιέτ Ρεκαμιέ (1777-1849). Στις αρχές του 19ου αιώνα στο σαλόνι της συγκεντρώνονταν οι μεγαλύτερες διασημότητες του πολιτικού, λογοτεχνικού και καλλιτεχνικού κόσμου. Έργο του Φρανσουά Ζεράρ, 19ος αιώνας (Παρίσι, Μουσείο Καρναβαλέ).

τέλεσαν τις πρωταγωνίστριες του γυναικόκοσμου των Παρισίων στον έξοχο ποικιλότροπο φιλελληνικό αγώνα τους.

Είναι χαρακτηριστικό της προσχώρησης της γαλλικής ανώτερης τάξης στον ορμητικό φιλελληνισμό ότι στις εκλογές της 17ης και 24ης Νοεμβρίου 1827, ενάμιση μήνα μετά τη ναυμαχία του Ναυαρίνου (7 Οκτωβρίου με το παλαιό ημερολόγιο), η φιλοτουρκική κυβέρνηση Βιλέλ υπέστη οδυνηρή ήττα, παρά τη μερική στροφή που είχε κάνει μερικούς μήνες πριν υπέρ της ελληνικής υπόθεσης, υπό την πίεση μάλλον του φιλελληνικών τάσεων βασιλιά Καρόλου Ι και αντιλαμβανομένη ότι έχανε το έδαφος κάτω από τα πόδια της λόγω της μέχρι τότε ανθελληνικής πολιτικής της.

Τα κανόνια του Ναυαρίνου δηλαδή

βύθισαν εκτός από τον τουρκοαιγυπτιακό στόλο και τον φιλότουρκο Βιλέλ, ο οποίος «πλήρωνε» έτσι, ότι το γαλλικό δημόσιο είχε κερδίσει επί των ημερών του με την κατασκευή των φρεγατών του σουλτάνου και του Μοχάμετ Άλι στα ναπηγεία της Μασσαλίας και της Τουλόν.

Αποδίδουμε την εκλογική ήττα του Βιλέλ στην καταψήφισή του από την ανώτερη τάξη—την οποία υπηρετούσε ο Γάλλος πρωθυπουργός και η οποία τον στήριζε τυφλούς όμμασι—, διότι αυτή μόνο είχε το δικαίωμα ψήφου. Αυτή—περίπου 100.000—αποτελούσε το εκλογικό σώμα. Και μολονότι η τάξη αυτή ήταν κατά της Ελληνικής Επανάστασης στα πρώτα δύο τρία χρόνια της εκδήλωσής της, το 1824 άρχισε να μεταστρέφεται υπέρ της, ενώ ο Βιλέλ, εκτός από τους

Το κάστρο του Ρίο παραδίδεται στον στρατηγό Μαιζόν το 1828, έργο του Ζαν-Σαρλ Λανγκλουά, 19ος αιώνας (Παρίσι, Ανάκτορο των Βερσαλλιών).

τελευταίους τρεις τέσσερις μήνες, επέμνε στην ανθελληνική πολιτική του.

Αν δηλαδή δεν υπήρχε το εισοδηματικό κριτήριο για το δικαίωμα ψήφου και ψήφιζαν όλες οι τάξεις, το κόμμα του Βιλέλ θα εξαφανιζόταν, λόγω της προηγούμενης ανθελληνικής πολιτικής του.

Ο φιλελληνικός πυρετός του γαλλικού λαού δεν εκδηλωνόταν μόνο με το έργο των ανά τις πόλεις της Γαλλίας επιτροπών, που κατευθύνονταν από το Φιλελληνικό Κομιτάτο των Παρισίων, αλλά και από τη χειμαρρώδη πνευματική και καλλιτεχνική κίνηση υπέρ του αγωνιζόμενου ελληνικού λαού, και την αρθρογραφία των εφημερίδων.

Ζωγράφοι, όπως ο Ντελακρουά, φιλοτεχνούσαν θέματα από ολοκαυτώματα και σφαγές Ελλήνων μαχητών και άμαχων γυναικόπαιδων, ενώ πεζογράφοι, ποιητές, αρχαιολόγοι ή δημόσιοι λειτουργοί που είχαν επισκεφθεί την Ελλάδα ή όχι, όπως ο Σατωβριάνδος, ο Βερανζέρος, ο Πουκεβίλ, ο Φοριέλ, ο Φλοριάν, ο Γκις, και άλλοι, υμνούσαν στα έργα τους τα κατορθώματα των παλικαριών των ελληνικών ορέων, ή ανέτρεχαν στα επιτεύγματα των αρχαίων Ελλήνων στα γράμματα, στις τέχνες, στις επιστήμες και υπενθύμιζαν το χρέος των Γάλλων και όλων των Ευρωπαίων προς την κοιτίδα του πολιτισμού.

Ο φιλελληνικών τάσεων βασιλιάς της Γαλλίας και της Ναβάρρας από το 1824 έως το 1830 Κάρολος Ι΄ (1757-1836). Έργο του Ζαν-Μπατίστ Πολίν Γκερέν (Μουσείο της Τουλόν).

Εξάλλου στην μπαρουτοκαπνισμένη και αιμάσσοσα Ελλάδα, παιδιά του γαλλικού λαού μάχονταν στο πλευρό των Ελλήνων επαναστατών και θυσιάσαν τη ζωή τους στο Πέτα, στο Ναυαρίνο και στα πεδία και τις θάλασσες όπου έδρασαν ο Φαβιέρος, ο Βουτιέ, ο Μαιζόν, ο Δεριγνύ, ακι άλλοι.

Στη Σφακτηρία είναι θαμμένοι 43 Γάλλοι πολεμιστές που υπό τις διαταγές του Δεριγνύ συνέβαλαν στην καταβύθιση του τουρκοαιγυπτιακού στόλου. Μαζί τους και ο νεαρός Παύλος-Μαρία Βοναπάρτης, ανιψιός του Μεγάλου Ναπολέοντα.

Άλλοι 117 Γάλλοι τραυματίστηκαν στην ιστορική αυτή ναυμαχία στα νερά του Ναυαρίνου, ενώ από τους πρώτους, ίσως ο πρώτος Γάλλος που θυσιάστηκε στον βωμό της αγωνιζομένης υπέρ της ελευθερίας της Ελλάδας ήταν ο Βαλέ-

στρα, στην πολιορκία του φρουρίου του Ρεθύμνου το 1822.

Αυτό το φιλελληνικό ξέσπασμα των Γάλλων το 1821 υπήρξε καρπός του γαλλικού Διαφωτισμού, στην καλλιέργεια του οποίου συνέβαλαν και Έλληνες διανοούμενοι που στα χρόνια της οθωμανικής σκλαβιάς είχαν καταφύγει στην Γαλλία, με επιφανέστερο από αυτούς τον Αδαμάντιο Κοραή.

Ο αρχαιοελληνικός πρώιμος φιλληληνισμός αποτυπώθηκε στα πνευματικά έργα του Ρακίνα, του Βολταίρου, του Αβά Ζαν Μπαρτέλεμι, και άλλων, και στα καλλιτεχνικά δημιουργήματα του Ζακ Λουί Νταβίντ—*Ο Λεωνίδα στις Θερμοπύλες, Ο θάνατος του Σωκράτη*—, του Ενγκρ—*Η αποθέωση του Ομήρου*—, έργο του ύστερου φιλελληνισμού—, στην εκδοτική παραγωγή του Φιρμέν Ντιντό για τους αρχαίους Έλληνες κλασικούς, και λοιπά.

Σαφής υπήρξε επίσης η επίδραση του ιωνικού και δωρικού ρυθμού στη γαλλική αρχιτεκτονική, όπως φαίνεται στις κιονοστοιχίες και στα αετώματα παρισινών οικοδομημάτων του 17ου, του 18ου και του 19ου αιώνα.

Η μεγάλη στροφή

Η γαλλική εξωτερική πολιτική, από μάλλον φιλοτουρκική που ήταν μέχρι το 1826, άρχισε από τον Μάρτιο του έτους εκείνου να μεταβάλλεται ραγδαία, λόγω δύο γεγονότων.

Το ένα ήταν η τραγωδία που έζησαν οι Έλληνες του Μεσολογγίου μετά την αποτυχημένη Έξοδό τους στις 10 Απριλίου 1826, η οποία ξεσήκωσε θύελλα αντιδράσεων κατά της Υψηλής Πύλης και

των πολιτικών δυνάμεων της Ευρώπης που στήριζαν τις θηριωδίες της.

Το άλλο ήταν ο θάνατος του τσάρου Αλέξανδρου Α΄ τον Δεκέμβριο του προηγούμενου έτους (1825). Ο Ρώσος μονάρχης είχε αρχίσει να μεταβάλλει την πολιτική του έναντι των Ελλήνων επαναστατών, η οποία από το Συνέδριο του Λάιμπαχ (1821) ήταν σαφώς καταδικαστική γι' αυτούς, δεδομένου ότι ήταν ο κυριότερος εμπνευστής της Ιεράς Συμμαχίας και υπερασπιστής του ευρωπαϊκού status quo, όπως αυτό διαμορφώθηκε μετά τους ναπολεόντειους πολέμους, και κατά συνέπεια ανυποχώρητος εχθρός κάθε επαναστατικού κινήματος, μεταξύ άλλων και του ελληνικού, παρότι το τελευταίο ήταν εθνικοαπελευθερωτικό και όχι ταξικό ή καθεστωτικό.

Ο διάδοχός του, αδελφός του Νικολάος Α΄, αν και εξίσου αυταρχικός, είδε την Ελληνική Επανάσταση με κατανόηση και συμπάθεια, επηρεασμένος προφανώς από τους Έλληνες που ζούσαν στη Ρωσία, τον ρωσικό φιλελληνισμό και τη ρωσική Εκκλησία, ομόδοξη της Εκκλησίας της Κωνσταντινούπολης.

Σε λιγότερο από τρεις μήνες από την άνοδό του στον θρόνο των Ρομανόφ συμφώνησε με την αγγλική κυβέρνηση –ο υπουργός Εξωτερικών της οποίας, Γεώργιος Κάνιγκ, ήταν σταθερά προσηλωμένος στην ιδέα της απελευθέρωσης των Ελλήνων από τον τουρκικό ζυγό– στην υπογραφή πρωτοκόλλου μεταξύ των δύο χωρών να εργαστούν από κοινού για τον τερματισμό των ελληνοτουρκικών εχθροπραξιών και την ίδρυση ενός αυτόνομου και αυτοδιοικούμενου ελληνικού κράτους, φόρου υποτελούς στον σουλτάνο, όπως η Μολδαβία και η Βλαχία, οι οποίες αποτελούσαν ανεξάρτητες ηγεμονίες.

Το πρωτόκολλο υπογράφηκε στην Πετρούπολη τον Μάρτιο του 1826, λίγο πριν

Ο φιλότουρκος Γάλλος πρωθυπουργός Ζοζέφ Βιλλέλ (1773-1854), έργο του Ζαν-Σεμπαστιέν Ρουγιάρ, 19ος αιώνας.

από την Έξοδο του Μεσολογγίου, και προκάλεσε σεισμό στα ανακτοβούλια, στα κοινοβούλια και στα πολιτικά γραφεία σε όλη την Ευρώπη, ενώ ικανοποιούσε στο έπακρο τους Έλληνες επαναστάτες που είχαν απευθυνθεί σχετικά στην αγγλική κυβέρνηση και ζητούσαν την παρέμβασή της, με την προϋπόθεση ότι θα ικανοποιούνταν οι εθνικοί πόθοι τους.

Παρόμοια έκκληση από ελληνικής πλευράς είχε γίνει και προς την Γαλλία του Καρόλου, με την ελπίδα ότι ο Γάλλος μονάρχης θα επιβαλλόταν στον Βιλέλ. Μπορεί να θεωρηθεί ότι η διαφοροποίηση του Καρόλου στο «Ελληνικό Ζήτημα» έναντι της κυβέρνησης Βιλέλ, ήπια στην αρχή, εντονότερη με την πάροδο του χρόνου, οφειλόταν στην προσπάθεια του Γάλλου μονάρχη να αμβλύνει την εναντίον του αντίθεση του γαλλικού λαού στην εσωτερική πολιτική του που στόχευε στην επαναφορά του προ της Γαλλικής Επανάστασης του 1789 απόλυτα μοναρχικού καθεστώτος, δεδομένου ότι το μέγιστο μέρος της γαλλικής κοινής γνώμης ήταν υπέρ του Ελληνικού Εθνικοαπλευθερωτικού Αγώνα.

Όταν τον Ιούλιο του 1830 ο Κάρολος επιχείρησε ένα είδος νομοθετικού πραξικοπήματος για την επαναφορά της απόλυτης μοναρχίας, ο γαλλικός λαός τον ανέτρεψε.

Για τους Έλληνες η αλλαγή αυτή δεν είχε δυσάρεστες συνέπειες, διότι αφενός τον Φεβρουάριο είχε υπογραφεί το Πρωτόκολλο του Λονδίνου, με το οποίο ιδρυόταν το ελληνικό κράτος, και αφετέρου το νέο καθεστώς ήταν δημοκρατικό (Β΄ Γαλλική Δημοκρατία).

Ας επανέλθουμε όμως στο αγγλορωσικό Πρωτόκολλο του Μαρτίου 1826. Η ανυπαρξία γαλλικής υπογραφής κάτω απ' αυτό ήταν μειωτική για τη Γαλλία. Από πρωταγωνίστρια Δύναμη της Ευρώπης παρουσιαζόταν απύσχα από το διε-

θνές διπλωματικό-πολιτικό προσκήνιο και παρασκήνιο. Δύναμη μεσαία και κομπάρσος.

Το Παρίσι έπρεπε να αναπτύξει κάποια πρωτοβουλία για να αποκτήσει το χαμένο γόητρό του ή, εν πάση περιπτώσει, μέρος αυτού. Και το έκανε με επιτυχία, παρακινούμενο από παράγοντες της δημόσιας ζωής, όπως ο αριστοκράτης πολιτικός Μπενζαμέν Κονστάν, ο οποίος σε δηλώσεις του εκείνης της εποχής επιστούσε την προσοχή της κυβέρνησης επισημαίνοντας τη στρατηγική σημασία που θα είχε για την Ευρώπη, και τη Γαλλία κατά συνέπεια, ως προωθημένη έπαλξή της στην Ασία ένα ελληνικό χριστιανικό κράτος. Ο Κονστάν ζητούσε από τη γαλ-

Ο Γάλλος πολιτικός Μπενζαμέν Κονστάν (1767-1830), επιστούσε την προσοχή της κυβέρνησής του να δράσει πριν τον Κάννινγκ για την οριστική διευθέτηση του Ελληνικού Ζητήματος. Έργο του Έρκουλντε Ρος (Παρίσι, Μουσείο Καρναβαλέ).

Ο Φιλέλληνας Άγγλος υπουργός Εξωτερικών Γεώργιος Κάννινγκ (1770-1827). Έργο του Τόμας Λόρενς (1822).

λική κυβέρνηση να σπεύσει να δράσει πριν από τον φιλέλληνα Αγγλο υπουργό Εξωτερικών Γεώργιο Κάννινγκ, ο οποίος τον Φεβρουάριο του 1827 έγινε πρωθυπουργός, ενισχύοντας έτσι τις πιθανότητες οριστικής διευθέτησης του Ελληνικού Ζητήματος κατά τρόπο θετικό για τους Έλληνες, με πρωταγωνίστρια την Αγγλία.

Ματαίωση ρωσικού σχεδίου

Οι Γάλλοι είχαν επέμβει και το 1824 στο Ελληνικό Ζήτημα, αποτρέποντας την αποδοχή από τους Έλληνες επαναστάτες ρωσικού σχεδίου που προέβλεπε τη δημιουργία τριών αυτόνομων ηγεμονιών στον ελληνικό χώρο, φόρου υποτελών στον σουλτάνο.

Μία Ηγεμονία θα αποτελούσαν η Ήπειρος και η Αιτωλοακαρνανία, δεύτερη η Θεσσαλία, η Βοιωτία και η Αττική

και τρίτη η Πελοπόννησος και ενδεχομένως η Κρήτη. Τα νησιά θα ήταν ανεξάρτητα και θα αυτοδιοικούνταν.

Το σχέδιο ήταν δαιμόνιο. Ο ελληνικός χώρος τριχοτομούσαν ενώ, περιέργως, αφήνονταν εκτός των «ηγεμονιών» η Μακεδονία και η Θράκη. Να υπήρχαν άραγε από τότε ρωσικά σχέδια για τη δημιουργία συγγενούς με τη Ρωσία σλαβικής κίνησης στα Βαλκάνια, τα οποία εκδηλώθηκαν ύστερα από 50 χρόνια; Ήταν πάντως προφανές ότι οι Ρώσοι είχαν ως υπόδειγμα τις ηγεμονίες της Βλαχίας και της Μολδαβίας, οι οποίες ήταν φόρου υποτελείς στον σουλτάνο, αλλά βρίσκονταν και υπό ισχυρή ρωσική επιρροή, καθώς οι τουρκικές φρουρές είχαν αποσυρθεί απ' αυτές κατ' απαίτηση της Πετρούπολης.

Ας μη λησμονείται ότι το 1824 ο φιλότουρκος Γάλλος πρωθυπουργός Βιέλβρέθηκε, ξαφνικά, υπό την πίεση δύο παραγόντων φιλικά προσκείμενων προς τους Έλληνες: του διαδεχθέντα τον αδελφό του Λουδοβίκο ΙΗ' νέου βασιλιά Καρόλου και του πολιτικού και λόγιου, θερμού φιλέλληνα Σατωβριάνδου, ο οποίος ανέλαβε υπουργός Εξωτερικών, για να απογοητεύσει όμως στη συνέχεια όσους Έλληνες και φιλέλληνες πίστεψαν σ' αυτόν για μια θετική για το ελληνικό έθνος ρύθμιση.

Μόλις ο Σατωβριάνδος ανέλαβε την ηγεσία του Quai d'Orsay, ακολούθησε διαφορετική πολιτική απ' αυτήν που προοιωνίζονταν τα φιλελεύθερα συγγραφικά έργα του, δίνοντας μεγάλη βαρύτητα στην καταστολή της εξέγερσης στην Ισπανία και επιδεικνύοντας φιλοτουρκισμό σε ζητήματα όπως το εμπόριο.

Για να επανέλθουμε όμως στη γαλλική παρέμβαση στους Έλληνες επαναστάτες για την απόρριψη του ρωσικού σχεδίου «περί τριών ηγεμονιών», πίσω από τη

σύνταξη του οποίου πιθανόν να βρισκόταν η χείρα του Σατωβριάνδου, οφείλουμε να αναφέρουμε το περιεχόμενο σχετικού υπομνήματος του γαλλικού υπουργείου Εξωτερικών προς τον Αλέξανδρο Μαυροκορδάτο, το οποίο μεταξύ άλλων ανέφερε: «Οι διοικητές των Ηγεμονιών, έχοντας απόλυτη εξουσία, θα καταθλίβουν την Ελλάδα με τον φρικτότερο δεσποτισμό και θα καταληστεύουν τους δυστυχείς κατοίκους διά να πλουτύν [σσ, διάβαζε «πλουτίζουν»] και να εξαγοράζουν την εύνοια των μεγιστάνων της Πύλης, των οποίων η απληστία είναι ακόρεστος».

Στο γαλλικό υπόμνημα τονιζόταν επίσης ότι «η Ελλάς δούλη, καταπιεζόμενη, διηρημένη εις τρεις επαρχίας, με τα φρούρια αυτής εις την εξουσίαν των τυράννων, θα είναι εκτεθειμένη εις διηνεκείς λεηλασίας και σφαγές και θα ευρεθεί εξηντημένη, διηρημένη και ανίκανος να αντισταθή ποτέ εις αυτούς».¹

Είναι προφανές από τις γραμμές αυτές ότι, συντάσσοντάς τες, η γαλλική διπλωματία είχε υπόψη της την πλήρη αδιαφορία των Μολδοβλάχων για την επαναστατική κίνηση του Αλέξανδρου Υψηλάντη τον Φεβρουάριο-Ιούλιο του 1821, αν και εκείνος υπολόγιζε στη στήριξή τους για την επιτυχία του.

Η αδιαφορία αυτή πρέπει να αποδοθεί στην κακή εμπειρία που είχαν οι δύο αυτοί λαοί από τη διοίκησή τους εκ μέρους των Ελλήνων ηγεμόνων τους, που ήταν απόλυτα εξαρτημένοι από τον σουλτάνο, στον οποίο όφειλαν τη θέση τους, πέρα από τους φόρους που του κατέβαλλαν μετά τη «διά βιαίων ηγεμονικών μηχανισμών» είσπραξή τους από τον λαό.

Την άνοιξη λοιπόν του 1827, και ενώ ο Μέτερνιχ οργισμένος απέρριπτε την αγγλωσική πρόταση προς τις άλλες Μεγάλες Δυνάμεις να συνταχθούν μαζί τους για την εφαρμογή του πρωτοκόλλου

Ο Φιλέλληνας Φρανσουά-Ρενέ, ντε Σατωμπριάν (1768-1848), γνωστός στην Ελλάδα ως Σατωβριάνδος. Έργο του Ζιροντέ ντε Ρουσύ, 19ος αιώνας (Βρετάνη, Ιστορικό Μουσείο της Σαιν Μαλό).

τους που προέβλεπε άσκηση πίεσης προς τους Οθωμανούς να δεχτούν τη σύναψη ανακωχής ώστε να αρχίσουν οι διαβουλεύσεις ειρήνευσης και δημιουργίας ελληνικού κράτους αυτονόμου και φόρου υποτελούς στον σουλτάνο, η Γαλλία επιφύλασσε μια έκπληξη που έμελλε να τη φέρει ξανά στην πρώτη γραμμή της διεθνούς σκηνής και να ενιζχύσει το κύρος της: πρότεινε τη σύναψη συμμαχίας μεταξύ των τριών Δυνάμεων –Αγγλίας, Γαλλίας και Ρωσίας–, η οποία θα επέβαλλε στην οθωμανική Τουρκία τη σύναψη ανακωχής και ειρήνευσης με τους Έλληνες με κάθε μέσο, ακόμη και με τη βία, προκειμένου με τη διαιτησία τους να ιδρυθεί νέο ελληνικό κράτος, αυτόνομο και υποτελές στην Υψηλή Πύλη.

Το Παρίσι έστειλε στις πρωτεύουσες

των υπό συμμαχία χωρών δύο σχέδια. Στο ένα από αυτά, που εφαρμόστηκε τελικά, περιλαμβανόταν μυστικό άρθρο που προέβλεπε τη λήψη μέτρων εναντίον εκείνου από τα δύο αντιμαχόμενα μέρη που δεν θα δεχόταν την εφαρμογή της προτεινομένης ανακωχής και της διαιτησίας των Μεγάλων Δυνάμεων. Δεδομένου ότι η ελληνική πλευρά είχε ζητήσει ήδη από την αγγλική κυβέρνηση τη μεσολάβησή της για τη σύναψη ανακωχής και εν συνεχεία διαπραγματεύσεις για τη ρύθμιση του «Εθνικού Ζητήματος» της, αρκεί η λύση που θα δινόταν να ικανοποιούσε τους πόθους του ελληνικού λαού για απελευθέρωσή του και ίδρυση ελληνικού κράτους, ήταν προφανές ότι το μυστικό άρθρο που προέβλεπε τα μέτρα κατά του ανυπάκουου από τα δύο μέρη αφορούσε την οθωμανική

Ο Γάλλος στρατηγός Νικολά Ζοζέφ Μαιζόν (1771-1840). Έργο του Λεόν Κονιέ (Παρίσι, Ανάκτορο των Βερσαλλιών).

Τουρκία, που εξ αρχής είχε δείξει ότι δεν ήταν διατεθειμένη να δεχτεί τη σύναψη ανακωχής και ειρήνευσης χωρίς προηγούμενη κατάθεση των όπλων από τους επαναστάτες. Πολύ περισσότερο δεν συζητούσε τη δημιουργία αυτονόμου κράτους, έστω και φόρου υποτελούς στην Υψηλή Πύλη.

Τα μέτρα προέβλεπαν αποκλεισμό των ελληνικών ακτών, κυρίως λιμανιών και όρμων, από τον Παγασητικό κόλπο ανατολικά και με κατεύθυνση προς νότο, ο οποίος θα συμπεριλαμβανε εντός των ορίων του την Πελοπόννησο και θα κατέληγε στον Αμβρακικό κόλπο, δυτικά.

Ο αποκλεισμός απέβλεπε στη ματαίωση κάθε προσπάθειας της Κωνσταντινούπολης και της Αλεξάνδρειας να αποβιβάσουν στρατεύματά τους, πυρομαχικά και λοιπά εφόδια για την ενίσχυση των τουρκικών και αιγυπτιακών στρατευμάτων που μάχονταν κατά των Ελλήνων επαναστατών. Για τον λόγο αυτό, σε Οδηγίες που απευθύνονταν στους ναυάρχους των τριών Δυνάμεων, που οι στόλοι τους έπλεαν στη νοτιοανατολική Μεσόγειο, προβλέπονταν και περιπολίες συμμαχικών σκαφών στην είσοδο των Δαρδανελλίων και της προ της Αλεξάνδρειας περιοχής, ώστε να αποκλειστεί η έξοδος τουρκοαιγυπτιακών πολεμικών μοιρών ή εφοδιοπομπών.

Στις Οδηγίες προς τους ναυάρχους περιλαμβανόταν και ειδική εντολή που όριζε ότι, σε περιπτώσεις που δεν ήταν δυνατόν να προβλεφθούν από τη συμφωνία μεταξύ των τριών συμμάχων χωρών, οι στόλαρχοι εξουσιοδοτούνταν να λάβουν τα αναγκαία μέτρα που θα τους υπαγόρευε η σύνεσή τους, όπως επίσης να ζητήσουν από τους Έλληνες επαναστάτες να συντρέξουν τις ειρηνευτικές –και με επιχειρηματικό τρόπο– προσπάθειές τους με τις πεζικές και ναυτικές δυνάμεις τους.

Η διατύπωση αυτή είναι σαφές ότι δεν απέκλειε ακόμη και το ενδεχόμενο σύγκρουσης των συμμαχικών στόλων με τον τουρκοαιγυπτιακό, ο οποίος είχε συγκεντρωθεί και ναυλοχούσε στον όρμο του Ναυαρίνου.

Το ενδεχόμενο σύγκρουσης μεταξύ των τριών συμμάχων και της Τουρκίας έγινε μεγαλύτερο όταν κατά τις συναντήσεις των αντιπροσώπων των Δυνάμεων με τον Τούρκο υπουργό Εξωτερικών, Ρεΐς Εφέντη, ο τελευταίος απάντησε στην προφανή απειλή των συνομιλητών του ότι οι κυβερνήσεις τους θα λάβουν μέτρα χωρίς να του αποκαλύψουν ποια θα είναι αυτά τηρώντας απόλυτη σιωπή στις επίμονες ερωτήσεις τους.

Τότε ο Γάλλος αντιπρόσωπος, μιλώντας και για λογαριασμό των συναδέλφων του, δήλωσε προς τον Τούρκο αξιωματούχο ότι η σιωπή του θα εκλαμβάνονταν ως εχθρική ενέργεια, γεγονός που θα ανάγκαζε τις κυβερνήσεις τους να διακόψουν τις σχέσεις τους με την Υψηλή Πύλη, αποσύροντας τους πρεσβευτές τους, ενώ για κάθε ενέργειά τους προς εφαρμογή των μέτρων που είχαν αποφασίσει και θα είχαν δυσάρεστες συνέπειες για την τουρκική πλευρά η τελευταία θα έφερε την ευθύνη.

Ως εκ τούτου, η τουρκική κυβέρνηση είχε προειδοποιηθεί εμμέσως πλην σαφώς για τη σύρραξη που θα ακολουθούσε στο Ναυαρίνο, δεδομένου ότι οι στόλοι των δύο πλευρών είχαν συγκεντρωθεί οι μεν απέναντι στις δε και αρκούσε μια τυπική αφορμή για να αρχίσουν οι μεταξύ τους κανονιοβολές.

Απλώς, όταν άρχισε η σύρραξη, οι πρεσβευτές των συμμάχων δεν είχαν προλάβει να αναχωρήσουν από την Κωνσταντινούπολη. Το έκαναν όμως δύο μήνες αργότερα (18 Δεκεμβρίου 1827), επειδή ο σουλτάνος επέμενε και δεν συναινούσε στην κατάπαυση των εχθρο-

πραξιών και στην ειρήνευση με τους Έλληνες, ενώ ζητούσε και αποζημίωση για τις απώλειες του τουρκικού και του αιγυπτιακού στόλου.

Λίγο καιρό αργότερα οι τρεις πρεσβείες άρχισαν μεταξύ τους συζητήσεις για την ίδρυση ελληνικού κράτους, την έκταση της επικράτειάς του, τα χερσαία σύνορά του, το πολίτευμά του, και τις σχέσεις του με την Οθωμανική Αυτοκρατορία αφενός και τις χώρες τους αφετέρου.

Οι συναντήσεις τους πραγματοποιήθηκαν στο ελληνικό νησί Πόρος του Σαρωνικού. Ενέργεια με έντονο συμβολικό χαρακτήρα για την εκ μέρους των τριών Δυνάμεων επιμονή στην αναγνώριση των επαναστατημένων Ελλήνων και τη στέρεη απόφασή τους να προχωρήσουν στην ίδρυση ελληνικού κράτους.

Λίγες μέρες μετά την αποχώρηση των πρεσβευτών των τριών συμμάχων χωρών από την Κωνσταντινούπολη έφτασε

Ο Τούρκος υπουργός Εξωτερικών Ρεΐς Εφέντη.

στην Ελλάδα, αρχές Ιανουαρίου 1928, ο Ιωάννης Καποδίστριας προκειμένου να αναλάβει την εξουσία μετά την εκλογή του ως κυβερνήτη από την Γ΄ Εθνοσυνέλευση της Τροιζήνας (Απρίλιος 1827).

Η αποστολή Μαιζόν

Από την ανοίξη του 1828 μέχρι την ίδρυση του ελληνικού κράτους με το Πρωτόκολλο του Λονδίνου (3 Φεβρουαρίου 1830) η Γαλλία ανέπτυξε έντονα φιλική προς τους Έλληνες πολιτική, διπλωματική και στρατιωτική δράση.

Τρία γεγονότα συνέβαλαν σε αυτό:

1. Η κορύφωση της πίεσης της γαλλικής κοινής γνώμης για ακόμη θερμότερη φιλελληνική πολιτική από την κυβέρνηση.

2. Η απομάκρυνση του Βιλέλ από την εξουσία μετά την απώλεια των εκλογών του Νοεμβρίου 1827.

3. Ο ανταγωνισμός των Μεγάλων Δυνάμεων μεταξύ τους για την επιρροή στο υπό ίδρυση νέο ελληνικό κράτος και την κυριαρχία τους στην Εγγύς Ανατολή.

Εδώ πρέπει να επισημανθούν ορισμένα σημεία που εξηγούν την έντονη φιλελληνική στάση του γαλλικού λαού πριν από την ίδρυση του νέου ελληνικού κράτους.

Δεν ήταν μόνο η γοητεία που ασκούσαν σ' αυτόν η ένδοξη ιστορία των Ελλήνων και η δημοκρατική και φιλελεύθερη ιδεολογία τους όπως διαμορφώθηκε από τη Γαλλική Επανάσταση, αλλά και η ανθρωπιστική στάση μιας μεγάλης ομάδας Ελλήνων (καραβοκύρηδων, ναυτικών, και λοιπά), που κατά τη διάρκεια των ναπολεόντειων πολέμων διασπούσαν με τα καράβια τους τον αποκλεισμό που είχε επιβάλει στα γαλλικά λιμάνια ο αγγλικός στόλος, προκειμένου να εφοδιάσουν τους Γάλλους με τα αναγκαία τρόφιμα και λοιπά χρειώδη της ζωής.

Για τους λόγους αυτούς κυρίως η μέγι-

στη πλειονότητα των Γάλλων αισθανόταν απέχθεια προς τον πρωθυπουργό Βιλέλ, τόσο φιλότουρκο που επί βασιλείας Καρόλου Ι΄, ο οποίος είχε φιλελληνικές τάσεις, διοχέτευε στον Μέτερνικ και στο φιλοτουρκικό αυστριακό κατεστημένο μυστικές πληροφορίες για τις κινήσεις των επαναστατημένων Ελλήνων.

Ύστερα από αυτά η νέα γαλλική κυβέρνηση ζήτησε από τους Βρετανούς να σχηματίσουν κοινό εκστρατευτικό σώμα που θα αποβιβαζόταν στην Πελοπόννησο για να την εκκαθαρίσει από τα δρώντα εκεί αιγυπτιακά στρατεύματα. Ταυτόχρονα η Ρωσία πρότεινε στην Αγγλία συμμετοχή στον πόλεμο που θα κήρυττε κατά της Τουρκίας. Το Λονδίνο απέρριψε και τις δύο προτάσεις.

Ως εκ τούτου η Γαλλία έστειλε μόνη της 15.000 Γάλλους στρατιώτες υπό τον στρατηγό Μαιζόν, τέλη καλοκαιριού του 1828. Η Αγγλία όμως, για να εξουδετε-

Ο Λεοπόλδος της Σαξονίας-Κοβούργου & Γκότα, αργότερα βασιλιάς του Βελγίου (1790-1865), την εποχή που του προτάθηκε ο ελληνικός θρόνος, και τον αρνήθηκε. Έργο του Τζορτζ Ντό.

ρώσει τη γαλλική πρωτοβουλία, έστειλε τον θριαμβευτή του Ναυαρίνου ναύαρχο Κόδριγκτον στην Αίγυπτο και έπεισε τον Μοχάμετ Άλι να αποσύρει τα στρατεύματά του από την Πελοπόννησο.

Ο στρατηγός Μαιζόν ζήτησε τότε την άδεια να στραφεί κατά των τουρκικών δυνάμεων στα φρούρια Μεθώνης, Κορώνης, Πύλου και Ρίου, για να τις εκδιώξει και να επιτύχει την πλήρη απελευθέρωση της Πελοποννήσου. Με την ευκαιρία αυτή η γαλλική κυβέρνηση πρότεινε στην αγγλική συμμετοχή στην επιχείρηση.

Το Λονδίνο όμως αρνήθηκε πάλι, διότι η συμφωνία που είχε συνάψει με τον Μοχάμετ Άλι προέβλεπε την παραμονή τουρκικού στρατού 1.200 ανδρών στα εν λόγω φρούρια προς υπεράσπισή τους. Η συμφωνία ωστόσο δεν δέσμευε τη Γαλλία. Έτσι ο Μαιζόν κινήθηκε μόνος του και με κεραυνοβόλα επιχείρηση όχι μόνο έδιωξε τις τουρκικές φρουρές από τα πέντε φρούρια, αλλά και παρέδωσε στους Έλληνες την Πελοπόννησο ελεύθερη από εχθρικές δυνάμεις.

Στη συνέχεια ο Μαιζόν πρότεινε στους Άγγλους κοινή δράση στη Στερεά Ελλάδα για την εκδίωξη και απ' αυτήν των τουρκικών στρατευμάτων. Και πάλι όμως η Αγγλία δεν αποδέχτηκε την πρόταση. Ίσως αν ζούσε ο Κάνινγκ η βρετανική στάση να ήταν διαφορετική.

Συνέπεια της νέας άρνησης της Αγγλίας ήταν να συνεχιστεί ο πόλεμος στη Στερεά μέχρι τη 12η Σεπτεμβρίου του 1829, όταν ο Δημήτριος Υψηλάντης έδωσε στην Πέτρα της Βοιωτίας, με 2.300 Έλληνες μαχητές, την τελευταία μάχη του Αγώνα. Του Αγώνα που είχε αρχίσει ο αδελφός του, Αλέξανδρος, στη Μολδοβλαχία, τον Φεβρουάριο του 1821.

Τις μέρες εκείνες συνέτριβαν και οι Ρώσοι τους Τούρκους στον μεταξύ τους πόλεμο, που είχε αρχίσει την άνοιξη του

Ο θριαμβευτής του Ναυαρίνου Άγγλος ναύαρχος Έντουαρντ Κόδριγκτον (1770-1851).

1828. Με τη συνθήκη της Αδριανούπολης οι νικητές υποχρέωσαν τον σουλτάνο να αναγνωρίσει το νέο ελληνικό κράτος.

Η Αγγλία, προφανώς για να σβήσει το πολιτικό κόστος με το οποίο βαρυνόταν λόγω των προηγούμενων αρνήσεων της προς τη Γαλλία και τη Ρωσία να συμμετάσχει στις πολεμικές επιχειρήσεις τους κατά της Τουρκίας, εγκατέλειψε τη μέχρι τότε θέση της, την οποία είχαν αποδεχθεί και οι άλλες Δυνάμεις, για αυτόνομο ελληνικό κράτος φόρου υποτελής στον σουλτάνο, και πρότεινε η Ελλάδα να καταστεί εξαρχής ανεξάρτητη και κυρίαρχη χώρα.

Τα σύνορα του νέου κράτους

Η βρετανική πρόταση έγινε αποδεκτή από τη Γαλλία και τη Ρωσία και, πριν από την υπογραφή του Πρωτοκόλλου του Λονδίνου στις 3 Φεβρουαρίου 1830, οι τρεις χώρες ασχολήθηκαν με τον καθορισμό των συνόρων του νέου κράτους.

Στις συσκέψεις των πρέσβων τους, στον Πόρο και στις διαβουλεύσεις στα Υπουργεία Εξωτερικών των τριών συμ-

μάχων κυριάρχησαν δύο απόψεις ως προς τα όρια της ελληνικής επικράτειας. Η μία, η βρετανική, ήταν υπέρ περιορισμένων συνόρων, και μάλιστα νοτίως του ισθμού της Κορίνθου, ώστε να περιλαμβάνονται σε αυτά μόνο η Πελοπόννησος και οι Κυκλάδες.

Η άλλη, η γαλλική, ήταν υπέρ ενός ισχυρού ελληνικού κράτους, που τα βόρεια σύνορά του θα άρχιζαν από τον Παγασητικό και τον Βόλο ανατολικά και θα εκτείνονταν μέχρι τον Αμβρακικό κόλπο και την Αρτα, περικλείοντας επίσης τη Θεσσαλία και σημαντικό μέρος της Ηπείρου, όπως και στον νότο την Κρήτη.

Τελικά συμφωνήθηκε, ως συμβιβαστική λύση, προς βορράν η γραμμή από τις εκβολές του Σπερχειού ποταμού μέχρι τις εκβολές του Αχελώου, δυτικά του Μεσολογίου.

Αποκλείονταν έτσι από το νέο ελληνικό κράτος η Θεσσαλία, η Ακαρνανία, μέρος της Αιτωλίας, η Ήπειρος, η Μακεδονία και η Θράκη. Και βέβαια η Κρήτη, για την ένταξη της οποίας στο νέο ελληνικό κράτος η Γαλλία είχε δώσει διπλωματικές μάχες με τον πρεσβευτή της στο Λονδίνο Μονμορανσί Λαβάλ.

Τα λίαν περιορισμένα σύνορα του ελληνικού κράτους, που το εμφάνιζαν μικροσκοπικό στον παγκόσμιο χάρτη, προκάλεσαν την οργή του επιλεγέντος από τις τρεις υμμαχικές Δυνάμεις ως βασιλιά της Ελλάδας πρίγκιπα του Σαξ Κοβούργου Λεοπόλδου, που ύστατη προσπάθειά του να περιλάβει σ' αυτά τουλάχιστον την Κρήτη, την οποία θεωρούσε απαραίτητη όχι μόνο για τη στρατηγική και αμυντική θωράκιση του βασιλείου του, αλλά και για την οικονομική στήριξή του, απέτυχε.

Έπειτα από αυτό ο Λεοπόλδος, που θεωρούνταν ευφυής, αρκετά μορφωμένος, ικανός και με ανεξάρτητη και

ισχυρή γνώμη, αρνήθηκε την προσφορά του στέμματος του ελληνικού βασιλείου.

Έτσι η Ελλάδα, μετά τη δολοφονία του προσωρινού κυβερνήτη της, απέκτησε ως βασιλέα τον επιλεγέντα από τις τρεις συμμαχούς Δυνάμεις-ιδρύτριες του ελληνικού κράτους, που αυτοανακηρύχθηκαν και «εγγυητρίες» του –προκειμένου να επεμβαίνουν στις υποθέσεις του – ανήλικου και ανέτοιμου για έναν τέτοιο ρόλο Βαυαρό πρίγκιπα Όθωνα.

Όσον αφορά τον Λεοπόλδο, λίγο μετά την άρνησή του του προτάθηκε ο θρόνος ενός άλλου κράτους, του Βελγίου, στο οποίο βασιλεύει και σήμερα η δυναστεία του.

Κλείνοντας το κεφάλαιο περί θερμής συμπαράστασης του γαλλικού λαού προς τους Έλληνες καθ' όλη την διάρκεια του οκταετούς και πλέον αγώνα τους για την απελευθέρωση της πατρίδας τους, καθώς και της φιλελληνικής στάσης του επίσημου γαλλικού κράτους μετά το 1826, οφείλουμε να θεωρήσουμε ως τελευταία «παράγραφό» του τον επιστημονικό ρόλο της αποστολής Μαιζόν στην Ελλάδα.

Το Γαλλικό Εκστρατευτικό Σώμα ακολουθούσαν στην Ελλάδα ομάδες Γάλλων επιστημόνων – αρχαιολόγοι, αρχιτέκτονες, φυσικοί, ζωολόγοι, βοτανολόγοι, και λοιπά –, οι οποίοι μελέτησαν τους ελληνικούς αρχαιολογικούς τόπους, επέβλεψαν την ανέγερση των πρώτων δημοσίων κτιρίων, εξέτασαν το ελληνικό έδαφος και υπέδαφος, όπως επίσης την πανίδα και τη χλωρίδα της ελληνικής γης. Επρόκειτο για την πρώτη ξένη επιστημονική αποστολή στο νεαρό ελληνικό κράτος. Μερικοί από τους επιστήμονες αυτούς παρέμειναν για ένα διάστημα στην Ελλάδα και μετά την αποχώρηση του γαλλικού στρατού.

Ενώ το επιστημονικό γαλλικό δυναμικό ασχολούνταν με τις έρευνές του στην

Ο Ιωάννης Κωλέττης στο Παρίσι, όταν υπηρετούσε ως πρεσβευτής της Ελλάδας στη γαλλική πρωτεύουσα, (αριστερά διακρίνεται το ζεύγος Εϋνάρδου).

Ελλάδα, το μηχανικό της στρατιάς του Μαιζόν κατασκεύαζε τους πρώτους αμαξιτούς δρόμους και τα πρώτα δημόσια έργα του νέου κράτους.

Η φιλελληνική αυτή γαλλική ειρηνική επίθεση συνέβαλε στη δημιουργία φιλογαλλικού κλίματος στον ελληνικό λαό και ενίσχυσε τις σχέσεις μεταξύ των δύο κρατών, σε σημείο που κατά τα πρώτα πενήντα χρόνια του ελευθέρου βίου της η Ελλάδα να θεωρείται τελούσα υπό γαλλική επιρροή, γεγονός που αντανακλούσε και την επίδραση που είχε το γαλλικό πολιτικό κόμμα στην πολιτική ζωή των Ελλήνων, υπό την ηγεσία δύο εθνικών αγωνιστών, του Κωλέτη αρχικά και του Χρηστίδη λίγο μετά.

Η θερμή αυτή ελληνογαλλική σχέση υπήρξε η βάση μιας σταθερής και ειλικρινούς φιλίας μεταξύ των δύο λαών και των δύο κρατών κατά τα διακόσια χρόνια του εθνικού βίου μας. Στην περίπτωση των διακρατικών σχέσεων με λίγες μικρές, πικρές, παρενθέσεις.

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

1 Τα παραθέματα από Απόστολος Δασκαλά-

κης, *Κείμενα – Πηγαί της Ελληνικής Επανάστασης*, τόμ. Α', χ.ε., Αθήνα, 1967.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Δημοσθένης Δαβέττας, *Είχε ελληνικές ρίζες ο Μ. Ναπολέων*, εκδ. Κάκτος, Αθήνα, 2021.

Απόστολος Δασκαλάκης, *Κείμενα-Πηγαί της Ιστορίας της Ελληνικής Επανάστασης*, τόμοι 2, χ.ε., Αθήνα, 1967.

Ιωάννης Δημάκης, «Η ναυμαχία του Ναυαρίνου και οι γαλλικές βουλευτικές εκλογές», *Νέα Εστία*, Χριστούγεννα 1970.

Αριστείδης Δημόπουλος, *Κοινή γνώμη και πολιτική στην Γαλλία τα χρόνια της Ελληνικής Επανάστασης*, εκδ. Πάπυρος, Αθήνα, 1974.

Λουκία Δρούλια, «Ο Φιλελληνισμός», *Ιστορία του Ελληνικού Έθνους*, τόμ. 3, Τα Νέα Ελληνικά Γράμματα, Altec.

Κωνσταντίνος Ροδάς, *Οι Έλληνες του Ναπολέοντος*, εκδ. Δημιουργία-Απ. Χαρίσης, Αθήνα, 1996.

Σωτήρης Ριζάς, *Οι Μεγάλες Δυνάμεις και η Επανάσταση*, εκδ. Μεταίχμιο, Αθήνα, 2020.

Αναστάσιος Χριστοφίλοπουλος, «Ο Φιλελληνισμός του Σταντάλ», *Νέα Εστία*, Χριστούγεννα 1970.

Ο Τίτος Ι. Αθανασιάδης είναι δημοσιογράφος, ιστορικός Μ. Α. Μ. University of London.

ΠΑΝΑΓΙΩΤΗΣ ΚΑΝΕΛΛΟΠΟΥΛΟΣ: ΘΕΩΡΙΑ ΚΑΙ ΠΡΑΞΗ

ΤΗΣ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΑΣ ΜΠΟΤΣΙΟΥ

Το πιο δύσκολο δίλημμα που θα μπορούσε να τεθεί στον Παναγιώτη Κανελλόπουλο ήταν να επιλέξει ανάμεσα στις

Ο Παναγιώτης Κανελλόπουλος (1902-1986) εκτός από συνεπής δημοκράτης, πολιτικός οραματιστής, και πρωταγωνιστής πολιτικών αγώνων, υπήρξε Ευρωπαίος στοχαστής, πανεπιστημιακός δάσκαλος, φιλόσοφος, και ιστορικός.

δύο ιδιότητες που τον χαρακτήρισαν από νεαρή ηλικία, του πολιτικού και του διανοούμενου. Με τις επιλογές του απαντούσε ότι ήταν και τα δύο.

Από τη δεύτερη δεκαετία έως το τέλος της ζωής του έγραψε και πολιτεύθηκε με αστείρευτο ζήλο και με συναίσθηση της ιστορικότητας των εποχών που διαμόρφωσαν την Ελλάδα και την Ευρώπη του 20ού αιώνα. Οι αλληπάλληλες πολιτικές και κοινωνικές ανακατατάξεις από τον Α΄ Παγκόσμιο πόλεμο μέχρι τον τερματισμό σχεδόν του Ψυχρού Πολέμου έδωσαν άφθονη τροφή για σκέψη στον Κανελλόπουλο, ο οποίος ζούσε εκ των έσω τα πράγματα, κατέχοντας καίριες θέσεις ευθύνης, αλλά συνέβαλε και στη νοηματοδότησή τους. Πόλεμοι, εθνικός διχασμός, προσφυγιά, Εμφύλιος, ιδεολογική πόλωση, δικτατορίες, ευρωπαϊκή ολοκλήρωση ήταν αναπόσπαστα δεμένα στον καμβά του καημού του να προσδιορίσει έναν δρόμο εκσυγχρονισμού για την Ελλάδα πάνω σε δυτικά πρότυπα.

Πολιτικός ή διανοούμενος;

Η πνευματική ζωή έδωσε στον Κανελλόπουλο την ώθηση και τη δύναμη να επιχειρήσει ρήξεις στην πολιτική. Πρώτο αξιολογούμενο βήμα ήταν η προσωπική του αυτονόμηση από το φιλοβασιλικό οικογενειακό περιβάλλον. Εκ μητρός ανιψιός του Δημητρίου Γούναρη, θα ήταν ευκολότερο να προσκολληθεί στη μνήμη του Διχασμού και της Εκτέλεσης των Έξι που ταλάνιζαν την αντιβενιζελική παράταξη. Αντίθετα, τάχθηκε ανοιχτά υπέρ της αβασίλευτης στις μέρες της Παλινόρθωσης του 1935, όταν ακόμη και ακραιφνείς βενιζελικοί (παραδείγματος χάρι, Γε-

ώργιος Κονδύλης) προσχώρησαν αναφανδόν στο αντιβενιζελικό στρατόπεδο.¹ Με την ίδρυση του Εθνικού Ενωτικού Κόμματος, το 1935, εξέφρασε πολιτικά τη θέση ότι μόνο ενωμένη η Ελλάδα θα είχε το σθένος αφενός να ανταποκριθεί σε νέες κρίσεις και σε πολέμους, αφετέρου να ανθίσει σε περιόδους ειρήνης αξιοποιώντας όλες τις δυνάμεις του έθνους. Λόγω του ρόλου της βασιλείας στον Διχασμό και στη σταθερή κυριαρχία του αντιβενιζελισμού στο πολιτικό σύστημα, θεωρούσε ότι ο βασιλικός θεσμός θα αποδεικνυόταν τελικά ασυμβίβαστος με τον στόχο της εθνικής ενότητας.

Στο Μιντιλόγλι Αχαΐας με την οικογένειά του και τον θείο του Δημήτριο Γούναρη το 1914.

Τα ιδεολογικά κριτήρια του Κανελλόπουλου είχαν σαφείς αναφορές στον ανερχόμενο κλάδο της κοινωνιολογίας ως εργαλείου πολιτικής ανάλυσης. Η ίδρυση έδρας Κοινωνιολογίας στο Πανεπιστήμιο Αθηνών, την οποία κατέλαβε ο Κανελλόπουλος το 1933, αντικατόπτριζε το ειδικό βάρος που κέρδιζε διεθνώς αυτός ο τομέας από τις αρχές του 20ού αιώνα, βάρος που ενισχύθηκε ακόμη περισσότερο ως συνέπεια των κοινωνικών συνεπειών του κραχ του 1929. Κοινωνιολογική κατεύθυνση είχαν οι πρώτες γνωστές επιστημονικές δημοσιεύσεις του Κανελλόπουλου: *Περί των μεθόδων της Κοινωνιολογίας* (1925), *Κοινωνιολογία των ιμπεριαλιστικών φαινομένων* (1927), *Κοινωνική πρόοδος και κοινωνική πολιτική* (1927), *Ιστορία και κριτική των κοινωνιολογικών θεωριών* (1929), *Η κοινωνία της εποχής μας: κριτική των αυτής συστατικών στοιχείων* (1932), *Ιστορία και πρόοδος: Εισαγωγή εις την ιστορίαν της*

Κοινωνιολογίας (1933), *Ο άνθρωπος και οι κοινωνικά αντιθέσεις* (1934).

Ο Κανελλόπουλος ήταν πεπεισμένος ότι η διεθνής οικονομική κρίση άλλαζε εκ βάθρων τις ευρωπαϊκές κοινωνίες, πυροδοτώντας κοινωνικές αξιώσεις για ριζοσπαστικές πολιτικές αλλαγές που μοιραία θα οδηγούσαν σε αποστρατεία τα ανήμπορα μπροστά στην ύφεση παλαιά κομματικά συστήματα. Η ενασχόλησή του με τις χειμαζόμενες ευρωπαϊκές κοινωνίες του Μεσοπολέμου συνέβαλε άλλωστε στον βραχύβιο διορισμό του ως προέδρου του νεοσύστατου ΙΚΑ (1934-1935) μέχρι την παύση του την επαύριο του κινήματος της 1ης Μαρτίου.

Η εμπειρία του Β΄ Παγκόσμιου πολέμου και της Κατοχής έπεισε τον Κανελλόπουλο ότι ο πόλεμος θα ριζοσπαστικοποιούσε βαθιά τους Έλληνες. Πρώτη ένδειξη επερχόμενης ανωμαλίας ήταν ότι προσέκρουσαν σε τείχος οι αξιώσεις των περισσότερων πολιτικών δυνάμεων

για μεταρρύθμιση μετά τον πόλεμο, με πρώτο βήμα να εγκριθεί με δημοψήφισμα η βασιλευόμενη πριν επιστρέψει ο βασιλιάς Γεώργιος Β΄ στην Ελλάδα. Τη θέση αυτή είχε προβάλει και ο ίδιος ο Κανελλόπουλος. Σε κοινή επιστολή πολιτικών αρχηγών προς την εξόριστη κυβέρνηση τον Ιανουάριο του 1942 υποστήριξε ανοιχτά την αβασιλευτή δημοκρατία δηλώνοντας ότι προβληματικός, εκτός από τον βασιλικό, θεσμός ήταν και ο ίδιος ο Γεώργιος ως προσωπικότητα.² Ωστόσο η αδιάλλακτη στάση του βασιλιά Γεώργιου Β΄ και της βρετανικής πολιτικής ηγεσίας, ιδίως μάλιστα του Τσόρτσιλ, στο θέμα της βασιλείας ενίσχυσε το αριστερό ρεύμα υπέρ μιας καθολικής εσωτερικής ρήξης. Διαφεύγοντας, διωκόμενος από τις αρχές Κατοχής, στη Μέση Ανατολή το 1942, ο Κανελλόπουλος μετέφερε αυτή την κριτική αποτίμηση στην ελληνική εξόριστη κυβέρνηση. Η γνώση του και για τις δύο πλευρές του Δικασμού, όπως και οι δάφνες από την εθελοντική συμμετοχή του στον ελληνοϊταλικό και ελληνογερμανικό πόλεμο (1940-1941) συνηγόρησαν υπέρ της τοποθέτησής του στις θέσεις του αντιπροέδρου και υπουργού Εθνικής Αμύνης της κυβέρνησης Εμμανουήλ Τσουδερού. Οι θέσεις του για τη βασιλεία δεν τον εμπόδισαν να συνεργαστεί τότε με τον βασιλιά Γεώργιο Β΄ στο Κάιρο. Το ίδιο έκανε και με τον βασιλιά Παύλο μετά την απελευθέρωση, αφού στο δημοψήφισμα του 1946 στην πλειονότητά τους οι Έλληνες, τρομοκρατημένοι από την αίσθηση κομμουνιστικής απειλής που είχε προκαλέσει ο Εμφύλιος, είχαν επιλέξει τη βασιλευόμενη.

Η κατανόηση ωστόσο των προκλήσεων δεν προετοίμαζε απαραίτητα τον Κανελλόπουλο για αποτελεσματική δράση την ώρα της κρίσης. Η διανοούμενη πλευρά του, πηγή περίσκεψης και μιας

Σε νεαρή ηλικία. ΚΑΤΩ: Φοιτητής στην Αθήνα το 1919.

παραπλανητικής αισιοδοξίας για τις προθέσεις των γύρω του, άμβλυνη ενίοτε το ένστικτο της αυτοσυντήρησης. Μια τέτοια στάση τον αδρανοποίησε όταν έλαβαν χώρα οι πρώτες ανταρσίες στην ελληνική ταξιαρχία στη Μέση Ανατολή τον Φεβρουάριο του 1943. Ο Κανελλόπουλος αιφνιδιάστηκε από τις αντιδράσεις των στασιαστών αξιωματικών σε διοικητικές αλλαγές στο στράτευμα και την απαίτησή τους να απομακρυνθούν φιλομεταξικά στοιχεία από τον στρατό και την εξόριστη κυβέρνηση. Αδυνατώντας να αντιδράσει, και υπό την απειλή βιαιοπραγιών εις βάρος του, παραιτήθηκε τον Μάρτιο του 1943.³

Επανήλθε στα πολιτικά πράγματα με την κυβέρνηση Εθνικής Ενότητας, ως υπουργός Εθνικής Ανασυγκρότησης και Οικονομικών. Η πιο επικίνδυνη αποστολή του όμως ήταν η προσπάθεια συνεννόησης με τον Άρη Βελουχιώτη στην

Πελοπόννησο το 1944, ώστε να ανασταλεί η δράση του ΕΛΑΣ στην περιοχή και να αποφευχθεί εμφύλια σύγκρουση την ώρα που κατέφθανε στην Ελλάδα η κυβέρνηση Παπανδρέου στηριζόμενη σε ελάχιστες βρετανικές στρατιωτικές δυνάμεις.⁴ Οι μετριοπαθείς πολιτικές απόψεις και η μειλίχια προσωπικότητα του Κανελλόπουλου συνέβαλαν στην προσέγγιση αμβλύνοντας τις επιφυλάξεις των πιο αδιάλλακτων μερίδων του ΕΛΑΣ προς τη νέα κυβέρνηση, στην οποία άλλωστε είχε προσχωρήσει και το ΕΑΜ στις αρχές Σεπτεμβρίου 1944.

Τα Δεκεμβριανά και οι εκατέρωθεν αντεκδικήσεις που οδήγησαν στον Εμφύλιο έφεραν τον Κανελλόπουλο εκτός κυβερνητικών θέσεων έως τις εκλογές του Μαρτίου 1946. Πεισμένος ότι η εσωτερική σύρραξη αποτελούσε καταστροφή για την εθνική ενότητα και τροχοπέδη για την αναγκαία μεταπολεμική

Ομιλητής σε προεκλογική συγκέντρωση στον Πειραιά το 1936.

ανασυγκρότηση, συντάχθηκε, όπως ήταν αναμενόμενο, με τις αντικομμουνιστικές δυνάμεις, διατηρώντας όμως τις επιφυλάξεις του για τη βασιλεία. Έτσι, συγκρότησε μαζί με τον Γεώργιο Παπανδρέου και τον Σοφοκλή Βενιζέλο την Εθνική Πολιτική Ένωση (ΕΠΕ), η οποία τήρησε ουδετερότητα στο πολιτειακό ζήτημα, σε αντιδιαστολή τόσο με την ανοικτά φιλοβασιλική γραμμή της Ηνωμένης Παράταξης Εθνοκοφρόνων (ΗΠΕ), που οργανώθηκε γύρω από το Λαϊκό Κόμμα, όσο και με τις αντιβασιλικές θέσεις των αριστερών κομμάτων.⁵

Κυβερνητική θέση κατέλαβε ξανά στη λεγόμενη «επτακέφαλο» κυβέρνηση του Δημητρίου Μάξιμου (1947), ως υπουργός Ναυτικών και Δημοσίας Τάξεως και στη συνέχεια Αεροπορίας. Το πιο κρίσιμο πόστο ανέλαβε με τον διορισμό του σε υπουργό Στρατιωτικών στις συμμαχικές κυβερνήσεις του Εμφυλίου, αρχικά υπό τον Θεμιστοκλή Σοφούλη και, μετά τον θάνατό του, υπό τον Αλέξανδρο Διομήδη (1949). Ήταν η εποχή που κορυφώθηκε η στρατιωτική σύγκρουση του ελληνικού στρατού με τον αντάρτικο Δημοκρατικό Στρατό Ελλάδας (ΔΣΕ) και εντάθηκαν τα μέτρα καταστολής κατά αριστερών και συμπαθούντων, συμπεριλαμβανομένων εκτελέσεων και εκτοπισμών σε νησιά και στρατόπεδα.⁶ Η θητεία εκείνη δοκίμασε τα δημοκρατικά φρονήματα του Κανελλόπουλου, καθώς η απόλυτη προτεραιότητα που δινόταν στον ταχύτερο δυνατό τερματισμό του πολέμου τον οδήγησε συχνά σε ιδιαίτερα σκληρή μεταχείριση αριστερών και συμπαθούντων από τις ελληνικές κυβερνήσεις.

Με τον τερματισμό του Εμφυλίου ολοκληρώθηκε η πρώτη περίοδος πολιτικής δράσης του Κανελλόπουλου. Το κομματικό σύστημα, αναστημένο προσωρινά μόνο χάρη στον Εμφύλιο, παράκμαζε. Έκλεινε ταυτόχρονα μια σκοτεινή περί-

Εξόριστος στη Κύθνο το 1937. ΚΑΤΩ: Στο Αλβανικό μέτωπο, 1940-1941.

Υπουργός Στρατιωτικών με αξιωματικούς και στρατιώτες στη Μέση Ανατολή.

οδος μετάβασης για την Ελλάδα και για τον ίδιο. Είχε ξεκινήσει με την κλιμάκωση του Εθνικού Διχασμού στο Κίνημα του 1935, για να καταλήξει μετά τη μεταξική δικτατορία, τον πόλεμο και την Κατοχή στον Εμφύλιο. Σε όλο αυτό το διάστημα ο Κανελλόπουλος δεν έπαψε ποτέ να γράφει και να δημοσιεύει τις μελέτες του. Το πλέον μνημειώδες έργο του, με το οποίο έχει ταυτιστεί στη συνείδηση των Ελλήνων, η *Ιστορία του Ευρωπαϊκού Πνεύματος*, άρχισε να δημοσιεύεται το 1941 και το 1947, οπότε κυκλοφόρησαν οι δύο πρώτοι τόμοι (αναδημοσιεύθηκαν το 1966).⁷

Το 1945 εξέδωσε τα έργα *Ένας απολογισμός: 1935-1945* και *Ο κύκλος των σονέτων*. Το 1947, ενώ η βασιλεία θεωρούνταν πόλος συσπείρωσης των εθνικοφρόνων, εξέδωσε τη βιογραφία του Όλιβερ Κρό-

μγουελ, του κατεξοχήν εμβληματικού τιμητή της αγγλικής μοναρχίας. Οι ενίοτε αιρετικές για τον πολιτικό του περίγυρο πρωτοβουλίες υπηρετούσαν την ανάγκη του να θυμίζει ότι η χώρα χρειαζόταν ριζική πολιτική ανανέωση για να ξεπεράσει την οικονομική υπανάπτυξη, τις κοινωνικές δουλειές και την πολιτική αστάθεια. Ο ίδιος ο Κανελλόπουλος ήταν παθιασμένος δάσκαλος, που ενέπνεε αβίαστα ανθρώπους της δράσης να υπηρετήσουν υψηλά ιδανικά. Έδινε θεωρητικό νόημα στα έργα που απαιτούσαν κάθε φορά οι καιροί. Επένδυε επίσης πολύ στη νέα γενιά, όπως έδειξε η προσοχή του στη νεολαία του κόμματός του, την ΕΕΝ (Εθνική Ενωτική Νεολαία) και τα περίφημα «ενωτικά φροντιστήρια».⁸ Χαρακτηριστικό παράδειγμα άσβηστης φιλίας και πολιτικής αυτονομίας συνάμα ήταν η στάση

Ο Παναγιώτης Κανελλόπουλος με τον Άρη Βελουχιώτη και τις Αρχές της Πάτρας στις 10 Οκτωβρίου 1944, ημέρα Απελευθέρωσης της πόλης.

που τήρησαν οι ιδρυτές της αντιστασιακής οργάνωσης ΠΕΑΝ (Κώστας Περρίκος, Αθανάσιος Σκούρας, Ιωάννης Κατεβάτης), όλοι πρώην στελέχη της ΕΕΚ, που θυσιάστηκαν την Κατοχή. Παρότι διατήρησαν στενές σχέσεις με τον Κανελλόπουλο, απέρριψαν κάθετα την εισήγησή του για ένταξη της ΠΕΑΝ στο ΕΑΜ (1943).⁹

Η ικανότητα του Κανελλόπουλου να ερμηνεύει τις τρέχουσες ιστορικές εξελίξεις τον κατέστησε πόλο αναφοράς για τον πολιτικό σχεδιασμό του μεταπολεμικού κράτους. Ήταν ένας ρόλος τον οποίο «μοιράστηκε», κατά κάποιο τρόπο, με τον έτερο εκπρόσωπο της «σχολής της Χαϊδελεβέργης» στην Ελλάδα και επίσης διανοούμενο πολιτικό των κυβερνήσεων Κωσταντίνου Καραμανλή, τον βενιζελογενή Κωνσταντίνο Τσάτσο.

Όπως ο Τσάτσο, ο Κανελλόπουλος αντιλαμβανόταν ότι μετά τον Β΄ Παγκόσμιο πόλεμο, και σε περιβάλλον Ψυχρού Πολέμου, τα εθνικιστικά και αλυτρωτικά

οράματα των ευρωπαϊκών χωρών θα έδιναν τη θέση τους σε προγράμματα οικονομικής ανάπτυξης και εκδημοκρατισμού στο πλαίσιο της (δυτικο)ευρωπαϊκής συνεργασίας. Η περίοδος της ειρήνης και της ανασυγκρότησης ταίριαζε απόλυτα στα όνειρα και στην ιδιοσυγκρασία του. Κρίνοντας τα κόμματα του Διχασμού ξεπερασμένα από τις τεκτονικές διεθνείς αλλαγές, αλλά και από τα νέα σχίσματα που άνοιξε ο Εμφύλιος μεταξύ των Ελλήνων, πρωτοστάτησε στη δημιουργία του Ελληνικού Συναγερμού ως ανανεωτικού πολιτικού φορέα με το βλέμμα στραμμένο στο μέλλον. Ενέταξε στον νέο φορέα τις δυνάμεις του δικού του Εθνικού Ενωτικού Κόμματος από κοινού με τον Στέφανο Στεφανόπουλο, που ηγήθηκε της αποσκίρτησης είκοσι οχτώ βουλευτών από το Λαϊκό Κόμμα – οι δύο τους συνίδρυσαν αρχικά το Λαϊκόν Ενωτικόν Κόμμα (ΛΕΚ) –, και τον Σπύρο Μαρκεζίνη, ηγέτη του μικρού Νέ-

Με τον Ουίνστον Τσώρτσιλ στο Κάιρο. ΚΑΤΩ: Ανεβαίνοντας σε μαχητικό αεροσκάφος το 1954, ως υπουργός Εθνικής Αμύνης.

ου Κόμματος και «εγκεφάλου» της ανάμιξης του στρατάρχη Αλέξανδρου Παπάγου ως ηγέτη του Συναγερμού στην πολιτική (1951).¹⁰

Ο Κανελλόπουλος υπηρέτησε πιστά και την ιδέα της ευρωατλαντικής συνεργασίας. Στην κυβέρνηση Παπάγου είχε την ευθύνη ενός από τα πλέον μάχιμα υπουργεία σε συνθήκες Ψυχρού Πολέμου και μετεμφυλιακής πόλωσης, του Υπουργείου Εθνικής Αμύνης. Μεταξύ των κορυφαίων ζητημάτων που διαχειρίστηκε ήταν η εγκατάσταση των αμερικανικών βάσεων στην Ελλάδα και η υπογραφή και εφαρμογή του Βαλκανικού Συμφώνου της Ελλάδας με την Τουρκία και τη Γιουγκοσλαβία (1953-54), το οποίο, παρά τη μετέπειτα ματαίωσή του από την ελληνοτουρκική αντιπαράθεση στο Κυπριακό, ήταν μια φιλόδοξη προσπάθεια για να συνδεθεί η άμυνα της «αποστάτιδος» του ανατολικού μπλοκ Γιουγκοσλαβίας με την ασφάλεια του ΝΑΤΟ.¹¹

Εκτός από το κύρος και τη μετριοπάθειά του, η εμπειρία του Κανελλόπουλου σε θέματα πολιτικής και άμυνας βάρυναν στην τοποθέτησή του ως αρχηγού της ΕΡΕ μετά τις εκλογές του 1963, όταν ηττήθηκε η ΕΡΕ και ο Καραμανλής έφυγε για το εξωτερικό (1963-1974). Μία άλλη αξιοσημείωτη παράμετρος ήταν οι παράλληλοι δρόμοι που είχαν με τον Γεώργιο Παπανδρέου από την εποχή που και οι δύο είχαν διαφοροποιηθεί από τις παρατάξεις προέλευσής τους μετά το Κίνημα του 1935, οπότε είχαν ιδρύσει νέους «ενωτικούς» πολιτικούς φορείς.¹² Η μοίρα τούς έφερε μαζί αργότερα στην Κατοχή, στο Κάιρο και στην κυβέρνηση Εθνικής Ενότητας του 1944-45. Παρότι η ΕΡΕ ήταν ταυτισμένη με τις Συμφωνίες Ζυρίχης-Λονδίνου (1959/60), τις οποίες φάνηκε απροετοίμαστος να αλλάξει ο Γεώργιος Παπανδρέου, επιδιώκοντας με «δυναμική λύση» την ένωση της Κύπρου

με την Ελλάδα το 1964-65,¹³ οι παλιοί δεσμοί των δύο κομματικών αντιπάλων διευκόλυναν τη συνεννόησή τους. Τούτο φάνηκε ιδίως τον Δεκέμβριο του 1966, όταν—χωρίς να γνωρίζουν τη σχεδιαζόμενη δικτατορία— συμφώνησαν τη συγκρότηση νέας προσωρινής κυβέρνησης και τη διεξαγωγή εκλογών για να αρθεί η διετής κυβερνητική κρίση που είχε ξεσπάσει μετά τα Ιουλιανά.

Τα διαλείμματα πολιτικής δράσης που επιφύλασαν τα ταραγμένα μεταπολεμικά χρόνια ωθούν τον Κανελλόπουλο να αφοσιώνεται στο συγγραφικό έργο του. Ως τελευταίος πρωθυπουργός πριν από το πραξικόπημα του 1967, αλλά και λόγω των σχέσεων του με τις ένοπλες δυνάμεις και με διεθνείς παράγοντες, βρέθηκε επανειλημμένως κατά τη διάρκεια της δικτατορίας σε κατ' οίκον περιορισμό. Η ολοκληρωμένη πλέον *Ιστορία του Ευρωπαϊκού Πνεύματος* δημοσιεύθη-

κε πανηγυρικά μετά την πτώση της χούντας, επιτυγχάνοντας πολλές αναδημοσιεύσεις στη συνέχεια. Το 1975 εκδόθηκαν επίσης τα *Ιστορικά Δοκίμια*, μια απόπειρα ιστορικής αποτίμησης της πορείας της Ελλάδας στα πρόσφατα χρόνια. Είχε προηγηθεί το 1967 η δημοσίευση του βιβλίου *Στοχασμοί για την Ελλάδα και την Ευρώπη*. Ο Κανελλόπουλος δεν ξεχνούσε ποτέ τις μνήμες του Β' Παγκόσμιου πολέμου, που διέπλασαν τις συνειδήσεις στη μεταπολεμική εποχή, ενώ χάραξαν βαθιά και την προσωπική του πορεία. Σε επετειακό προβληματισμό αποσκοπούσε ένα από τα γνωστότερα βιβλία του, το οποίο κυκλοφόρησε όταν ήταν αρχηγός της ΕΡΕ, *Τα χρόνια του μεγάλου πολέμου 1939-1944: αναδρομή και κείμενα* (1964). Τον προσωπικό του απολογισμό για τη διαμορφωτική τόσο για τη μεταπολεμική Ελλάδα όσο και για τη δική του πολιτική πορεία τριετία 1942-1945 τον

Με τον Κωνσταντίνο Καραμανλή και τον Λάμπρο Ευταξία σε προεκλογική περιοδεία της ΕΡΕ.

κατέθεσε μετά τη Μεταπολίτευση, το 1977, δημοσιεύοντας το *Ημερολόγιο: 31 Μαρτίου 1942-4 Ιανουαρίου 1945*. Το έλλειμμα εθνικής ενότητας, πάντοτε κεντρικό στην πολιτική αγωνία του Κανελλόπουλου, παρέμεινε απόλυτη προτεραιότητα για τον διανοούμενο και τον πολιτικό μέχρι το τέλος της ζωής του.

Η ευθύνη απέναντι στην Ιστορία¹⁴

Ο Κανελλόπουλος σκεφτόταν και ενεργούσε σε διάλογο με την Ιστορία. Βίωνε τα γεγονότα ως μέρος μιας ιστορικής αλληλουχίας που συνέιχε χθες, σήμερα και αύριο. Τον υποκινούσε αναμφισβήτητα η ιστορική παιδεία του, η εμβαπτισμένη στις αρχές της κοινωνιολογίας. Το ισχυρότερο ψυχολογικό κίνητρο φαίνεται όμως πως ήταν το ότι ανδρώθηκε στην εποχή του Εθνικού Διχασμού, μέσα σε μια ελληνική κοινωνία τόσο διαλυμένη από τα πάθη και πτοημένη από τη Μικρασιατική Καταστροφή, που κινδύνευε να χάσει το τρένο της Ιστορίας μηρυκάζοντας εθνικές ήττες και απογοητεύσεις,

Όπως τα περισσότερα μικρά ευρωπαϊκά έθνη, που χαιρέτισαν τη νίκη του εθνικού ιδεώδους στο τέλος του Α΄ Παγκόσμιου πολέμου, αλλά, κατά ιστορική ειρωνεία, δυσκολεύτηκαν να κερδίσουν τη μάχη της ειρήνης και κατέληξαν σε δικτατορίες ή σε προτεκτοράτα, η Ελλάδα αδυνατούσε να ξεφύγει από τη σκιά της Μεγάλης Ιδέας στο πολιτειακό ζήτημα. Ο Β΄ Παγκόσμιος πόλεμος την καταπόντισε σε ακόμη σκοτεινότερο χάος. Ο Κανελλόπουλος ορθώς διέγινωσε ότι η ελληνική κοινωνία δεν θα έβγαине ίδια από εκείνη τη «φοβερή νύχτα».¹⁵

Ωστόσο δεν ήταν αισιόδοξος ότι θα ήταν έτοιμες να το κατανοήσουν και να το συμμαριστούν οι παλαιές πολιτικές δυνάμεις. Παρότι έγινε δεκτός στην εξόριστη κυβέρνηση, έμεινε «ξένος» προς τις συντηρητικές πολιτικές νοοτροπίες, με τις οποίες είχε συγκρουστεί από τη νεότητά του. Αναγνώριζε τις επεκτατικές διαθέσεις της Σοβιετικής Ένωσης πίσω από το ΚΚΕ, αλλά ταυτόχρονα απέδιδε την άνοδο της αριστεράς και στην αδυ-

Με τον Γεώργιο Παπανδρέου στο Καστρί (23 Δεκεμβρίου 1963).

Αθήνα, 3 Απριλίου 1967, ως νέος πρωθυπουργός ο Παναγιώτης Κανελλόπουλος χαιρετά τον απερχόμενο πρωθυπουργό Ιωάννη Παρασκευόπουλο.

ναμία ή απροθυμία των παλαιών πολιτικών δυνάμεων να χαράξουν πορεία προς έναν νέο ιστορικό προορισμό.¹⁶

Μολονότι απέκρουε κατηγορηματικά τη δράση του ΔΣΕ, χαρακτήριζε εύλογη την προβολή μεταπελευθερωτικών στόχων από τα αντιστασιακά κινήματα. Ήδη στη δεκαετία του 1930 είχε καταλήξει ότι ως ιστορική δύναμη ο κομμουνισμός θα αποτελούσε ελκυστική, εναλλακτική δύναμη εθνικής ολοκλήρωσης για οπισθοδρομικά κράτη που κρατούσαν εκατομμύρια ανθρώπους αποκλεισμένους από τα οφέλη του καπιταλιστικού συστήματος και της κοινοβουλευτικής δημοκρατίας.¹⁷ Μελετώντας εκ των υστέρων τον Εμφύλιο δικαιολογούσε την αγανάκτηση που προκάλεσε στον κόσμο της Αντίστασης η ατιμωρησία των δωσιλόγων. Αναγνωρίζοντας ότι αγεφύρωτες διαφορές χώριζαν τα δύο στρατόπεδα του Εμφυλίου –όρος που υιοθέτησε πολύ νωρίς (1945), κατά παρέκκλιση από

τους απαξιωτικούς όρους των εθνικοφρόνων—¹⁸ έκρινε τη σύγκρουση του 1946-49 αναπόφευκτη.¹⁹

Ο μοντερνισμός του Κανελλόπουλου τον υποκινούσε να αποκρυπτογραφήσει τους μηχανισμούς αναπροσαρμογής των κοινωνιών σε νέα πνευματικά και ιδεολογικά ρεύματα. Αναγνώριζε τον ρόλο των πολιτικών ηγεσιών και των οικονομικών ή πνευματικών ελίτ, αλλά αναζητούσε στην κοινωνική βάση τα γενεσιουργά αίτια των συνθηκών που επέτρεπαν ή επέβαλλαν τομές από την κορυφή. Πίστευε ότι η Ιστορία δεν διαμορφωνόταν μόνο άνωθεν, αλλά και κάτωθεν, από τον συνδυασμό δημογραφικών, οικονομικών, επιστημονικών, τεχνολογικών και ιδεολογικών μετασχηματισμών.²⁰

Απότοκος της ιστορικής του αντίληψης ήταν η διαπίστωση ότι η δικτατορία απλώς «πάγωσε» τις κοινωνικές και πολιτικές διεκδικήσεις που ανέτειλαν στη δεκαετία του 1960. Πίστευε ότι η τραγω-

δία στην Κύπρο, την οποία έζησε σε πραγματικό χρόνο, καθώς εκλήθη στην τραγική σύσκεψη των πολιτικών αρχηγών στην Αθήνα μετά το πραξικόπημα που ενορχήστρωσαν ο απριλιανοί συνταγματάρχες κατά του αρχιεπισκόπου Μακαρίου (20 Ιουλίου 1974), θα έδινε νέα ορμή στο αίτημα για υπέρβαση των μετεμφυλιακών περιορισμών. Η Μεταπολίτευση επιβεβαίωσε την ανάγκη να απελευθερωθούν καταπιεσμένες κοινωνικές δυναμικές. Η κατάργηση της βασιλείας, σαράντα χρόνια μετά τη δική του αποκοπή από τις φιλοβασιλικές δυνάμεις, δικαίωσε την αντίληψη ότι μετά τον Διχασμό ο βασιλικός θεσμός δεν μπορούσε να ανακτήσει μακροπρόθεσμα την αίγλη του ως εγγυητή της εθνικής ενότητας. Η αποκατάσταση των δημοκρατικών ελευθεριών, που περιλάμβανε, μεταξύ άλλων, τη νομιμοποίηση των κομμάτων της Αριστεράς, συνέβαλε στη γεφύρωση των σχέσεων νικητών και

ηττημένων του Εμφυλίου. Για την ολοκληρωτική ωστόσο συμφιλίωση των δύο πλευρών η αναγνώριση όλων των αντιστασιακών ομάδων ως φορέων ενός εθνικού αντιστασιακού κινήματος με πρωτοβουλία της πρώτης κυβέρνησης του ΠΑΣΟΚ κρίθηκε από τον Κανελλόπουλο αναγκαία.²¹ Στη σχετική ψηφοφορία του Αυγούστου 1982 διαφοροποιήθηκε από τη στάση της Νέας Δημοκρατίας, με το ψηφοδέλτιο επικρατείας της οποίας είχε εκλεγεί ως ανεξάρτητος βουλευτής στις εκλογές του Οκτωβρίου 1981. Ήταν ο μόνος βουλευτής της που υπερψήφισε το σχετικό νομοσχέδιο²² προκαλώντας την αποδοκιμασία του κόμματός του και του αρχηγού του, Ευάγγελου Αβέρωφ, λάβρου πολέμιου της ρύθμισης.²³ Η υπερκομματική στάση του δικαιώθηκε από τις μετέπειτα εξελίξεις, καθώς επτά χρόνια αργότερα η ίδια η Νέα Δημοκρατία, με αρχηγό πλέον τον «κεντρογενή» Κωνσταντίνο Μητσοτάκη,

Ως πρωθυπουργός δέχεται την ηγεσία των Ενόπλων Δυνάμεων στις 4 Απριλίου 1967.

Με τον Ιωάννη Θεοδωρακόπουλο και το Κωνσταντίνο Τσάτσο, στην είσοδο της Ακαδημίας Αθηνών.

έκανε ακόμη ένα βήμα προς την ίδια κατεύθυνση, με τον νόμο για την υπέρβαση των συνεπειών του εμφύλιου πολέμου για την περίοδο 1944-1949.²⁴

Ο Κανελλόπουλος ανήκε στα λίγα ηγετικά στελέχη της ΕΡΕ που μετά τη Μεταπολίτευση δεν εντάχθηκε πλήρως στη Νέα Δημοκρατία. Η ματαίωση της πρωθυπουργοποίησής του τον Ιούλιο του 1974, όταν προτιμήθηκε η «λύση Καραμανλή», με παρέμβαση κυρίως του Ευάγγελου Αβέρωφ, προφανώς έπαιξε καταλυτικό ρόλο στην αποστασιοποίησή του. Ωστόσο αρνήθηκε την κρούση του Ανδρέα Παπανδρέου το 1985 να προταθεί για την Προεδρία της Δημοκρατίας. Εκτός από τη βεβαρυσμένη υγεία του, τον εμπόδιζε κυρίως το αίσθημα ευθύνης απέναντι στην πολιτική του ιστορία, την ταυτισμένη με την κεντροδεξιά και τον ίδιο τον Καραμανλή, ο οποίος αναμενόταν άλλωστε να προταθεί για δεύτερη προεδρική θητεία.

Ο Κανελλόπουλος είχε κερδίσει γενική αποδοχή για την πολιτική πορεία του και απολάμβανε πρωτόγνωρη ελευθερία από στενές κομματικές δεσμεύσεις την οποία του είχε χαρίσει η Μεταπολίτευση. Μία σπάνια ελευθερία στην ελληνική πολιτική ζωή, ιδιαίτερα για τη γενιά του, που ήταν για χρόνια εγκλωβισμένη σε παραταξιακές πολώσεις. Μέχρι το τέλος ανέλυε με επιστημονικό ζήλο το παρελθόν –το 1983 δημοσίευσε το έργο *Η Γαλλική Επανάσταση*– ενώ παρατηρούσε με περιέργεια ερευνητή το παρόν. Σημείωνε ότι η δεκαετία του 1980 ήταν περίοδος πολιτικο-οικονομικού μετασχηματισμού για την Ελλάδα αλλά και για το διεθνές σύστημα, καθώς αποκλιμακωνόταν ο Ψυχρός Πόλεμος. Τόνιζε την ανάγκη εναρμόνισης με την Ευρωπαϊκή Κοινότητα και τον εκσυγχρονισμό της οικονομίας για να αντέξει τον ανταγωνισμό της. Θεωρούσε την προκοπή της χώρας βασική πτυχή της εθνικής της

κυριαρχίας και ακεραιότητας, τη συμβολή όλων των Ελλήνων στην ανάπτυξη εξίσου σημαντική με τους κοινούς αγώνες που είχαν δώσει στο παρελθόν κατά εξωτερικών εχθρών για την εθνική ανεξαρτησία.²⁵

Έλληνας και Ευρωπαίος

Με την πεποίθηση ότι κάθε πολιτική οφείλει να ενσωματώνεται σε ένα συνολικό όραμα, υποστήριξε ένθερμα την ευρωπαϊκή ολοκλήρωση ως προϋπόθεση για την ειρήνη και τη δημιουργία. Η Ελλάδα, παραδοσιακά αμφίθυμη ανάμεσα σε Ανατολή και Δύση, είχε έναν λόγο παραπάνω, πίστευε ο Κανελλόπουλος, να δεθεί μακροπρόθεσμα με τη Δυτική Ευρώπη.²⁶ Την ανάγκη να ενδυναμωθούν τα

Με την Μαρία Κάλλας στο Ωδείο Ηρώδου Αττικού.

δυτικά χαρακτηριστικά του έθνους τόνιζε με την πολιτική και με την πένα του από τη δεκαετία του 1950 μέχρι το τέλος της ζωής του, σε εποχές που η ιδέα της ελληνικής συμμετοχής στις Ευρωπαϊκές Κοινοότητες είχε, τόσο στην Ελλάδα όσο και στην κοινοτική Ευρώπη, λίγους φανατικούς οπαδούς και πολύ περισσότερους αντιπάλους.²⁷

Η ευρωπαϊκή πολιτική των κυβερνήσεων Καραμανλή, αρχικά για τη σύνδεση της Ελλάδας με την ΕΟΚ (1961/1962) και, μετά τη δικτατορία, για την πλήρη προσχώρηση στις Ευρωπαϊκές Κοινοότητες (1979/1981), βρήκε πολύτιμα ερείσματα στις δημόσιες τοποθετήσεις του Κανελλόπουλου. Πρόσωπα κύρους όπως ο Κανελλόπουλος ασκούσαν σημαντική επιρροή στη διαμόρφωση της κοινής γνώμης, όταν τα ΜΜΕ, έχοντας στη διάθεσή τους λιγότερα μέσα και μικρότερη αυτονομία στη διαμόρφωση προτύπων, πρόβαλλαν ως παραδείγματα εκπροσώπους της διάνοησης και της πολιτικής. Σε μια περίοδο κατά την οποία δεν υπήρχαν πολιτικές «δεξαμενές σκέψης» και τα ελληνικά κόμματα, πλην της αριστεράς, διέθεταν ισχνό ιδεολογικό υπόβαθρο πέρα από τον δυτικό προσανατολισμό και την αντιπαλότητα στον κομμουνισμό, πρόσωπα όπως ο Κανελλόπουλος λειτουργούσαν ως επεξεργαστές ιδεών και θέσεων για τον ευρύτερο χώρο της δεξιάς.

Στην προσπάθεια να αναδείξει την άμεση συνάφεια Ελλάδας-Ευρώπης ο Κανελλόπουλος έδωσε έμφαση στην Ιστορία. Με το κυριότερο ιστορικό πόνημά του, την *Ιστορία του Ευρωπαϊκού Πνεύματος*, επιχείρησε να προσφέρει στους Έλληνες έναν καθρέφτη αυτογνωσίας δείχνοντας την πολλαπλή συγγένεια με έναν κόσμο που, όπως εμμέσως παραδέχεται στο ιστορικό μυθιστόρημα *Γεννήθηκα στο 1402*, δεν είναι ο πιο οικεί-

ος για τους Νεοέλληνες.²⁸ Τύχη αγαθή επέτρεψε στον Κανελλόπουλο να υπογράψει ως αντιπρόεδρος της ελληνικής κυβέρνησης τη συμφωνία σύνδεσης με την ΕΟΚ (Συμφωνία των Αθηνών) στις 9 Ιουλίου 1961. Έχοντας επιστρέψει στην ΕΡΕ και στο πλευρό του Καραμανλή το 1959, συνέβαλε στις δύσκολες διαπραγματεύσεις με την ΕΟΚ που ξεκίνησαν εκείνη τη χρονιά μετά την αποτυχία του σχεδίου για μια μεγάλη Ευρωπαϊκή Ζώνη Ελεύθερων Συναλλαγών (1958), η οποία είχε απογοητεύσει ιδίως τις μικρές δυτικοευρωπαϊκές χώρες. Στην ομιλία του στην Αίθουσα Τροπαίων της Βουλής ο Κανελλόπουλος υπογράμμισε τις προοπτικές που ανοίγονταν για την εξαγωγή και την αύξηση της ανταγωνιστικότητας των ελληνικών προϊόντων στην κοινή ευρωπαϊκή αγορά, και τον κοινωνικοπολιτικό εκσυγχρονισμό που θα μεταβίβαζε η ΕΟΚ με τη δύναμη του παραδείγματος των πιο προηγμένων ευρωπαϊκών χωρών.²⁹ Η επιχειρηματολογία του Κανελλόπουλου βρισκόταν, από πολιτική άποψη, πολύ κοντά στις απόψεις που διατύπωσε ιδιοφυώς, με συγκεκριμένες οικονομικές παραμέτρους, μισό χρόνο αργότερα, κατά την κοινοβουλευτική διαδικασία κύρωσης της συμφωνίας σύνδεσης, ο Παναγής Παπαληγούρας, λαμπρός συνεργάτης του Κανελλόπουλου από το Εθνικό Ενωτικό Κόμμα.³⁰

Ο Κανελλόπουλος ανήκε στη χορεία των πολιτικών που προσπαθούσαν να προσδώσουν σύγχρονη ταυτότητα στη χώρα, στερεώνοντας την εθνική κουλτούρα στον ευρύτερο ευρωπαϊκό πολιτισμό. Κοινότητα απόψεων τον συνέδεε με τον Κωνσταντίνο Τσάτσο, τον Παναγή Παπαληγούρα και τον ίδιο τον Καραμανλή. Συμφωνούσαν ότι η συμμετοχή της Ελλάδας στην ευρωπαϊκή ολοκλήρωση ήταν μονόδρομος ώστε να ξεπεράσει η χώρα τη φτώχεια και την εθνική ανα-

σφάλεια, αλλά και για να πιεστούν οι Έλληνες να ξεφύγουν από τις ολιγαρχικές πελατειακές δομές που υπονόμειαν την ενότητα και την ανάπτυξη.

Ο Κανελλόπουλος χαιρέτισε την ένταξη της Ελλάδας στις Ευρωπαϊκές Κοινότητες το 1981. Ήταν η υλοποίηση μιας νέας μεγάλης ιδέας που είχε συλληφθεί σε προηγούμενες δεκαετίες. Για τον διανοούμενο-πολιτικό τέτοιες επιτυχίες αποτελούσαν τη μεγαλύτερη δικαίωση του ορισμού που έδινε ο ίδιος στην πολιτική.

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

- 1 George T. Mavrogordatos, *Stillborn Republic: social coalitions and party strategies in Greece, 1922-1936*, Berkeley University Press, Berkeley 1983, σσ. 307, 326, 343.
- 2 *Ιστορία του Ελληνικού Έθνους*, τ. ΙΣΤ', Εκδοτική Αθηνών, Αθήνα, 2000, σσ. 76-78.
- 3 Παναγιώτης Κανελλόπουλος, *Δοκίμια*, Εταιρεία Φίλων Παναγιώτη Κανελλόπουλου, Αθήνα 2002, τόμ. Ε', σσ. 94-111.
- 4 Παναγιώτης Κανελλόπουλος, *Ένας απολογισμός*, Αθήνα: χ.ε., Αθήνα, 1945, σσ. 125-140 και σ. 213.
- 5 Ηλίας Νικολακόπουλος, *Η καχεκτική δημοκρατία. Κόμματα και εκλογές 1946-1967*, εκδ. Πατάκης, Αθήνα, 2001, σ. 70
- 6 Πολυμέρης Βόγλης και Στρατής Μπουρνάζος, «Στρατόπεδο Μακρονήσου, 1947-1950. Βία και προπαγάνδα», στο Χρήστος Χατζηιωσήφ (επιμ.), *Ιστορία της Ελλάδας του 20ού αιώνα*, εκδ. Βιβλιόραμα, Αθήνα 2009, τόμ. Δ2, σσ. 51-81.
- 7 Η έκδοση συνεχίστηκε από το 1970 έως το 1976 και ο τελευταίος τόμος εκδόθηκε μετά τον θάνατό του (1986), το 1989. Βλ. πρόσφατη συνολική έκδοση όλων των τόμων, Παναγιώτης Κανελλόπουλος, *Ιστορία του Ευρωπαϊκού Πνεύματος*, 22 τόμοι, Δημοσιογραφικός Οργανισμός Λαμπράκη, Αθήνα, 2010.
- 8 Παναγιώτης Κανελλόπουλος, «Επιστολές

- προς τους φίλους μου», στο *Δοκίμια, ό.π.*, τόμ. Ε΄, σσ. 18-35΄ του ίδιου, Ένας απολογισμός, ό.π., Ηλίας Νικολακόπουλος, Η καχεκτική δημοκρατία, Πατάκης, Αθήνα, 2001, σσ. 63-65, 70, 85.
- 9 Ευάνθης Χατζηβασιλείου, *ΠΕΑΝ 1941-1945*, Σύλλογος Προς Διάδοσιν Ωφελίμων Βιβλίων, Αθήνα, 2004, σσ. 70-79΄ Αλέξανδρος Α. Ζαούσης, *Οι δυο όχθες, 1939-1945: μια προσπάθεια για εθνική συμφιλίωση*, 3 τόμοι, εκδ. Παπαζήσης, Αθήνα, 1987, τόμ. Β΄, σσ. 60΄ Παναγιώτης Κανελλόπουλος, *Η ζωή μου: αφήγηση στη Νινέτα Κοντράρου-Ρασσιά*, εκδ. Γιαλλελης, Αθήνα, 1985, σ. 58΄ του ίδιου, *Ημερολόγιο Κατοχής, 31 Μαρτίου 1942-4 Ιανουαρίου 1945*, εκδ. Εστία, Αθήνα, 2003, σσ. 452-455 και Ένας απολογισμός, ό.π., σ. 50.
 - 10 Ηλίας Νικολακόπουλος, *Η καχεκτική δημοκρατία, ό.π.*, σσ. 133-134.
 - 11 John Iatrides, *Balkan Triangle: Birth and Decline of an Alliance Across Ideological Boundaries*, The Hague: ed. Mouton, The Hague, 1968.
 - 12 Γενικά για τις κοινές αντιλήψεις τους βλ. Παναγιώτης Κανελλόπουλος, Ένας απολογισμός, ό.π., Ηλίας Νικολακόπουλος, Η καχεκτική δημοκρατία, ό.π., σ. 70. Για τη συνεργασία τους στην Κυβέρνηση Εθνικής Ενότητας του Γεωργίου Παπανδρέου το 1944 βλ. Παναγιώτης Κανελλόπουλος, *Ημερολόγιο Κατοχής, 1942-1945, ό.π.*, σσ. 667-700. Για τη φιλία τους βλ. τον επικήδειο λόγο του Παναγιώτη Κανελλόπουλου στη κηδεία του Γεωργίου Παπανδρέου, 5 Νοεμβρίου 1973, στο *Δοκίμια, ό.π.*, τόμ. Γ΄, σσ. 337-346.
 - 13 Κωνσταντίνα Ε. Μπότσιου, «Το Κυπριακό και η ελληνική κρίση, 1961-1967», στο Πέτρος Παπαπολυβίου, Άγγελος Συρίγος και Ευάνθης Χατζηβασιλείου (επιμ.), *Το Κυπριακό και το Διεθνές Σύστημα, 1945-1974: Αναζητώντας θέση στον κόσμο*, εκδ. Πατάκης, Αθήνα, 2013, σσ. 247-265.
 - 14 Αναλυτικά για τη σχέση του Παναγιώτη Κανελλόπουλου με την Ιστορία βλ. επίσης Κωνσταντίνα Ε. Μπότσιου, «Ο Π. Κανελλόπουλος απέναντι στην ιστορία», στα «Πρακτικά Επιστημονικού Συνεδρίου για τον Παναγιώτη Κανελλόπουλο», Εταιρεία Φίλων Παναγιώτη Κανελλόπουλου, Αθήνα, 2013.
 - 15 Παναγιώτης Κανελλόπουλος, «Ο Δικασμός», *Ελευθεροτυπία*, 23 Μαρτίου 1980, στο *Δοκίμια, ό.π.*, τόμ. Ε΄, σ. 301.
 - 16 Παναγιώτης Κανελλόπουλος, *Τα Χρόνια του Μεγάλου Πολέμου, 1939-1944: ιστορική αναδρομή και κείμενα*, χ.ε., Αθήνα, 1964, σσ. 38-39΄ του ίδιου, *Ημερολόγιο Κατοχής, 1942-1945*, σσ. 277-278΄ του ίδιου, *Πώς εφθάσαμεν στην 21η Απριλίου 1967. 1940-1944 Εθνική Αντίσταση*, εκδ. Εστία, Αθήνα, 1997, σσ. 216-222΄ Ιωάννης Α. Πετρόπουλος, «Τα ελληνικά παραδοσιακά κόμματα κατά την περίοδο της Κατοχής», στο John O. Iatrides (επιμ.), *Η Ελλάδα στη δεκαετία 1940-1950: Ένα Έθνος σε Κρίση*, εκδ. Θεμέλιο, Αθήνα, 1984, σσ. 57-67.
 - 17 Παν. Κανελλόπουλος, *Δοκίμια, ό.π.*, τόμ. Ε΄, σσ. 305΄ Παναγιώτης Κανελλόπουλος, «Κοινωνικός ενωτισμός», *Ελληνική Φωνή*, 2 Μαΐου 1936.
 - 18 Για την αποδοχή του όρου «Εμφύλιος» από τον Κανελλόπουλο βλ. Παναγιώτης Κανελλόπουλος, *Πώς εφθάσαμεν στην 21η Απριλίου 1967, ό.π.*, σσ. 259-272, ιδίως σσ. 261-265΄ Ευάνθης Χατζηβασιλείου, *Ελληνικός φιλελευθερισμός. Το ριζοσπαστικό ρεύμα, 1932-1979*, εκδ. Πατάκης, Αθήνα, 2011, σ. 178.
 - 19 Παναγιώτης Κανελλόπουλος, «Ήταν ανέφικτη η ομαλή εξέλιξη», περ. *Επίκαιρα*, 21 Οκτωβρίου 1985, και *Δοκίμια, ό.π.*, τόμ. Ε΄, σσ. 348-356.
 - 20 Παναγιώτης Κανελλόπουλος, *Εισαγωγή σε μια θεωρία της ιστορίας ως βάση του ενωτισμού*, Εθνική Ενωτική Νεολαία, Αθήνα 1937.
 - 21 Παναγιώτης Κανελλόπουλος, *Πρακτικά*

- Βουλής, Περίοδος Γ΄, (Προεδρευομένης Δημοκρατίας), Σύνοδος Α΄, Συνεδρίαση Κ΄, σσ. 641-644. Για τη συζήτηση που αφορούσε την αναγνώριση της Εθνικής Αντίστασης το 1982 βλ. αναλυτικά Ευάνθης Χατζηβασιλείου, «Ανδρέας Γ. Παπανδρέου. Η αναγνώριση της Εθνικής Αντίστασης (1982)», στο Κωνσταντίνα Ε. Μπότσιου, (επιμ.) *Τετράδια Κοινοβουλευτικού Λόγου*, Ίδρυμα της Βουλής για τον Κοινοβουλευτισμό και τη Δημοκρατία, Αθήνα, 2010, Τετράδιο 7: «Παναγής Παπαληγούρας: Η κύρωση της Συμφωνίας Σύνδεσης της Ελλάδας με την ΕΟΚ».
- 22 Νόμος 1285/1982 (Νομοσχέδιο για εθνική αντίσταση. Βλ. Ευάνθης Χατζηβασιλείου, «Η αναγνώριση της Εθνικής Αντίστασης (1982)», στο Κωνσταντίνα Ε. Μπότσιου, «Παναγής Παπαληγούρας».
- 23 Ευάνθης Χατζηβασιλείου, *Ευάγγελος Αβέρωφ-Τοσίτσας, 1908-1990: πολιτική βιογραφία*, Ινστιτούτο Δημοκρατίας Κωνσταντίνος Καραμανλής, Αθήνα, 2004, σσ. 28-32.
- 24 Το νομοσχέδιο που ψηφίστηκε στις 19.8.1989 αποτυπώθηκε στον Νόμο 1863 (ΦΕΚ 204/18.9.1989, τ. Α΄).
- 25 Βλ., π.χ., δήλωση Παναγιώτη Κανελλόπουλου για την επέτειο της 28ης Οκτωβρίου 1985, με ημερομηνία 21 Οκτωβρίου 1985, στο *Δοκίμια, ό.π.*, τόμ. Ε΄, σ. 357.
- 26 Εθνικόν Ενωτικόν Κόμμα, *Αρχαί και προγραμματικά κατευθύνσεις του Ενωτικού Κόμματος* (Αθήνα: χ.ε., 1938). Ευάνθης Χατζηβασιλείου, *Ελληνικός φιλελευθερισμός. Το ριζοσπαστικό ρεύμα 1932-1979*, εκδ. Πατάκης, Αθήνα, 2010, σσ. 74-78.
- 27 Για τις αντιδυτικές τάσεις στην Ελλάδα κατά τη Σύνδεση βλ. Κωνσταντίνα Ε. Μπότσιου, «Η Ευρωπαϊκή πολιτική του Καραμανλή και η σύνδεση της Ελλάδας με την ΕΟΚ», στο: C. Svolopoulos, C. Mollé (επιμ.), *De Gaulle et Karamanlis: La Nation, l'état, l'Europe*, εκδ. Πατάκης-Ίδρυμα Κωνσταντίνος Γ. Καραμανλής, Fondation Charles de Gaulle, Αθήνα-Παρίσι, 2002, σσ. 147-154. Για τις αντιρρήσεις Ελλήνων και Ευρωπαίων την εποχή της ένταξης βλ. Eirini Karamouzi, *Greece, the EEC and the Cold War, 1974-1979. The Second Enlargement*, ed. Palgrave, 2014.
- 28 Παναγιώτης Κανελλόπουλος, *Γεννήθηκα το 1402*, χ.ε., Αθήνα, 1957.
- 29 *Αρχείο Καραμανλή*, τόμ. 5α, σ. 105.
- 30 Για μια αναλυτική παρουσίαση των αντιλήψεων του Παναγή Παπαληγούρα βλ. Μιχάλης Ψαλιδόπουλος (επιμ.), *Παναγή Παπαληγούρα Ομιλίες-Άρθρα*, εκδ. Αίολος, Αθήνα, 1996, σσ. 13-47 του ίδιου, «Ο "ρεαλιστικός φιλελευθερισμός" του Παναγή Παπαληγούρα και η οικονομική πολιτική της περιόδου 1952-1967», στο *Η ελληνική κοινωνία κατά την πρώτη μεταπολεμική περίοδο (1945-1967)*, 2 τόμοι, Ίδρυμα Σάκη Καράγιωργα, Αθήνα 1995, τόμ. 1, σσ. 376-381. Για τις αντιλήψεις του Παπαληγούρα για το διεθνές σύστημα βλ. Ειρήνη Χειλά, *Διεθνής Κοινωνία: Διαχρονικές και σύγχρονες αντιλήψεις. Η συμβολή του Παναγή Παπαληγούρα*, εκδ. Ηρόδοτος, Αθήνα, 2006. Κωνσταντίνα Ε. Μπότσιου, «Παναγής Παπαληγούρας».

Η Κωνσταντίνα Μπότσιου είναι αναπληρώτρια καθηγήτρια Σύγχρονης Ιστορίας και Διεθνούς Πολιτικής στο Τμήμα Πολιτικής Επιστήμης και Διεθνών Σχέσεων του Πανεπιστημίου Πελοποννήσου.

ΧΡΥΣΑΝΘΟΣ ΦΙΛΙΠΠΙΔΗΣ

ΑΡΧΙΕΠΙΣΚΟΠΟΣ ΑΘΗΝΩΝ (1881-1949)

ΜΕΡΟΣ Α΄

ΤΟΥ ΙΩΑΝΝΗ Σ. ΠΑΠΑΦΛΩΡΑΤΟΥ

Ο μητροπολίτης Τραπεζούντος και μετέπειτα αρχιεπίσκοπος Αθηνών Χρυσάνθος (Φιλιππίδης) έζησε στο μεταίχμιο δύο αιώνων. Αγwonίστηκε με σθένος για τα δίκαια του ποντιακού ελληνισμού, ενώ ως προκαθήμενος της Ελλαδικής Εκκλησίας υπήρξε ο πρώτος αντιστασιακός, καθώς αρνήθηκε κατηγορηματικά κάθε συνεργασία με τον κατακτητή και τους εγχώριους συνεργάτες του κατά την περίοδο της Κατοχής. Ο βίος του συνοψίζεται στις ακόλουθες φράσεις: «Η συμβατικότητα κι οι συμβιβασμοί ήταν πράγματα ανύπαρκτα στα διανοήματα και στις πράξεις του. Η αρετή, τα ιδανικά, το Γένος, η Εκκλησία, μπορεί για πολλούς να είναι ποικίλματα άδειου ρητορικού λόγου. Για κείνον ήσαν οντότητες ζώσαι, προσκυνηταί τρισέβαστοι. Και ήξαιρε να τις υπηρετή με το ίδιο ευλαβές δέος, που μ' αυτό έμαθε να τελή τα φρικτά μυστήρια του Θεού».¹

ΕΝΝΗΘΗΚΕ στη Γρατινή της Ροδόπης το 1881. Εκεί έλαβε και την εγκύκλια μόρφωσή του. Το κοσμικό του όνομα ήταν Χαρίλαος. Το 1897 ξεκίνησε τις σπουδές του στη Θεολογική Σχολή της Χάλκης, από την οποία αποφοίτησε έπειτα από μία εξαετία. Το 1903 χειροτονήθηκε διάκονος και έλαβε το

όνομα Χρυσάνθος. Τον ίδιο χρόνο ακολουθήσε τον μητροπολίτη Κωνσταντίνο (Καρατζόπουλο) στην Τραπεζούντα, όπου άρχισε την υπηρεσία του ως ιεροκήρυκας και καθηγητής στο Φροντιστήριο της πόλης. Δίδαξε θρησκευτικά, ενώ αναπλήρωσε τον μητροπολίτη ως πρόεδρος των σχολικών επιτροπών. Επέδειξε

υπευθυνότητα και αξιόλογα διοικητικά χαρίσματα. Από την εποχή αυτή (1906) χρονολογούνται οι πρώτες εξαρχικές αποστολές που του ανατέθηκαν. Ο Χρυσανθος τις έφερε σε πέρας με απόλυτη επιτυχία. Πρώτη αποστολή του ήταν να εφαρμόσει το κοινοβιακό σύστημα στην πατριαρχική Μονή Σουμελά του Πόντου έπειτα από απόφαση της Μεγάλης του Χριστού Εκκλησίας και ανάθεση του μητροπολίτη Κωνσταντίνου.

Μετά τον θάνατο του τελευταίου ο Χρυσανθος διατήρησε τη θέση του και επί των ημερών του διαδόχου του μητροπολίτη, του μετέπειτα οικουμενικού πατριάρχη Κωνσταντίνου ΣΤ΄. Το 1907 έφυγε για την Ευρώπη προκειμένου να διευρύνει τις γνώσεις του, με την οικονομική αρωγή ορισμένων εύπορων Ποντίων. Επί τέσσερα έτη σπούδασε στα

Πανεπιστήμια της Λειψίας και της Λωζάννης. Κατόπιν επέστρεψε στην Κωνσταντινούπολη, όπου ο πατριάρχης Ιωακείμ Γ΄ του ανέθεσε τη διεύθυνση και την αρχισυνταξία του επίσημου πατριαρχικού οργάνου *Εκκλησιαστική Αλήθεια*. Την εποχή εκείνη γνωρίστηκε με τον Ίωνα Δραγούμη και τον στενό συνεργάτη του, Αθανάσιο Σουλιώτη-Νικολαΐδη, με τους οποίους ανέπτυξε μεγάλη φιλία. Επίσης, κατά τη συγκεκριμένη περίοδο ο Χρυσανθος μελέτησε τα έργα του Περικλή Γιαννόπουλου.

Μετά τους Βαλκανικούς πολέμους ο Χρυσανθος κατέβαλε μεγάλες προσπάθειες για την προστασία του θρακικού ελληνισμού. Προς τούτο μετέβη μαζί με τον μητροπολίτη Κιτίου Μελέτιο (Μεταξάκη) στο Λουτράκι για να συναντήσει τον πρωθυπουργό Ελευθέριο Βενιζέλο.

Ο Χρυσανθος (1881-1949), ως μητροπολίτης Τραπεζούντος το 1920. ΔΕΞΙΑ: Ο Χρυσανθος υποδέχεται τον δούκα Νικολάγιεβιτς, όταν οι Ρώσοι κατέλαβαν την Τραπεζούντα.

Εκεί ο Χρύσανθος του ανέπτυξε την υπόθεση της αυτονομίας της δυτικής Θράκης. «Ο Βενιζέλος απαντά ότι θεωρεί το θέμα κλεισμένο και αμετάκλητη την υπαγωγή της δυτικής Θράκης στη Βουλγαρία».² Ο Χρύσανθος δεν κάμφθηκε. Λίγο αργότερα έστειλε υπόμνημα στα γαλλικά προς τις Μεγάλες Δυνάμεις. Το κείμενο υπογραφόταν επίσης από τους μητροπολίτες Νικόλαο (Γκιουλμουτζίνας) και Φιλάρετο (Διδυμοτείχου). Μολαταύτα, οι Μεγάλες Δυνάμεις δεν συγκινήθηκαν.

Εν τω μεταξύ, ο προαναφερθείς μητροπολίτης Τραπεζούντος Κωνσταντίνος μετατέθηκε στην Κύζικο και οι κάτοικοι της πόλης αξίωσαν την τοποθέτηση του Χρύσανθου στη θέση του. Πράγματι, στις 18 Μαΐου 1913 ο Χρύσανθος εξελέγη μητροπολίτης Τραπεζούντος. Κατά την εν-

θρονιστήρια ομιλία του είπε την περίφημη φράση «Προτιμώ ιπτάμενος ως αετός να πέσω ή έρπων να ζήσω» και πρόσθεσε: «Ουδέποτε θα κάμψω γόνυ τω Βάαλ διά συμφέρον ή ανάγκην, ούτε διά φόβον τη εικόνη τη χρυσή προσκυνήσω, αλλά πάση δυνάμει θα αγωνισθώ προς προαγωγήν του εμπιστευθέντος μοι ποιμνίου παλαίων προς τους αντιδραστικούς κοσμοκράτορας του αιώνος τούτου».

Το 1914 ξεκίνησαν οι μαζικές εκτοπίσεις των Ελλήνων της Ιωνίας, του Πόντου και της ανατολικής Θράκης. Ο Χρύσανθος κατέβαλε υπεράνθρωπες προσπάθειες και πέτυχε να συγκρατήσει στα όρια της μητροπολιτικής επαρχίας του την πορεία του κύματος των διωγμών, χρησιμοποιώντας την ευγλωττία, την

Με μέλη της Εθνοσυνλεύσεως των Ποντίων.

πειθώ και την προσωπική παρουσία του. Τον Απρίλιο του 1916 ανέλαβε τη διοίκηση της Τραπεζούντας από τον Τούρκο βαλή Μεχμέτ Τζεμάλ Αζμή μπέη. Φημολογείται μάλιστα πως του είπαν την φράση «Από εσάς την πήραμε αυτή την πόλη, σ' εσάς την παραδίδουμε». Από τη θέση αυτή κατάφερε να επεκτείνει αποτελεσματικά τη προστασία του και προς τους Έλληνες των γειτονικών περιοχών Ροδόπολης και Χαλδεΐας.

Ήταν παρών στην άφιξη του ρωσικού στρατού στην πόλη, αλλά δεν μετέβη ο ίδιος για να τον προϋπαντήσει, προτιμώντας να στείλει έναν απλό πολίτη με τον Αμερικανό πρόξενο. Ο Χρύσανθος αντι-

μετώπισε με μετριοπάθεια τους μουσουλμάνους, ενώ περιέθαλψε πολλούς Αρμενίους. Κατόρθωσε μάλιστα να προστατέψει το σύνολο των κατοίκων της περιοχής από τις αυθαιρεσίες πολλών Ρώσων αξιωματικών και οπλιτών, που μετά τον Μάρτιο του 1917 είχαν χάσει κάθε έννοια πειθαρχίας και συνοχής. Κατ' αυτό τον τρόπο αναδείχθηκε σε πραγματικό ηγέτη όλων των κατοίκων της Τραπεζούντας. Η αναγνώριση των υπηρεσιών του υπήρξε ομόφωνη τόσο από τους Ρώσους και τους Τούρκους, όσο και από τους κατοίκους της ευρύτερης περιοχής που έζησαν υπό την προστασία του, ανεξαρτήτως φυλής και

Ο Αρχιεπίσκοπος Αθηνών Χρύσανθος με μέλη της Ιεράς Συνόδου στο Αρχιεπισκοπικό Μέγαρο.

Ο βασιλιάς Γεώργιος Β΄ με τον Αρχιεπίσκοπο Χρυσάνθο και τον Ιωάννη Μεταξά.

θρησκείας. Επί των ημερών της αρχιερατείας του η αρμονική συμβίωση χριστιανών και μουσουλμάνων αποτέλεσε φωτεινό παράδειγμα (αλλά και εξαίρεση) στον χώρο της Εγγύς Ανατολής.

Μετά τον τερματισμό του Α΄ Παγκόσμιου πολέμου εκπροσώπησε τον ποντιακό ελληνισμό σε μία σειρά διασκέψεων. Το υψηλό κύρος του του επέτρεπε να έχει απευθείας συναντήσεις με τους ισχυρούς της εποχής, όπως ο Αμερικανός πρόεδρος Γούντροου Ουίλσον, στις 22 Απριλίου-3 Μαΐου 1919. Συνέταξε υπομνήματα και μελέτες, ενώ έδωσε πολλές συνεντεύξεις προκρίνοντας την ιδέα του αυτόνομου ποντιακού κράτους υπό αμε-

ρικανική, βρετανική ή ελληνική εντολή, με απώτερο στόχο την ένωσή του με τη μητέρα Ελλάδα. Η βρετανική εφημερίδα *Morning Star* έγραψε στις 23 Μαΐου ότι: «Ο αρχιεπίσκοπος Τραπεζούντος Χρυσάνθος έκαμεν εξαιρετικώς ευνοϊκήν εντύπωσιν... Είναι μία εκ των πλέον διακεκριμένων φυσιογνωμιών εξ όσων συνηθροίσθησαν κατ' αυτάς εις το Παρίσι απ' όλα τα μέρη του κόσμου».

Στη συνέχεια ο Χρυσάνθος επέστρεψε στην Ανατολή και συναντήθηκε με αρκετούς προοδευτικούς Τούρκους αξιωματούχους, οι οποίοι δεν απέρριψαν την πρόταση για αυτονομία του Πόντου. Τον Φεβρουάριο του 1920 μετέβη εκ νέου στην Ευρώπη και, ακολούθως, ο ακαταπόνητος ιεράρχης ταξίδεψε στη Γεωργία, η οποία είχε ημιαυτονομηθεί μετά την Οκτωβριανή Επανάσταση, προκειμένου να τακτοποιήσει εκκλησιαστικά ζητήματα που είχαν ανακύψει. Στη πραγματικότητα, ο κύριος σκοπός του Χρυσάνθου στο ταξίδι του εκείνο ήταν η χάραξη των ανατολικών ορίων του υπό διαμόρφωση αυτόνομου ποντιακού κράτους. Πράγματι, αυτό πραγματοποιήθηκε με την υπογραφή της διμερούς μυστικής συμφωνίας του με τον Αλεξάντερ Χατισιάν, η οποία καλείται και συμφωνία του Ερεβάν, από το όνομα της πόλης στην οποία συνομολογήθηκε.

Στις αρχές του 1921 ο Δημήτριος Γούναρης κάλεσε τον Χρυσάνθο να μετάσχει της ελληνικής αποστολής στο Λονδίνο. Κατά τη διάρκεια της παραμονής του στη βρετανική πρωτεύουσα καταδικάστηκε σε θάνατο από δικαστήριο των κεμαλικών στην Αμάσεια. Ο Χρυσάνθος επέστρεψε εσπευσμένα στον Πόντο, που είχε αρχίσει να κατακλύζεται από τους κεμαλικούς. Σύντομα αναγκάστηκε να καταφύγει στο Πατριαρχείο στην Πόλη. Μετά τη Μικρασιατική Καταστροφή έφυγε για την Αθήνα, όπου έζησε αρνού-

Ο Αρχιεπίσκοπος Χρυσάνθος με τον Ιωάννη Μεταξά σε εκδήλωση στη Μαράσλειο Παιδαγωγική Ακαδημία.

μενος να «τακτοποιηθεί» σε κάποια μητρόπολη.

Το 1926 διορίστηκε από την τότε κυβέρνηση «αποκρισιάριος» του Πατριαρχείου Κωνσταντινουπόλεως στην Αθήνα, θέση την οποία διατήρησε μέχρι το 1938. Από το αξίωμα αυτό ο Χρυσάνθος διαχειρίστηκε όλα τα θέματα τα οποία άπτονταν εξωτερικών υποθέσεων και σχέσεων της Μεγάλης Εκκλησίας. Το 1927 έφερε σε πέρας με επιτυχία την πρώτη εκκλησιαστική συμφωνία με τα Τίρανα, διευθετώντας τα ζητήματα που είχαν ανακύψει για την Ορθόδοξη Εκκλησία στην Αλβανία. Την ίδια χρονιά ιδρύθηκε με δική του πρωτοβουλία η Επιτροπή Ποντιακών Μελετών, της οποίας διετέλεσε πρώτος πρό-

εδρος έως την εκδημία του. Εκεί ο Χρυσάνθος πρόσφερε πολύτιμες υπηρεσίες τόσο συγγράφοντας ο ίδιος, όσο και συγκεντρώνοντας το πολύτιμο υλικό το οποίο κατέθεταν οι Πόντιοι της πρώτης γενιάς. Πολύτιμος συνεργάτης του ήταν ο γραμματέας της Επιτροπής, αρχιμανδρίτης Ανθιμος Παπαδόπουλος, ο οποίος τον διαδέχθηκε στην προεδρία μετά την κόμησή του. Ο Χρυσάνθος ουδέποτε ξέχασε τον ποντιακό ελληνισμό. Ήταν πάντοτε αρωγός και παραστάτης του. Ενδεικτικώς αναφέρεται το τεράστιο έργο που πρόσφερε από τη θέση του προέδρου του συμβουλίου του Ταμείου Ανταλλαξίμων Κοινοτικών και Κοινωφελών Περιουσιών.

Το 1929 μετέβη στο Βουκουρέστι, στο

Στις 30 Απριλίου 1941, ο Αρχιεπίσκοπος Χρυσάνθος αρνήθηκε να ορκίσει πρωθυπουργό της κατοχικής κυβέρνησης τον Γεώργιο Τσολάκογλου με το επιχείρημα ότι η Ελλάδα είχε εθνική κυβέρνηση, την οποία είχε ορκίσει ο ίδιος, εννοώντας εκείνη που βρισκόταν ακόμα σε ελληνικό έδαφος, στην Κρήτη, πριν μετακινηθεί ακόμα στη Μέση Ανατολή. ΔΕΞΙΑ: Στις 2 Ιουλίου 1941 με παρέμβαση του Τσολάκογλου η Σύνοδος θεώρησε, με απόφασή της, ως μη γενόμενη την εκλογή του Χρυσάνθου και ανύπαρκτη την αρχιεπισκοπική του θητεία, ενώ χαρακτηριζόταν "επιβάτης" του θρόνου, δηλαδή παράνομα ευρισκόμενος στην ηγεσία της ελλαδικής Εκκλησίας.

Βελιγράδι και στη Βαρσοβία προκειμένου να ενημερώσει τις τοπικές Εκκλησίες για την αθέτηση των συμφωνημένων από πλευράς των Τυράνων. Πράγματι, οι Αλβανοί απομονώθηκαν και αναγκάστηκαν να συμμορφωθούν. Το 1930 ο Χρυσάνθος προήδρευσε στο Άγιο Όρος, ως εκπρόσωπος του Πατριαρχείου Κωνσταντινουπόλεως, του Πανορθόδοξου Συνεδρίου, το οποίο και καθόρισε την ημερήσια διάταξη μίας Πανορθόδοξης Συ-

νόδου. Δυστυχώς όμως αυτή ουδέποτε συγκλήθηκε επί των ημερών του. Λίγο αργότερα μετέβη στο Πατριαρχείο Αντιοχείας, επιτυγχάνοντας την εξομάλυνση της τεταμένης κατάστασης. Οι συνεχείς επιτυχίες του τον κατέστησαν ειδήμονα στον χειρισμό κρίσεων. Ο Ανδρέας Μιχαλακόπουλος δήλωσε: «Δεν γνωρίζω παράδειγμα αποστολής εκ των πολλών αίτινες τω ανετέθησαν, την οποίαν να μην έφερε εις πέρας μετ' επιτυχί-

ας». Ο Χρύσανθος μετέβη και στη Ρόδο, όπου κατόρθωσε να επαναφέρει την ενότητα στους κόλπους της Εκκλησίας των Δωδεκανήσων. Το 1931 ανέλαβε να χειριστεί τη δύσκολη κατάσταση που είχε προκύψει μετά την καταστολή της εξέγερσης του κυπριακού λαού (τον Οκτώβριο του έτους εκείνου) και την

επιβολή σκληρών μέτρων εις βάρος τοπικών ιεραρχών από τις αγγλικές Αρχές.

Το 1937 αναγορεύθηκε επίτιμος διδάκτωρ του Πανεπιστημίου Αθηνών. Το 1938 διεκδίκησε τον αρχιεπισκοπικό θρόνο. Παρότι έχαιρε της γενικής εκτίμησης τόσο για την πνευματικότητα όσο και για τις ικανότητές του, εξελέγη ορια-

Ο Αρχιεπίσκοπος Δαμασκηνός στις 5 Νοεμβρίου 1938, κατά την ημέρα της εκλογής του με μέλη της Ιεράς Συνόδου που τον υποστήριξαν.

κά ο μητροπολίτης Κορίνθου Δαμασκηνός (Παπανδρέου). Ο τελευταίος, δρώντας παρασκηνιακά, έλαβε 31 ψήφους έναντι 30 του Χρύσανθου. Τότε ορισμένοι ιεράρχες αμφισβήτησαν το αποτέλεσμα, με το αιτιολογικό ότι δεν είχε επιτραπεί στον Χρύσανθο να ψηφίσει επειδή δήθεν ανήκε σε άλλο «κλίμα», ήταν δηλαδή, όπως έλεγαν τότε, «εξελλαδικός». Αντίθετα, ο Δαμασκηνός παρέστη και ψηφισε τον εαυτό του. Επιπλέον, λόγω λάθους του Υπουργείου Θρησκευμάτων, στον κατάλογο των ψηφοφόρων συμπεριλήφθηκε την τελευταία στιγμή και ο (πρώην) μητροπολίτης Δρυϊνουπόλεως Ιωάννης. Αυτός όμως, είχε ήδη εκπέσει της διοίκησης της επαρχίας του και είχε παυθεί από μητροπολίτη κατηγορούμενος για σιμωνία. Οι προαναφερθέντες λόγοι οδήγησαν την υπόθεση στο Συμβούλιο της Επικρατείας, το οποίο ακύρωσε την εκλογή του Δαμασκηνού.

Η κυβέρνηση Μεταξά έπαυσε από τα καθήκοντά του τον αρμόδιο υπουργό Κωνσταντίνο Γεωργακόπουλο και εξέδωσε νέο νόμο. Αυτός καταργούσε τον υφιστάμενο νόμο περί εκλογής αρχιεπισκόπου, τον οποίο είχαν επιβάλει οι κινηματίες του 1922, και επανέφερε σε ισχύ τον προηγούμενο σχετικό νόμο. Σημειωτέον ότι ο τελευταίος ίσχυε καθ' όλο τον πρώτο αιώνα της ελληνικής ανεξαρτησίας! Στις 12 Δεκεμβρίου 1938 πραγματοποιήθηκε νέα εκλογή από «Αριστίνδην Σύνοδο», κατά την οποία ανεδείχθησαν τρεις υποψήφιοι: ο από Τραπεζούντος Χρύσανθος, με 11 ψήφους, και οι μητροπολίτες Λήμνου και Δράμας, με 4 ψήφους έκαστος. Σύμφωνα λοιπόν με τα οριζόμενα του παλαιού νόμου ο βασιλιάς Γεώργιος Β' επέλεξε τον Χρύσανθο για αρχιεπίσκοπο Αθηνών.

Το 1939 ο Χρύσανθος εξελέγη μέλος της Ακαδημίας Αθηνών. Ήταν μία έμπρακτη απόδειξη της μεγάλης αναγνώρισης

της οποίας απολάμβανε. Στις 10 Φεβρουαρίου 1940 η Ακαδημία τον υποδέχθηκε στους κόλπους της σε μία πανηγυρική συνεδρίαση, ενώ οι καθηγητές Μαρίνος Γερούλανος και Δημήτριος Μπαλάνος εξήραν την προσωπικότητα και το έργο του. Η ομιλία του με θέμα «Εκκλησία και πολιτισμός εν τη καθ' ημάς Ανατολή» προκάλεσε μεγάλη εντύπωση. Ο ίδιος συνέχισε να διάγει τον ίδιο λιτό βίο, αποφεύγοντας την κοσμικότητα. Οι επισκέπτες του εκπλήσσονταν από τη λιτότητα του γραφείου του, ενώ ουδέποτε δέχτηκε χρήματα. Αντίθετα, συμβούλευε όσους ήθελαν να του προσφέρουν, να τα διαθέτουν υπέρ των απόρων και των αναξιοπαθούντων.

Η προσωπικότητά του απέκτησε εθναρχικά χαρακτηριστικά μετά την έναρξη του Β' Παγκόσμιου πολέμου. Το πρώτο του διάγγελμα μετά την εκδήλωση της απρόκλητης ιταλικής επίθεσης είχε ως ακολούθως:

Τέκνα εν Κυρίω αγαπητά

Η Α.Μ. ο Βασιλεύς και ο Πρόεδρος της Εθνικής ημών Κυβερνήσεως καλούν ημάς πάντας ίνα αποδυθώμεν εις Αγιον υπέρ Πίστεως και Πατρίδος αμυντικόν αγώνα.

Η Εκκλησία ευλογεί τα όπλα τα ιερά και πέποιθεν ότι τα τέκνα της Πατρίδος, ευπειθή εις το κέλευσμα Αυτής και του Θεού, θα σπεύσουν εν μία ψυχή και καρδία να αγωνισθούν υπέρ βωμών και εστιών και της Ελευθερίας και τιμής, και θα συνεχίσουν ούτω την απ' αιώνων πολλών αδιάκοπον σειράν των τιμίων και ενδόξων αγώνων και θα προτιμήσουν τον ωραίον θάνατον από την άσχημον ζωήν της δουλείας. Και μη φοβούμεθα από των αποκτεινόντων το σώμα, την δε ψυχήν μη δυναμένων αποκτείναι, ας φοβούμεθα δε μάλλον τον δυνάμενον και ψυχήν και σώμα απολέσαι.

Επιρρίψωμεν επί Κύριον την μέριμναν ημών και Αυτός θα είναι βοηθός και αντι-

λήπτωρ εν τη αμύνη κατά της αδίκου επιθέσεως των εχθρών. Ούτοι εν άρμασι και ούτοι εν ίπποις, ημείς δε εν ονόματι Κυρίου του Θεού και εν τη γενναιότητι και ανδρεία ημών μεγαλυνθησόμεθα.

Η Χάρις του Κυρίου ημών Ιησού Χριστού και η αγάπη του Θεού και πατρός εΐη μετά πάντων ημών.

Ο Αρχιεπίσκοπος Αθηνών και πάσης Ελλάδος Χρύσανθος

Ο αρχιεπίσκοπος κατέβαλε κάθε δυνατή προσπάθεια για να ενισχύσει ηθικά το φρόνημα του ποιμνίου του. Επιστράτευσε πολλούς εθελοντές κληρικούς, τους οποίους έστειλε στην πρώτη γραμμή. Οργάνωσε αστραπιαία την Πρόνοια των Στρατευομένων της Αρχιεπισκοπής Αθηνών. Σε αυτή 2.500 εθελοντές, άντρες και γυναίκες, ανεξαρτήτως επαγγέλματος (γιατροί, δικηγόροι, φαρμακοποιοί, έμποροι, και λοιπά) πρόσφεραν αφιλοκερδώς τις υπηρεσίες τους σε εκκρεμείς και επείγουσες οικογενειακές υποθέσεις των Ελλήνων μαχητών. Επίσης, τα μέλη της μεριμνούσαν για την αποστολή δεμάτων και εντύπων προς τους μαχόμενους στο μέτωπο. Χωρίς να οργανώσει εράνους και να ζητήσει δωρεές, ο αρχιεπίσκοπος διέθεσε πολλά εκατομμύρια δραχμές υπέρ των ασθενών, των τραυματιών και των οικογενειών των στρατευομένων. Ο ίδιος επισκεπτόταν συχνά τους τραυματίες στα νοσοκομεία αλλά και τις οικογένειες των πεσόντων, ενώ ευλογούσε αυτοπροσώπως τα συσσίτια. Τέλος έδωσε εντολή προς τα Εκκλησιαστικά Συμβούλια της Αρχιεπισκοπής να παραδώσουν τα χρυσά αφιερώματα των Ιερών Ναών στην Τράπεζα της Ελλάδος και να διατεθεί το αντίτιμό τους υπέρ των αναγκών της τότε Ελληνικής Βασιλικής Αεροπορίας.

Στις 16 Νοεμβρίου ο Χρύσανθος και η Εκκλησία της Ελλάδος απηύθυναν έκκληση προς τις άλλες Εκκλησίες ανά τον

κόσμο. Κατήγγειλαν την απρόκλητη επίθεση της Ιταλίας, απαρίθμησαν τις βαρβαρότητες των επιτιθέμενων και κάλεσαν τις άλλες Εκκλησίες «να αναλάβητε ζήλον Χριστού και να διαμαρτυρηθήτε και κινηθήτε και να κινήσετε τους λαούς υμών αξίως του αδικήματος, ίνα μάθωσι πάντες ως κοινόν εχθρόν να νομίζωσι τον άρπαγα...» Τα Χριστούγεννα του 1940, ειδικός κληρικός, απεσταλμένος του αρχιεπισκόπου, μετέβη στο μέτωπο και παρέδωσε εκ μέρους του Χρύσανθου στον αντιστράτηγο Ιωάννη Πιτσίκια αντίγραφο της βυζαντινής εικόνας της Παναγίας Γλυκοφιλούσας και Μεγαλόχαρης, μαζί με χρυσούς και αργυρούς σταυρούς «προς προστασίαν» του ελληνικού στρατού. Επιπλέον, ο Αρχιεπίσκοπος έστειλε σε όλους τους αξιωματικούς και τους οπλίτες του μετώπου την Καινή Διαθήκη και ένα μικρό αντίγραφο (σε σχήμα τσέπης) της εικόνας της Μεγαλόχαρης, με την ιδιόγραφη αφιέρωσή του: «Νικηταί υπό την σκέπην της Παναγίας».³

Την άνοιξη του 1941 έλαβε χώρα η επίθεση των γερμανικών στρατευμάτων. Στις 6 Απριλίου ο αρχιεπίσκοπος εξέδωσε το παρακάτω διάγγελμα:

Τέκνα εν Κυρίω αγαπητά

Από της σήμερον και έτερος εχθρός, η Χιτλερική Γερμανία, αδικώς και ανάνδρως επιτίθεται κατά της ιεράς ημών Χώρας. Η Α.Μ. ο Βασιλεύς και η Εθνική Κυβέρνησις καλούσιν ημάς εις νέας θυσίας προς υπεράσπισιν της Πίστεως ημών και του Δικαίου και της Ελευθερίας.

Εις όμοιον αγώνα αποδύεται και ο ομόδοξος ηρωικός λαός ετέρας ιεράς γης, της γείτονος Γιουγκοσλαυίας, καθ' ης την αυτήν ημέραν και ώραν ήρξατο επιτιθέμενος ο κοινός πολέμιος. Αι δυνάμεις της ύλης και του σκότους συνώμοσαν κατά της δυνάμεως του πνεύματος και του φωτός.

Αλλ' ο μέγας Θεός, όστις είναι Πνεύμα,

Φως και Ζωή, δεν θα επιτρέψει την βασιλείαν του σκότου, και, όπως μέχρι τούδε ενίσχυσε όπλα τα ιερά και διά της απαρμύλλου ανδρείας και γενναιότητος υμών κατέρριψε τον εξ Ιταλίας αντίθετον Γολιάθ, ούτω θα συντρίψει και τον εκ Γερμανίας Εκατόγχειρα Τυρφέα, και θα ανατείλη και πάλιν εις την καθ' ημάς Ανατολήν και καθ' όλην την οικουμένην τον ήλιον της Δικαιοσύνης και Αληθείας.

Επί τη πίστει ταύτη η Εκκλησία της Ελλάδος ευλογεί τους νέους ιερούς αγώνας και εύχεται, ίνα ο ισχυρός του Κυρίου βραχίων κατευθύνη τους πιστούς Συμμάχους εις νέα τρόπαια νίκης και θριάμβους προς διάσωσιν του κινδυνεύοντος χριστιανικού πολιτισμού, εν ω και μόνω είναι δυνατόν να ζώσι καλώς οι ευγενείς λαοί. "Αλλ' ή καλώς ζην ή τεθνηκέναι τον ευγενή χρη". (...)

Ο Αρχιεπίσκοπος Αθηνών και πάσης Ελλάδος Χρύσανθος

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

- 1 Στ. Κανονίδης, «Χρύσανθος», *Ανάπλασις*, 1954, φ. 22, σ.σ. 314-317 (σ. 315).
- 2 Καλλιόπη Παπαθανάση-Μουσιοπούλου, *Η απελευθέρωση της Δυτικής Θράκης: από το Αρχείο Χαρισίου Βαμβακά*, τυπ. Ε. Σωτηρόπουλος, Αθήνα, 1975, σ. 84.
- 3 Απόσπασμα από την 110η εγκύκλιο του μητροπολίτη Δρυϊνουπόλεως και Κονίτσης κ.κ. Ανδρέα, με ημερομηνία 23 Οκτωβρίου 2006.

ΕΝΔΕΙΚΤΙΚΗ ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ ΚΑΙ ΑΡΘΡΟΓΡΑΦΙΑ

Αλέξης Αλεξανδρής, «Η ανάπτυξη του εθνικού πνεύματος των Ελλήνων του Πόντου, 1918-1922: ελληνική εξωτερική πολιτική και τουρκική αντίδραση», στο συλλογικό έργο

Μελετήματα γύρω από τον Βενιζέλο και την εποχή του, εκδ. Φιλιππούτης, Αθήνα 1980.

Κωνσταντίνος Βοβολίνης, *Η Εκκλησία εις τον Αγώνα της Ελευθερίας*, τυπ. Π.Α. Κλεισιούνη, Αθήνα, 1952.

Δημήτρης Γατόπουλος, *Ιστορία της Κατοχής: Μετά συλλογής ιστορικών και λαογραφικών ανεκδότων των ετών 1940-1944. Συμπληρωμένη με την ιστορία του παράνομου τύπου της Εθνικής Αντιστάσεως*, εκδ. Μέλισσα, Αθήνα [1940-1970].

Στ. Κανονίδης, «Χρύσανθος», *Ανάπλασις*, 1954, φ. 22.

Τάσος Κοντογιαννίδης, *Ήρωες και προδότες στην κατοχική Ελλάδα*, Πελασγός, Αθήνα 1998.

Μητροπολίτης Ανδρέας, 110η εγκύκλιος, με ημερομηνία 23 Οκτωβρίου 2006.

Δωρόθεος Παλλαδινός, «Επιμνημόσυνος εις τον Αρχιεπίσκοπον Αθηνών Χρύσανθον», *Ενορία*, Δ', 1949.

Ανθιμος Παπαδόπουλος, «Χρύσανθος Αρχιεπίσκοπος Αθηνών ο από Τραπεζούντος (1881-1949)», *Αρχαίον Πόντου*, ΙΔ' (1949).

Καλλιόπη Παπαθανάση-Μουσιοπούλου, *Η απελευθέρωση της Δυτικής Θράκης: από το Αρχείο Χαρισίου Βαμβακά*, τυπ. Ε. Σωτηρόπουλος, Αθήνα, 1975.

Γερβάσιος Παρασκευόπουλος, «Ο Χρύσανθος και η "υποδοχή" των Γερμανών», *Ανάπλασις*, 1954, φ. 23.

Κομνηνός Πυρομάγλου, *Ο Γεώργιος Καρτάλης και η εποχή του 1934-57*, τ. Α', εκδ. Ιστορική Έρευνα, Αθήνα, 1965.

Γεώργιος Τασούδης, *Ο αρχιεπίσκοπος Αθηνών Χρύσανθος ο από Τραπεζούντος. Η εθνική και εκκλησιαστική δράση του. 1926-1949 (εκ του αρχείου του)*. χ.ε., Αθήνα, 1972.

ΣΥΝΕΧΙΖΕΤΑΙ ΣΤΟ ΕΠΟΜΕΝΟ ΤΕΥΧΟΣ

Ο Ιωάννης Σ. Παπαφλωράτος είναι νομικός-διεθνολόγος, δρ Πανεπιστημίου Αθηνών.

Ζήστε τη δική σας
όμορφη Ιστορία.

**Οικολογικές Πέτρες & Τουβλάκια
Επένδυσης Mathios stone.**

- ☑ Ελαφριές και σε μεγάλη ποικιλία σχεδίων & χρωμάτων.
- ☑ Τοποθετούνται με κόλλα εύκολα, γρήγορα και οικονομικά.
- ☑ Ιδανικές για εσωτερικούς και για εξωτερικούς τοίχους.
- ☑ Παράγονται από φυσικά υλικά & δεν περιέχουν επιβλαβείς ουσίες για τον άνθρωπο και το περιβάλλον.

MATHIOSstone

only nature can copy us

Cervino Champagne

Νέο προϊόν

30 YEAR LIMITED warranty

mathios.com

ΟΙ ΤΑΛΙΜΠΑΝ ΣΤΟ ΑΦΓΑΝΙΣΤΑΝ Η ΑΝΟΔΟΣ, Η ΠΤΩΣΗ ΚΑΙ Η ΕΠΑΝΟΔΟΣ ΣΤΗΝ ΕΞΟΥΣΙΑ. 1994-2021

ΤΟΥ ΞΕΝΟΦΩΝΤΟΣ Θ. ΧΑΛΑΤΣΗ

Το ισλαμιστικό κίνημα των Ταλιμπάν γεννήθηκε περίπου στα μέσα της δεκαετίας του 1990, σε μια ιδιαίτερα ταραχώδη περίοδο για το Αφγανιστάν, κατά την οποία οι πολέμαρχοι των μεγαλύτερων εθνοτήτων της χώρας αντιμάχονταν για την κυριαρχία στη χώρα. Από την άνοδο των Ταλιμπάν το 1996, την πτώση τους το 2001 και μέχρι την επάνοδό τους στην εξουσία το 2021 το Αφγανιστάν υπήρξε ένα από τα πιο «θερμά» πολεμικά μέτωπα του πλανήτη και κατέστη επίκεντρο του παγκόσμιου ενδιαφέροντος.

«Εγώ εναντίον του αδελφού μου, ο αδελφός μου και εγώ εναντίον του ξαδέλφου μου, εγώ, ο αδελφός και ο ξαδελφός μου εναντίον του ξένου».

Αραβικό ρητό

Το Αφγανιστάν είχε από την αρχαιότητα σημαντική γεωστρατηγική θέση στην περιοχή της νοτιοδυτικής Ασίας. Έχει έκταση 652.864 τ. χλμ. και συνορεύει στον βορρά με τα κεντροασιατικά κράτη του Τατζικιστάν, του Ουζμπεκιστάν και του Τουρκμενιστάν, στα ανατολικά με την Κίνα, στα νοτιοανατολικά με το Πακιστάν και στα

δυτικά με το Ιράν. Το Αφγανιστάν είναι ένα πολυεθνοτικό κράτος (ο πληθυσμός του το 2021 εκτιμάται σχεδόν σε 40 εκ.), με μεγαλύτερες εθνοότητες τους Παστού ή Πάθους, τους ιρανόφωνους Τατζίκους, τους Χαζάρα, λαό μογγολικής καταγωγής, και τους τουρκόφωνους Ουζμπέκους. Οι Παστού, η πολυπληθέστερη εθνοότητα (πάνω από το 40% του πληθυ-

Στελέχη και μαχητές των Ταλιμπάν στο αφγανικό προεδρικό μέγαρο μετά την ανακατάληψη της Καμπούλ και την επάνοδό τους στην εξουσία τον Αύγουστο του 2021.

σμού), υποδιαιρούνται σε φυλές, με κυριότερες τους Ντουρανί και τους Γκιλζάι.

Η μεγάλη πλειονότητα των κατοίκων ασπάζεται το σουνιτικό δόγμα του Ισλάμ, εκτός από τους σιίτες Χαζάρα και μικρότερες εθνότητες που είναι πιστοί στον ισμαηλισμό, έναν κλάδο του σιιτικού Ισλάμ. Το Ισλάμ διαδόθηκε μετά τις εισβολές των Αράβων στη χώρα κατά τον 7ο και 8ο αιώνα και σύντομα κατέστη η κυρίαρχη θρησκεία, παρά την προγενέστερη παρουσία σημαντικών λατρειών και θρησκειών, από τον αρχέγονο σαμανισμό μέχρι τον ζωροαστρισμό (η αφγανική πόλη Μπαλχ θεωρείται γενέτειρα του Ζωροάστρη), τον βουδισμό και τον μανιχαϊσμό. Μια ενδιαφέρουσα θεωρία για την προέλευση της ονομασίας του Αφγανιστάν (η Γη των Αφγανών) υποστηρίζει ότι οφείλεται στον Αφγάν, έναν απόγονο του Σαούλ, βασιλιά του Ισραήλ. Μετά την κατάληψη της Ιερουσαλήμ από

τους Βαβυλώνιους τον 6ο αιώνα π.χ, ο βασιλιάς Ναβουχοδονόσορας μετέφερε τους απογόνους του Αφγάν στα βουνά του Αφγανιστάν, νοτιοανατολικά της πόλης Χεράτ. Οι φυλές των Παστού θεωρούν ότι, μέσω του Αφγάν, έλκουν την καταγωγή τους από τον Κάιν, ο οποίος σύμφωνα με τη Βίβλο διέπραξε την πρώτη ανθρωποκτονία σε βάρος του αδελφού του, Άβελ. Σύμφωνα με αυτή τη θεωρία εξηγείται και ο φιλοπόλεμος χαρακτήρας αυτών των φυλών.

Στο Αφγανιστάν δεν υπήρξε ποτέ μια ισχυρή κεντρική εξουσία και η εναλλαγή των ηγεμόνων του, που έφεραν τον τίτλο του εμίρη, συχνά γινόταν με βίαιο τρόπο. Η πρώτη προσπάθεια δημιουργίας κράτους στην περιοχή χρονολογείται στα μέσα του 18ου αιώνα, με ηγέτη τον Αχμάντ Σαχ Ντουρανί. Κατά τη διάρκεια του 19ου αιώνα το Αφγανιστάν υπήρξε μήλο της έριδος για τη Ρωσική και τη Βρετανική Αυτοκρατορία, που επιδίωκαν μέσω

Ο Τατζίκος Αχμάντ Σαχ Μασούντ, ένας από τους σημαντικότερους πολέμαρχους του Αφγανιστάν και πολέμιος των Ταλιμπάν. Δολοφονήθηκε από μέλη της Αλ Κάιντα στις 9 Σεπτεμβρίου 2001. ΔΕΞΙΑ: Ο πρώην ηγέτης των Ταλιμπάν Μοχάμεντ Ομάρ.

της επιρροής τους να το καταστήσουν μια ουδέτερη ζώνη ανάμεσα στις ρωσικές κτήσεις στην Κεντρική Ασία και στη βρετανική Ινδία. Την ίδια περίοδο σημειώθηκαν δύο πόλεμοι με τους Βρετανούς (1839-1842 και 1879-1881) και μια μικρότερης κλίμακας σύγκρουση με τους Ρώσους το 1885. Το 1919, μετά τον Γ΄ Βρετανοαφγανικό Πόλεμο, το Αφγανιστάν άρχισε να εισέρχεται στη σφαίρα επιρροής της Σοβιετικής Ένωσης. Το 1929 οι Σοβιετικοί για πρώτη φορά έστειλαν στρατεύματα για να ενισχύσουν τον εμίρη Αμανουλάχ έναντι τον τοπικών ανταγωνιστών του. Το 1965 ιδρύθηκε το μαρξιστικό κόμμα του Αφγανιστάν, ενώ το 1973 ο πρωθυπουργός Νταούτ κατέργησε τη μοναρχία. Η σύγκρουσή του όμως με τους Αφγανούς κομμουνιστές οδήγησε στη δολοφονία του το 1978. Το μαρξιστικό κόμμα ανήλθε στην εξουσία εγκαθιδρύοντας τη Λαϊκή Δημοκρατία του Αφγανιστάν, αλλά η εσωτερική ανα-

ταραχή συνεχίστηκε, καθώς είχαν ήδη ξεκινήσει συγκρούσεις με τους μουτζαχεντίν, τους μαχητές για την υπεράσπιση του Ισλάμ.

Η στρατιωτική επέμβαση της ΕΣΣΔ τον Δεκέμβριο του 1979, για την υποστήριξη του φιλοσοβιετικού καθεστώτος, οδήγησε σε έναν αιματηρό δεκαετή πόλεμο, που έληξε με την αποχώρηση των σοβιετικών στρατευμάτων τον Φεβρουάριο του 1989. Κατά τη διάρκεια του πολέμου αναδείχθηκαν προσωπικότητες που έμελλε να διαδραματίσουν σημαντικό ρόλο στις μεταγενέστερες εξελίξεις στο Αφγανιστάν, ανάμεσά τους πολέμαρχοι των μουτζαχεντίν όπως ο Τατζίκος Αχμάντ Σαχ Μασούντ, ο επονομαζόμενος και «λιοντάρι του Παντζσίρ» (από το όνομα της περιοχής στην οποία δρούσαν οι μαχητές του), και ο Παστού Γκουλμπουντίν Χεκματιάρ, από τη φυλή των Γκιλζάι, αλλά και ο Ουζμπέκος στρατηγός Αμπντούλ Ρασίντ Ντοστούμ, αξι-

ωματικός του Λαϊκού Αφγανικού Στρατού, ο οποίος το 1992 προσχώρησε στους μουτζαχεντίν.

Τον Μάιο του 1992 ο τελευταίος πρόεδρος της Λαϊκής Δημοκρατίας του Αφγανιστάν, Μοχάμεντ Νατζιμπουλάχ, ανατράπηκε και οι μουτζαχεντίν ανακήρυξαν την Ισλαμική Δημοκρατία του Αφγανιστάν. Τον Ιούνιο του 1992 η συγκρότηση κυβέρνησης με πρόεδρο τον Τατζικό Μπουρχανουντίν Ραμπανί και υπουργό Άμυνας και επικεφαλής στρατιωτικό διοικητή τον Μασούντ δεν κατάφερε να διασφαλίσει την ενότητα και την ειρήνη στο Αφγανιστάν, καθώς τα πολιτικά κόμματα που εκπροσωπούσαν τις άλλες εθνότητες, και κυρίως τους Παστού, διεκδικούσαν τον δικό τους κυρίαρχο ρόλο στην εξουσία της χώρας. Οι συγκρούσεις που ακολούθησαν την περίοδο 1993-94 ανάμεσα στους μαχητές του Μασούντ και του Χεκματιάρ ήταν ιδιαίτερα σφοδρές τόσο στα περίχωρα όσο και στην πρωτεύουσα, Καμπούλ. Στις μάχες ενεπλάκησαν επίσης δυνάμεις του στρατηγού Ντοστούμ αλλά και των Χαζάρα. Μέσα σε αυτή την χαοτική κατάσταση ήρθαν στο προσκήνιο οι Ταλιμπάν, «εκείνοι που αναζητούν τη γνώση» ή «οι μαθητές», και το Αφγανιστάν εισήλθε σε μια νέα περίοδο αιματοχυσίας.

Η άνοδος των Ταλιμπάν και ο ρόλος του Πακιστάν. 1994-1996

Στις αρχές του 1994 η κεντρική κυβέρνηση του Ραμπανί είχε υπό τον έλεγχό της την Καμπούλ και μερικές επαρχίες του Αφγανιστάν. Εν τω μεταξύ, από τον Οκτώβριο του 1993 πρωθυπουργός του γειτονικού Πακιστάν ήταν η Μπεναζίρ Μπούτο (κόρη του πρώην πρωθυπουργού, Ζουλφικάρ Μπούτο, που είχε εκτελεστεί το 1979 ύστερα από στρατιωτικό πραξικόπημα). Στο Πακιστάν κατοικούσε σημαντικός αριθμός Παστού και η νέα

Ο Ουζμπέκος στρατηγός Αμπντούλ Ρασίντ Ντοστούμ με τον πρώην πρόεδρο του Αφγανιστάν Χαμίτ Καρζάι (2004-2014). Ο Ντοστούμ υπήρξε αξιωματικός του Λαϊκού Αφγανικού Στρατού και αργότερα, κατά την περίοδο 2014-2020, αντιπρόεδρος της Ισλαμικής Δημοκρατίας του Αφγανιστάν.

κυβέρνηση ενδιαφερόταν να ασκήσει την επιρροή της στα πολιτικά δρώμενα του Αφγανιστάν. Μέχρι τότε κύριος εκφραστής της πακιστανικής επιρροής ήταν ο Γκουλμπουντίν Χεκματιάρ και το Ισλαμικό Κόμμα (Hezb-i-Islami). Την ίδια περίοδο στο Πακιστάν σημαντική επιρροή είχε ένα άλλο θρησκευτικό κόμμα, η Συνέλευση των Ισλαμιστών Κληρικών (Jamiat Ulema-e Islam Pakistan-JUIP), με ηγέτη τον Φαζάλ ουρ Ρεχμάν. Αυτό το ισλαμικό κόμμα, από το οποίο προήλθαν οι Ταλιμπάν, πρέσβευε την επιστροφή στις πρωταρχικές αξίες του Ισλάμ όπως είχαν διαμορφωθεί κατά τον Μεσαίωνα, με θεματοφύλακες της πίστης τους μουλάδες, τους μουσουλμάνους κληρικούς.

Αρχικά το κίνημα των Ταλιμπάν περιβαλλόταν από μια αχλή μυστηρίου. Το

Ταλιμπάν που πανηγυρίζουν για τον απαγχονισμό του πρώην προέδρου της Λαϊκής Δημοκρατίας του Αφγανιστάν Μοχάμεντ Νατζιμπούλαχ και του αδελφού του το 1996.

κίνημά τους εκτιμάται ότι ιδρύθηκε στην αφγανική πόλη Κανταχάρ την άνοιξη του 1994 και οι μαχητές του είχαν σπουδάσει σε πακιστανικά μουσουλμανικά ιεροσπουδαστήρια (μεντρεσέδες) που βρίσκονταν υπό την αιγίδα του κόμματος JUIP ή προέρχονταν από αφγανικούς προσφυγικούς καταυλισμούς στο Πακιστάν. Αρχηγός τους ήταν ο τριαντατετράχρονος μονόφαλμος μουλάς Μουχάμαντ Ομάρ, που είχε πολεμήσει με τους μουτζαχεντίν και είχε χάσει το μάτι του σε μάχη. Ο μουλάς Ομάρ είχε αρχίσει να αποκτά τη φήμη ενός Ρομπέν των Δασών που προστάτευε τους φτωχούς στην περιοχή της Κανταχάρ από τις επιθέσεις ανεξέλεγκτων ομάδων πρώην μουτζαχεντίν.

Όπως υποστηρίζεται, το δόγμα των Ταλιμπάν ήταν ένας συνδυασμός στοιχείων από τον σουφισμό (μυστικιστικός και ασκητικός κλάδος του Ισλάμ) και τον ουαχαμπιτισμό της Σαουδικής Αραβίας. Σύμφωνα με μαρτυρίες, κατά την πρώτη

περίοδο της νικηφόρας προέλασής τους οι Ταλιμπάν χόρευαν έναν πολύ έντονο πολεμικό χορό, που συνοδευόταν από έντονα χτυπήματα τυμπάνων. Οι άντρες, που ήταν συγκεντρωμένοι σε έναν μεγάλο κύκλο, κινούνταν ολοένα και πιο γρήγορα πυροβολώντας με τα όπλα τους στον αέρα. Οι ρυθμικές κινήσεις, ο έλεγχος της αναπνοής και οι φυσικές ασκήσεις με τελικό σκοπό οι συμμετέχοντες να περιέλθουν σε έκσταση παρέπεμπαν στο ντικρ ή ζικρ, την τελετουργική προσευχή των ισλαμιστών μοναχών σούφι. Από την άλλη πλευρά οι Ταλιμπάν απαγόρευαν τον εορτασμό του νεβρόζ (του ιρανικού νέου έτους) και κάθε πρακτικής που θεωρούσαν ότι δεν συμβάδιζε με το ορθόδοξο Ισλάμ, όπως η επίσκεψη στους τάφους εκείνων των προγόνων που θεωρούνταν άγιοι. Αν και τελικά μετά την άνοδο τους στην εξουσία οι Ταλιμπάν σεβάστηκαν τους μουσουλμανικούς τάφους αγίων, δεν συνέβη το ίδιο με άλλα ιστορικά μνημεία, που θεωρήθηκαν ει-

δωλολατρικά και καταστράφηκαν, όπως έγινε με τους δύο Βούδες στην επαρχία Μπαμιγιάν.

Η πρώτη μεγάλη επιχείρηση των Ταλιμπάν που έγινε γνωστή πραγματοποιήθηκε στις 12 Οκτωβρίου 1994, όταν περίπου 200 μαχητές που προέρχονταν από τους πακιστανικούς μεντρεσέδες και την αφγανική επαρχία Κανταχάρ κατέλαβαν μια στρατιωτική βάση στην περιοχή του Σπινμπαλντάκ, στα σύνορα με το Πακιστάν. Η κατάληψη της βάσης, που ανήκε στους μαχητές του Χεκματιάρ, απέφερε στους Ταλιμπάν πολύ μεγάλες ποσότητες ελαφρών και βαρέων όπλων, αλλά και πυρομαχικών, και τους μετέτρεψε από μια περιθωριακή και ασήμαντη μέχρι τότε οργάνωση σε ένα υπολογίσιμο ένοπλο κίνημα.

Μέχρι εκείνη την περίοδο ο Χεκματιάρ, οι δυνάμεις του οποίου επιχειρούσαν στο κεντρικό Αφγανιστάν, στην περιοχή της Καμπούλ, εξακολουθούσε να είναι ο «εκλεκτός» του Πακιστάν. Από τα τέλη όμως του 1994 οι Ταλιμπάν άρχισαν να επεκτείνουν την επιρροή τους στον νότο, όπου ο μουλάς Ομάρ, που προερχόταν από τη φυλή των Γκιλζάι, εξασφάλισε τη συμμαχία πολλών κατοίκων που ανήκαν στη φυλή των Ντουρανί, αλλά σε κάποιες περιπτώσεις και μελών των εθνικών μειονοτήτων του Αφγανιστάν. Η άνοδος των Ταλιμπάν διευκολύνθηκε από την κατάρρευση του αφγανικού κομμουνιστικού καθεστώτος, τις διαμάχες των ηγετών των μουτζαχεντίν αλλά και την αποδυνάμωση της επιρροής των τοπικών φυλάρχων.

Οι Ταλιμπάν κατέλαβαν την πόλη Κανταχάρ στις 3 Νοεμβρίου 1994 και μέχρι τις αρχές Ιανουαρίου 1995 είχαν υπό τον έλεγχό τους δώδεκα αφγανικές επαρχίες. Ας σημειωθεί ότι την ίδια περίοδο ο Χεκματιάρ μαζί με τους συμμάχους του, τον Ουζμπέκο Ντοστούμ και τους Χαζά-

ρα, διεξήγγε πολεμικές επιχειρήσεις εναντίον των κυβερνητικών στρατευμάτων του Μασούντ στην Καμπούλ. Εκμεταλλευόμενοι τη συγκυρία οι Ταλιμπάν εξαπέλυσαν επίθεση εναντίον του Χεκματιάρ, και τον Φεβρουάριο ανάγκασαν τις δυνάμεις του να υποχωρήσουν από τα νότια της Καμπούλ στα νοτιοανατολικά, προς την κατεύθυνση του Τζαλαλαμπάντ.

Στις αρχές Μαρτίου 1995 ο Μασούντ εξαπέλυσε επίθεση αρχικά εναντίον των Χαζάρα (λίγο πιο πριν οι Ταλιμπάν είχαν δολοφονήσει τον ηγέτη τους, Αλί Μαζαρί) και ακολούθως εναντίον των Ταλιμπάν, τους οποίους ανάγκασε με μεγάλες απώλειες να υποχωρήσουν από τα νότια προάστεια της Καμπούλ. Επιπλέον, μέσα στον ίδιο μήνα οι Ταλιμπάν υπέστησαν νέα ήττα από τον Μασούντ, που τους ανάγκασε να υποχωρήσουν ξανά, αυτή τη φορά από το Σιντάντ. Οι βαριές ήττες των Ταλιμπάν από τις δυνάμεις του Μασούντ αποδείκνυαν ότι οι «μαθητές» δεν είχαν συγκροτήσει ακόμα έναν οργανωμένο και αποτελεσματικό στρατό. Παρ' όλα αυτά, επωφελήθηκαν από την ήττα του Χεκματιάρ για να εντάξουν στις τάξεις τους μεγάλο αριθμό εμπειροπόλεμων μαχητών του, ανάμεσά τους και πρώην αξιωματικών του Λαϊκού Αφγανικού Στρατού. Το σημαντικότερο όμως ήταν ότι οι Ταλιμπάν αναδεικνύονταν στον μοναδικό «εκλεκτό» του Πακιστάν μέσα στο Αφγανιστάν.

Εν τω μεταξύ, την ίδια περίοδο είχε αρχίσει να διαμορφώνεται ένα περίπλοκο γεωπολιτικό σκηνικό μέσα και γύρω από το Αφγανιστάν, με τις συμμαχίες και τα αντικρουόμενα συμφέροντα των μεγάλων και των περιφερειακών δυνάμεων. Ας σημειωθεί ότι εκείνη την περίοδο μαινόταν ο εμφύλιος πόλεμος στο γειτονικό Τατζικιστάν (1992-1997). Ο Τατζικός πρόεδρος του Αφγανιστάν Ραμπανί,

τουλάχιστον επισήμως, είχε διακηρύξει την ουδετερότητά του σε εκείνη τη σύγκρουση. Η Ρωσία και οι σύμμαχοί της στην Κεντρική Ασία υποστήριζαν την τατζικική κυβέρνηση, ενώ το σιιτικό Ιράν, αν και ανταγωνιστικό με το σουνιτικό Πακιστάν και τη Σαουδική Αραβία, υποστήριζε την τατζικική αντιπολίτευση, εξέχουσα θέση στην οποία είχαν οι ισλαμιστές, που διατηρούσαν βάσεις στο έδαφος του Αφγανιστάν. Εντός του Αφγανιστάν ο Ουζμπέκος στρατηγός Ντοστούμ είχε έναν δίαυλο επικοινωνίας με το Ουζμπεκιστάν, ενώ οι σίιτες Χαζάρα βρίσκονταν υπό την ιρανική επιρροή.

Την ίδια περίοδο ενδιαφέρον παρουσίαζε η θέση των ΗΠΑ για τα δρώμενα στη συγκεκριμένη περιοχή. Μετά το τέλος του Ψυχρού Πολέμου το Αφγανιστάν είχε καταστεί περιοχή δευτερεύουσας σημασίας για την Ουάσινγκτον. Από τα μέσα όμως της δεκαετίας του 1990 το ενδιαφέρον της αμερικανικής εξωτερι-

κής πολιτικής για το Αφγανιστάν και την Κεντρική Ασία είχε αρχίσει να επανακάμπτει. Εκείνη την περίοδο όλοι οι μεταφορικοί διάδρομοι από την Κεντρική Ασία περνούσαν μέσα από τα ρωσικά εδάφη και, όπως ευλόγως υποστηρίζεται, οι ΗΠΑ δεν ήθελαν μετά τη διάλυση της ΕΣΣΔ τα κεντροασιατικά κράτη που σχετικά πρόσφατα είχαν αποκτήσει την ανεξαρτησία τους να εξακολουθήσουν να είναι απόλυτα εξαρτημένα από τη Ρωσία. Τα αμερικανικά συμφέροντα επικεντρώνονταν κυρίως στην υλοποίηση ενός μεγάλου κατασκευαστικού έργου μεταφοράς φυσικού αερίου, το οποίο θα ξεκινούσε από το Πακιστάν και θα διοχετευόταν προς το Τουρκμενιστάν μέσω του Αφγανιστάν, παρακάμπτοντας τόσο τη Ρωσία, όσο και το Ιράν. Το 1995 αυτό το έργο ετοιμαζόταν να το υλοποιήσει η αμερικανική εταιρία Unocal. Οι αγωγοί του φυσικού αερίου θα περνούσαν μέσα από τις αφγανικές επαρχίες Κανταχάρ

Μαχητές των Ταλιμπάν κατά τη διάρκεια των συγκρούσεων στις αρχές του 21ου αιώνα.

και Χεράτ, περιοχές τις οποίες έλεγχαν οι Ταλιμπάν. Και σε αυτό το σημείο έχει υποστηριχθεί η άποψη σχετικά με τη διαμόρφωση μιας θετικής εικόνας των ΗΠΑ για τους Ταλιμπάν, τουλάχιστον τα πρώτα χρόνια δράσης του κινήματος. Η άποψη αυτή βασίζεται στην επίσκεψη της Πακιστανής πρωθυπουργού Μπούτο στις ΗΠΑ την άνοιξη του 1995, οπότε, κατά τη διάρκεια συνάντησης με τον Αμερικανό πρόεδρο Μπιλ Κλίντον, χαρακτήρισε τους Ταλιμπάν ως ένα μεγάλης αποδοχής φιλοπακιστανικό κίνημα, που θα μπορούσε να συμβάλει στη σταθεροποίηση του Αφγανιστάν και, κατά συνέπεια, εξυπηρετούσε και τα αμερικανικά συμφέροντα. Η υποστήριξη της δυτικοτραφούς Μπούτο προς τους Ταλιμπάν φαινόταν κατ' αρχάς παράδοξη (δεδομένης και της άποψης για την κατώτερη κοινωνική θέση της γυναίκας την οποία πρόσβευαν οι Ταλιμπάν), αλλά μπορούσε να εξηγηθεί από την επιδίωξη του Πακιστάν να επεκτείνει την επιρροή του στο Αφγανιστάν και στην Κεντρική Ασία.

Ενώ βρίσκονταν σε εξέλιξη αυτές οι γεωπολιτικές διεργασίες, οι συγκρούσεις στο Αφγανιστάν συνεχίζονταν. Στα τέλη του 1995 οι Ταλιμπάν είχαν υπό τον έλεγχό τους ουσιαστικά όλο το δυτικό Αφγανιστάν, συμπεριλαμβανομένων των επαρχιών Κανταχάρ, Χελμάντ, Φαράχ, Νιμουζζ και Χεράτ. Την ίδια περίοδο οι κυριότερες νοτιοανατολικές επαρχίες, όπως η Πακτία, το Κουνάρ, το Λαχμάν και το Νανγκαρχάρ, παρέμεναν υπό τον έλεγχο τοπικών φυλών των Παστού, ανάμεσά τους και εκείνων που υποστήριζαν τον Χεκματιάρ. Στον Βορρά ο Ουζμπέκος στρατηγός Ντοστούμ είχε υπό τον έλεγχό του τις επαρχίες Μπαλχ, Σαμανγκάν, Τζαουτζάν και Φαριάμπ. Στο κεντρικό και βορειοανατολικό Αφγανιστάν μια σειρά επαρχίες, αναμεσά τους η Καμπούλ, το Μπανταχσάν και το Ταχάρ,

βρίσκονταν υπό τον έλεγχο της κεντρικής κυβέρνησης Ραμπανί-Μασούντ. Τέλος, στην επαρχία Μπαμιγιάν βρίσκονταν οι σιίτες Χαζάρα.

Την άνοιξη του 1996 οι Ταλιμπάν επιχείρησαν να νομιμοποιήσουν την εξουσία τους στις περιοχές που είχαν υπό τον έλεγχό τους απονέμοντας στον μουλά Ομάρ τον τίτλο του αμίρ αλμουμινίν (ο επικεφαλής των ορθοδόξων μουσουλμάνων) και ανακηρύσσοντάς τον σε εμίρη του Αφγανιστάν. Ένα άλλο αξιοσημείωτο γεγονός της περιόδου ήταν η συμφωνία του Χεκματιάρ με τον παλαιό αντίπαλό του, την κυβέρνηση Ραμπανί, και η αποδοχή του να συμμετάσχει σε αυτήν ως πρωθυπουργός. Η εξέλιξη αυτή θεωρητικά διαμόρφωνε μια ισχυρή συμμαχία κατά των Ταλιμπάν, καθώς ο Χεκματιάρ, παρά τις απώλειες που είχε υποστεί, εξακολουθούσε να διατηρεί, τουλάχιστον έτσι φαινόταν, επιρροή σε μερικές ανατολικές επαρχίες των Παστού και επιπλέον οι μαχητές του, όπως και εκείνοι του Μασούντ, ήταν σαφώς πιο εμπειροπόλεμοι από τους Ταλιμπάν.

Η συμμαχία όμως ήταν αναιμική και καταδικασμένη εξ αρχής να αποτύχει. Το έντονο τοπικιστικό πνεύμα, οι εθνοτικές διαφορές αλλά και οι αιματηρές συγκρούσεις που είχαν προηγηθεί ανάμεσα στους Τατζίκους του Μασούντ και στους Παστού του Χεκματιάρ δεν ήταν εύκολο να ξεχαστούν. Επιπλέον ο Χεκματιάρ είχε απωλέσει οριστικά την πολιτική και κυρίως την οικονομική υποστήριξη του Πακιστάν, που θα του επέτρεπε να διατηρήσει την επιρροή του στις τοπικές φυλές των Παστού, κάτι το οποίο, όπως φαίνεται, δεν γνώριζαν ο Ραμπανί και ο Μασούντ. Έτσι, στις 25 Αύγουστου 1996, όταν οι Ταλιμπάν εξαπέλυσαν επίθεση εναντίον του Χεκματιάρ στην επαρχία Πακτία, οι δυνάμεις του όχι μόνο κατέρρευσαν, αλλά και πέρασαν μαζικά στο

Οι Ταλιμπάν παρελαύνουν μπροστά σε πλήθος υποστηρικτών τους. Παρά την πτώση τους το 2001, οι Ταλιμπάν είχαν, όπως αποδείχθηκε, ισχυρά ερείσματα στην αφγανική κοινωνία.

πλευρό των Ταλιμπάν. Επρόκειτο για μια κεραυνοβόλα προέλαση και μέχρι τις 22 Σεπτεμβρίου, όταν έπεσε και η επαρχία Κουνάρ, οι Ταλιμπάν είχαν κατάλαβει το σύνολο των επαρχιών που έλεγχε ο Χεκματιάρ. Ύστερα από αυτή την εξέλιξη οι Τατζίκοι αναγκάστηκαν να υποχωρήσουν και στις 26 Σεπτεμβρίου ο Μασούντ έδωσε εντολή να εκκενωθεί η Καμπούλ, επειδή δεν ήθελε να τη μετατρέψει σε πεδίο μάχης.

Η πτώση της Καμπούλ προκάλεσε μεγάλη αίσθηση όχι μόνο στο εσωτερικό, αλλά και στη διεθνή κοινότητα. Όπως όμως υποστηρίζεται, η κεραυνοβόλος προέλαση των Ταλιμπάν θα ήταν ανέφικτη χωρίς την ενεργή υποστήριξη του Πακιστάν αλλά και της Σαουδικής Αραβίας. Μετά την είσοδο στην Καμπούλ μία από τις πρώτες ενέργειες των Ταλιμπάν ήταν να προχωρήσουν στη δημόσια εκτέλεση δι' απαγχονισμού του πρώην Αφγανού προέδρου Μοχάμεντ Νατζιμπουλάχ και του αδελφού του. Ακολού-

θως επέβαλαν τον ισλαμικό νόμο με τις μεσαιωνικές μεθόδους τις οποίες πρόσβευαν. Επιπλέον, αν και αρχικά είχαν διακηρύξει ότι θα καταπολεμούσαν την καλλιέργεια οπίου και τη διακίνηση ναρκωτικών ουσιών (σύμφωνα με εκτιμήσεις πάνω από το 90% της παγκόσμιας παραγωγής οπίου και της ηρωΐνης που παράγεται από αυτό προέρχεται από το Αφγανιστάν) η χρηματοδότηση των πολεμικών αναγκών τους σε όπλα, πυρομαχικά και καύσιμα αλλά και ο εφοδιασμός και η μισθοδοσία των μαχητών τους, οδήγησε στην παραγωγή και διακίνηση ακόμη μεγαλύτερων ποσοτήτων ναρκωτικών στο εξωτερικό συγκριτικά με την περίοδο 1992-95. Το Αφγανιστάν εισερχόταν σε μία νέα περίοδο υπό την εξουσία των Ταλιμπάν.

Τα γεγονότα μετά την πτώση της Καμπούλ. 1996-2001

Η κατάληψη της Καμπούλ από τους Ταλιμπάν πυροδότησε σημαντικές γεωπολιτι-

κές εξελίξεις. Στις αρχές Οκτωβρίου 1996, σε συνάντηση του Ρώσου πρωθυπουργού Βίκτορ Τσερνομύρντιν με τους ηγέτες των κεντροασιατικών κρατών (εκτός του Τουρκμενιστάν, που θεωρούσε ότι η άνοδος των Ταλιμπάν στην εξουσία θα το ευνοούσε οικονομικά) στο Καζαχιστάν, αποφασίστηκε η συγκρότηση ενός κοινού μετώπου εναντίον των Ταλιμπάν. Η Ρωσία, επίσης, αποφάσισε να υποστηρίξει τον πρόεδρο Ραμπανί και όλες τις στρατιωτικές δυνάμεις στο Αφγανιστάν που αντιμάχονταν τους Ταλιμπάν. Μία επίσης σημαντική εξέλιξη ήταν η προσέγγιση της Ρωσίας με το Ιράν, παρά το γεγονός ότι κατά τη διάρκεια του εμφυλίου πολέμου στο Τατζικιστάν είχαν υποστηρίξει αντίπαλα στρατόπεδα.

Στο Αφγανιστάν στα τέλη του 1996 συγκροτήθηκε η λεγόμενη Βόρεια Συμμαχία, με τη συμμετοχή των Τατζίκων, των Ουζμπέκων και των Χαζάρα. Το μέτωπο που είχε συγκροτήσει η Βόρεια Συμμαχία εκτεινόταν από την επαρχία Μπαγκντίς στα δυτικά μέχρι την περιοχή της Καμπούλ στα κεντρικά. Ήδη από τις 18 Οκτωβρίου οι δυνάμεις του Μασούντ είχαν περάσει στην αντεπίθεση ανακαταλαμβάνοντας το Μπαγκράμ, όχι όμως και την Καμπούλ.

Ενώ όμως φαινόταν ότι η Βόρεια Συμμαχία είχε θέσει τις βάσεις για να αμφισβητήσει την εξουσία των Ταλιμπάν, έχοντας υποστήριξη από τη Ρωσία και το Ιράν, στα μέσα του 1997 αντιμετώπισε μια πολύ σοβαρή κρίση στο βορειοδυτικό Αφγανιστάν. Ένας από τους στρατηγούς του Ντοστούμ, ο Αμπντούλ Μαλίκ, στασίασε στις 19 Μαΐου αυτής της χρονιάς και προσχώρησε μαζί με τις δυνάμεις του στους Ταλιμπάν. Αυτό επέτρεψε στους Ταλιμπάν να κατάλαβουν το Μαζάρι Σαρίφ, πρωτεύουσα της επαρχίας Μπαλχ, στις 24 Μαΐου. Τις επόμενες μέρες το κίνημα των Ταλιμπάν αναγνώρι-

στηκε επισήμως από το Πακιστάν, τη Σαουδική Αραβία και τα Ηνωμένα Αραβικά Εμιράτα.

Αυτές οι εξελίξεις έφεραν τους Ταλιμπάν πολύ κοντά στην απόκτηση του έλεγχου ολόκληρου του Αφγανιστάν. Τότε όμως συνέβη μια εντυπωσιακή ανατροπή, πάλι από τον Αμπντούλ Μαλίκ. Στις 27 Μαΐου οι δυνάμεις του, μαζί με τους Χαζάρα, συγκρούστηκαν με τους Ταλιμπάν και τους εκδίωξαν από το Μαζάρι Σαρίφ, αφού πρώτα τους επέφεραν σημαντικές απώλειες. Όπως εικάζεται, αυτή η πολύ σύντομη συμμαχία κατέρρευσε επειδή τα ανταλλάγματα που πρόσφεραν οι Ταλιμπάν στον Μαλίκ δεν κρίθηκαν επαρκή. Παρά την ήττα όμως που υπέστησαν, οι Ταλιμπάν δεν κλονίστηκαν. Αυτό οφειλόταν αφενός στο γεγονός ότι τα αντίποινα στα οποία πρόέβησαν οι Ουζμπέκοι και οι Χαζάρα εναντίον των αιχμάλωτων Ταλιμπάν συσπείρωσαν ακόμη περισσότερο τους Παστού και αφετέρου στο ότι οι παλιωδίες του Μαλίκ δημιούργησαν αμφιβολίες σχετικά με την αξιοπιστία των Ουζμπέκων. Η συμμαχία όμως με τους Ουζμπέκους ήταν απαραίτητη στον πρόεδρο Ραμπανί, και τον Αύγουστο του 1997, ύστερα από ανασχηματισμό της κυβέρνησής του, ο Μαλίκ ανέλαβε τη θέση του υπουργού Εξωτερικών.

Η κατάσταση στο εσωτερικό της Βόρειας Συμμαχίας έγινε ακόμη πιο περίπλοκη μετά την επιστροφή του Ντοστούμ από την Τουρκία (στην οποία είχε προσωρινά καταφύγει) στο Αφγανιστάν. Τον Σεπτέμβριο του 1997 σημειώθηκαν συγκρούσεις ανάμεσα στους Ουζμπέκους που υποστήριζαν τον Ντοστούμ και σε εκείνους που υποστήριζαν τον Μαλίκ. Ο τελευταίος αναγκάστηκε να αποχωρήσει, αλλά ο Ντοστούμ, ευρισκόμενος σε έντονο ανταγωνισμό με τον Μασούντ, ακολούθησε ανεξάρτητη πολιτική ως

Οι δημόσιες εκτελέσεις αποτέλεσαν δημοφιλή πρακτική των Ταλιμπάν, τουλάχιστον την πρώτη περίοδο της εξουσίας τους.

προς τους Ταλιμπάν επιδιώκοντας να διαπραγματευτεί μαζί τους.

Κατά τη διάρκεια Ιουνίου-Ιουλίου του 1998 το Ιράν και το Πακιστάν, που είχαν σημαντική επιρροή στους αντιμαχόμενους στο Αφγανιστάν, επιχείρησαν να συγκροτήσουν μια κοινή επιτροπή, που θα αναλάμβανε να εξομαλύνει την κατάσταση στο εσωτερικό της χώρας. Ενώ όμως αυτές οι διεργασίες βρίσκονταν σε εξέλιξη, οι Ταλιμπάν εξαπέλυσαν ισχυρή επίθεση από τις αρχές Ιουλίου μέχρι τις αρχές Σεπτεμβρίου 1998, η οποία τους απέφερε την κατάληψη των επαρχιών Φαριάμπ και Σαμανγκάν, μεγάλου τμήματος της επαρχίας Μπαλχ και, επίσης, των επαρχιών Μπαγλάν και Μπαμιγιάν. Κατά τη διάρκεια της προέλασής τους ο στρατηγός Ντοστούμ αναγκάστηκε να διαφύγει στο Ουζμπεκιστάν (επέστρεψε το 2001, μετά την επίθεση των ΗΠΑ εναντίον των Ταλιμπάν και έγινε αναπληρωτής υπουργός Αμυνας στη νέα αφγανική κυβέρνηση του Χαμίντ Καρζάι). Αξιοσημείωτο γεγονός της περιόδου υπήρξε η

ανακατάληψη του Μαζάρ ι Σαρίφ στις 8 Αυγούστου, κατά την οποία εκτιμάται ότι εκτελέστηκαν από τους Ταλιμπάν μέχρι και 8.000 σιίτες Χαζάρα και, επιπλέον, δολοφονήθηκαν δέκα διπλωμάτες του ιρανικού προξενείου (οι Ταλιμπάν απέδωσαν τη δολοφονία σε δυνάμεις που δεν βρίσκονταν υπό τις διαταγές τους). Η επίθεση των Ταλιμπάν είχε ως αποτέλεσμα περίπου να περιέλθει το 90% του εδάφους του Αφγανιστάν υπό τον έλεγχό τους, μια εξέλιξη που έφερε σε ιδιαίτερα δυσχερή θέση τους Τατζίκους, τους Χαζάρα και τους Ουζμπέκους. Το ενδεχόμενο κατάρρευσης της Βόρειας Συμμαχίας απετράπη όταν τον Σεπτέμβριο του 1998 το Ιράν (αντιδρώντας στα γεγονότα του Μαζάρ ι Σαρίφ) πραγματοποίησε μεγάλης κλίμακας στρατιωτικά γυμνάσια στα σύνορα με το Αφγανιστάν, ενώ τα ιρανικά μέσα ενημέρωσης προειδοποιούσαν για επικείμενο πόλεμο με τους Ταλιμπάν. Η αιωρούμενη απειλή δεν πραγματοποιήθηκε ποτέ, ανέκοψε όμως την προέλαση των Ταλιμπάν και έδωσε

τη δυνατότητα στον Μασούντ να κρατήσει τις θέσεις του.

Εν τω μεταξύ τα γεγονότα σε μια άλλη ήπειρο του πλανήτη, την Αφρική, επηρέασαν και την κατάσταση στο Αφγανιστάν. Στις 7 Αυγούστου 1998 βομβιστές αυτοκτονίας της τρομοκρατικής οργάνωσης Αλ Κάιντα επιτέθηκαν στις πρεσβείες των ΗΠΑ στην Κένυα και στην Τανζανία, με αποτέλεσμα τον θάνατο εκατοντάδων ανθρώπων. Η αμερικανική απάντηση ήρθε στις 20 Αυγούστου με την εξαπόλυση πυραυλικών πληγμάτων κοντά στην αφγανική πόλη Χοστ, όπου σύμφωνα με πληροφορίες της αμερικανικής αντικατασκοπίας βρισκόταν ο αρχηγός της Αλ Κάιντα, Οσάμα Μπιν Λάντεν. Παρά το γεγονός ότι ο ίδιος δεν περιλαμβανόταν στις απώλειες, αυτή η πυραυλική επίθεση καθιστούσε σαφές ότι οι Ταλιμπάν αποτελούσαν απειλή για τα συμφέροντα των Ηνωμένων Πολιτειών.

Η επίθεση των ΗΠΑ στο έδαφος του Αφγανιστάν δημιούργησε τις προϋποθέσεις για την προσέγγιση με τη Ρωσία σχετικά με την αντιμετώπιση των Ταλιμπάν. Αυτή εκφράστηκε και με το ψήφισμα υπ' αριθ. 1333 του Συμβουλίου Ασφαλείας του ΟΗΕ στις 19 Δεκεμβρίου 2000, το οποίο, μεταξύ άλλων, προέβλεπε την απαγόρευση πώλησης όπλων και πυρομαχικών, την παροχή στρατιωτικών συμβουλών στους Ταλιμπάν, αλλά και την απαγόρευση πτήσεων της πολιτικής αεροπορίας πάνω από τα εδάφη που βρίσκονταν υπό τον έλεγχο των Ταλιμπάν. Αυτό το ψήφισμα είχε ως έμμεσο αποδέκτη το Πακιστάν, ο νέος πρωθυπουργός του οποίου, στρατηγός Περβέζ Μουσάραφ (είχε ανέλθει στην εξουσία με πραξικόπημα τον Οκτώβριο του 1999), εξακολουθούσε την πολιτική στήριξης προς τους Ταλιμπάν.

Οι εξελίξεις στο διεθνές πεδίο αποτελούσαν σημαντική τόνωση για τον Ρα-

μπανί, τον Μασούντ και τη Βόρεια Συμμαχία. Στις 9 Σεπτεμβρίου 2001 όμως ο Μασούντ δολοφονήθηκε από δύο Τυνήσιους βομβιστές αυτοκτονίας που ανήκαν στην Αλ Κάιντα και είχαν αφιχθεί από την Καμπούλ παριστάνοντας τους δημοσιογράφους με κλεμμένα βελγικά διαβατήρια. Αυτό το συνταρακτικό γεγονός επισκιάστηκε μόλις δύο μέρες αργότερα από την τρομοκρατική επίθεση της Αλ Κάιντα στις ΗΠΑ, η οποία οδήγησε στην αμερικανική επίθεση και στην πτώση των Ταλιμπάν. Η χρονική εγγύτητα αυτών των δύο γεγονότων πυροδότησε κάποια σενάρια σύμφωνα με τα οποία ο θάνατος του Μασούντ, εκτός από την Αλ Κάιντα και τους Ταλιμπάν, ίσως εξυπηρετούσε και άλλους. Αυτά τα σενάρια εδράζονταν στην άποψη ότι αν ο Μασούντ ζούσε μετά την πτώση των Ταλιμπάν θα ήταν πιθανότατα η κυρίαρχη πολιτική και στρατιωτική προσωπικότητα στο Αφγανιστάν και οι σχέσεις που είχε με τη Ρωσία και το Ιράν ίσως δεν ευνοούσαν άλλες γεωπολιτικές συμμαχίες.

Η επέμβαση των ΗΠΑ και του ΝΑΤΟ, η πτώση των Ταλιμπάν και η επάνοδος στην εξουσία. 2001-2021

Η επέμβαση των ΗΠΑ και των συμμάχων τους, η πτώση των Ταλιμπάν και η επάνοδος τους στην εξουσία αποτελούν αναμφίβολα ένα σημαντικό κεφάλαιο της Ιστορίας των αρχών του 21ου αιώνα όχι μόνο για το Αφγανιστάν, αλλά και ευρύτερα, για τη διεθνή κοινότητα. Τα πιο σημαντικά γεγονότα της περιόδου θα μπορούσε να συνοψιστούν στα ακόλουθα:

Μετά τα γεγονότα της 11ης Σεπτεμβρίου 2001 το Πακιστάν αναγκάστηκε να υποχωρήσει στις πιέσεις των ΗΠΑ χαρακτηρίζοντας ως τρομοκρατικές και θέτοντας εκτός νόμου τις πακιστανικές

Μαχητής των Ταλιμπάν μπροστά από καταληφθέντα οχήματα, αμερικανικής κατασκευής, του αφγανικού στρατού. Η κατάρρευση του κυβερνητικού αφγανικού στρατού το 2021 υπήρξε ταχύτατη.

ισλαμιστικές οργανώσεις που υποστήριζαν τους Ταλιμπάν, αν και αυτές εξακολούθησαν να δραστηριοποιούνται. Στις 7 Οκτωβρίου της ίδιας χρονιάς ξεκίνησαν επιδρομές της αμερικανικής αεροπορίας που οδήγησαν στην καταστροφή στρατιωτικών εγκαταστάσεων των Ταλιμπάν, συμπεριλαμβανομένων και αεροδρομίων. Στις 4 Νοεμβρίου πέρασαν στην επίθεση οι δυνάμεις της Βόρειας Συμμαχίας καταλαμβάνοντας μια σειρά επαρχιών και τελικά την πρωτεύουσα, Καμπούλ, στις 14 του μήνα. Οι Ταλιμπάν εξακολούθησαν να προβάλλουν αντίσταση στην Κουντούζ στα βόρεια, που τελικά παραδόθηκε στους Ουζμπέκους του Ντοστούμ, και στην Κανταχάρ στα νοτιοδυτικά, που αποτελούσε το πολιτικό και διοικητικό κέντρο τους. Δεν έλειψαν οι πράξεις αντεκδίκησης των Τατζίκων και των Ουζμπέκων εναντίον των περίπου ενός εκατομμυρίου Παστού που κατοικούσαν στο βόρειο Αφγανιστάν και, στη μεγάλη πλειονότητά τους, αναγκάστηκαν να μετακινηθούν στον νότο. Αυτές οι ενέργειες αναπόφευκτα οδήγη-

σαν σε έξαρση των εθνοτικών συγκρούσεων τα επόμενα χρόνια.

Στο πολιτικό πεδίο, ύστερα από διάσκεψη στη Βόννη στις 6 Δεκεμβρίου 2001 αποφασίστηκε να αναλάβει επικεφαλής προσωρινής κυβέρνησης στο Αφγανιστάν ο Χαμίντ Καρζάι, προερχόμενος από τη φυλή Ντουρανί των Παστού. Στις εκλογές που διεξήχθησαν το 2004 ο Καρζάι έλαβε το 55,4% των ψήφων και έγινε ο πρώτος πρόεδρος του Αφγανιστάν που αναδείχθηκε από καθολική ψηφοφορία. Η προσπάθεια μετάβασης του Αφγανιστάν σε μία δημοκρατία δυτικού τύπου βρισκόταν υπό την αιγίδα των ΗΠΑ. Στη νέα κυβέρνηση που σχηματίστηκε αρκετοί υπουργοί ήταν αγγλόφωνοι Παστού που είχαν επιστρέψει από το εξωτερικό, ενώ συμμετείχαν και δύο γυναίκες.

Από τη νέα κατάσταση που διαμορφώθηκε στο εσωτερικό του Αφγανιστάν ευνοήθηκαν κατ' αρχάς οι εθνικές μειονότητες και, εν μέρει, οι Παστού, κυρίως εκείνοι που κατοικούσαν στις ανατολικές επαρχίες. Η προσπάθεια όμως της διε-

θνούς κοινότητας να δημιουργήσει μια ισχυρή κεντρική κρατική εξουσία στο Αφγανιστάν εξακολούθησε να συναντά προβλήματα. Επιπλέον οι Ταλιμπάν, που διατηρούσαν βάσεις στην επαρχία Μπαλουχιστάν του Πακιστάν, ήταν επιθετικά ενεργοί στις επαρχίες Κανταχάρ και Χελμάντ, όπου οι τοπικές φυλές των Ντουρανί είτε δεν μπορούσαν είτε δεν ήθελαν να τους αντιμετωπίσουν.

Οι πολεμικές επιχειρήσεις των Ταλιμπάν στις νοτιοδυτικές επαρχίες οδήγησαν αναπόφευκτα σε αύξηση του αριθμού των αμερικανικών στρατευμάτων και των συμμάχων τους στο ΝΑΤΟ, ο οποίος στα τέλη του 2010 ανερχόταν σε 130.000 στρατιώτες, από τους οποίους οι 98.000 ήταν Αμερικανοί. Επιπλέον, την ίδια περίοδο αυξήθηκαν οι δυνάμεις του αφγανικού κυβερνητικού στρατού, που ανήλθαν σε 144.000 στρατιώτες και αξιωματικούς.

Στις 20 Αυγούστου 2009, μετά τη διεξαγωγή των δεύτερων προεδρικών εκλογών στο Αφγανιστάν, ο Καρζάι έλαβε το 54% των ψήφων και ο αντίπαλός του, Αμπντουλά Αμπντουλά (Παστού-Τατζίκος), το 28%. Εξαιτίας όμως παρατυπιών που διαπιστώθηκαν από τους διεθνείς παρατηρητές αποφασίστηκε η επανάληψη των εκλογών. Ο αντίπαλος του Καρζάι αρνήθηκε να συμμετάσχει στη διαδικασία και έτσι ο Αφγανός πρόεδρος επανεξελέγη για δεύτερη θητεία.

Η σταθερότητα ωστόσο της κυβέρνησης του Καρζάι κάθε άλλο παρά ήταν δεδομένη. Εκτός από το γεγονός ότι στρατιωτικά τη διακυβέρνησή του εξασφάλιζε σε μεγάλο βαθμό ο διεθνής συνασπισμός, η πολιτική επιρροή του ήταν περιορισμένη, εν μέρει, στους Ντουρανί και στους Τατζίκους του Παντζσίρ. Το 2011 πλήγμα για τον Καρζάι αποτέλεσε η δολοφονία του αδελφού του, Αχμέτ Ουαλί, που είχε σημαντική

Ο Ασράφ Γκανί, πανεπιστημιακός καθηγητής στις ΗΠΑ, διετέλεσε πρόεδρος του Αφγανιστάν από το 2014 μέχρι την πτώση του τον Αύγουστο του 2021.

επιρροή στις επαρχίες Κανταχάρ και Χελμάντ, όπου δρούσαν οι Ταλιμπάν, αλλά και η δολοφονία του πρώην Αφγανού προέδρου Μπουρχανουντίν Ραμπανί (και οι δύο δολοφονίες αποδόθηκαν στους Ταλιμπάν), που ήταν μία από τις πιο σημαντικές προσωπικότητες των Τατζίκων. Επιπλέον, το 2014 οι ΗΠΑ και το ΝΑΤΟ ανακοίνωσαν τη σταδιακή αποχώρηση των στρατευμάτων τους από το Αφγανιστάν.

Οι εκλογές της άνοιξης του 2014 ανέδειξαν νικητή και νέο πρόεδρο του Αφγανιστάν τον Ασράφ Γκανί, καθηγητή πανεπιστημίου στις ΗΠΑ, καταγόμενο από τη φυλή Γκιλζάι των Παστού, ο οποίος είχε την υποστήριξη των Ουζμπέκων και των Χαζάρα. Όπως όμως συνέβη προηγουμένως με τον Καρζάι, έτσι και ο Γκανί εξασφάλιζε τη σταθερότητα της κυβέρνησής του κυρίως από τα στρατεύματα των ΗΠΑ και των συμμάχων τους, και η αποχώρησή τους το 2021

υπήρξε καθοριστική για την κυβέρνηση του. Όπως επίσης αποδείχθηκε, οι Ταλιμπάν εξακολουθούσαν να διατηρούν ισχυρά ερείσματα στο εσωτερικό του Αφγανιστάν και όταν το καλοκαίρι του 2021 ξεκίνησαν την προέλασή τους, που τους οδήγησε στην κατάληψη της Καμπούλ τον Αύγουστο, η κατάρρευση του αφγανικού στρατού ήταν ταχύτατη.

Η εικοσαετής παρουσία των ΗΠΑ και του NATO στο Αφγανιστάν θεωρήθηκε ένα πολυδάπανο στοίχημα (οι νεκροί της περιόδου για όλες τις αντιμαχόμενες πλευρές έχουν εκτιμηθεί από 176.206 έως 212.191, ενώ οι δαπάνες για τις πολεμικές επιχειρήσεις των ΗΠΑ από το 2001 μέχρι το 2019 εκτιμάται ότι ανήλθαν σε 776 δις δολάρια), που απέβλεπε να «δυτικοποιήσει» μια κοινωνία τα ήθη και τα έθιμα αλλά και η πολιτική κουλτούρα της οποίας ήταν εντελώς ξένα με οτιδήποτε θεωρείται ότι αντιπροσωπεύει ο σύγχρονος δυτικός πολιτισμός. Και αυτό το στοίχημα, όπως αποδείχτηκε από το αποτέλεσμα, απέτυχε παταγωδώς.

Μετά την επάνοδο τους στην εξουσία οι Ταλιμπάν έχουν επιχειρήσει να προσδώσουν νομιμοφάνεια στο καθεστώς τους ζητώντας βοήθεια από τη διεθνή κοινότητα. Η σταθερότητα όμως στο εσωτερικό του Αφγανιστάν εξακολουθεί να παραμένει αμφίβολη όχι μόνο εξαιτίας των προγενέστερων εθνοτικών συγκρούσεων, αλλά και εξαιτίας της αιματηρής δράσης μιας ενδεχομένως ακόμη πιο σκληροπυρηνικής ισλαμιστικής οργάνωσης, του Ισλαμικού Κράτους του Χορασάν.

Τη διεθνή κοινότητα ανησυχεί το ενδεχόμενο μήπως οι ισλαμιστές επιχειρήσουν (όπως επιχειρήσαν και στο παρελθόν) να αποσταθεροποιήσουν τα γειτο-

νικά κεντροασιατικά κράτη και, ίσως εξαιτίας της κατάστασης που επικρατεί εδώ και δεκαετίες στο Αφγανιστάν, έχει αρχίσει να χρησιμοποιείται ο όρος «αφγανοποίηση» για να χαρακτηρίσει αλληλοσπαρασσόμενες στο εσωτερικό τους κοινωνίες, καταδικασμένες να βρίσκονται σε «αφασία» (από την οποία συνήθως κάποιοι άλλοι επιχειρούν να επωφεληθούν) ή να οδηγούνται στην οριστική διάλυση...

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- Султан Акимбеков, *История Афганистана. Астана-Алматы: ИМЭП при фонде первого президента*, 2015.
- Марсел Хассин, *Тайны Афганистана, Евразия, Санкт-Петербург*, 2008.
- Иоанн Горненский, *Тайны Памира, издательство Вече, Москва*, 2002.
- Lukas Müller, «Wings over the Hindu Kush: Air Forces, Aircraft and Air Warfare of Afghanistan, 1989-2001», *Asia@War Series No.15*, Helion & Company Limited, 2020.
- Ahmed Rashid, *Taliban, Islam, Oil and the New Great Game in Central Asia*, I.B Tauris Publishers, London-New York, 2000.
- Edgar O'Balance, *Afghan Wars. Battles in a Hostile Land. 1839 to the Present Day*, Brassey's, London, 1993, 2002.
- [https://ru.wikipedia.org/wiki/ Гражданская_война_в_Афганистане_\(1992—1996\)](https://ru.wikipedia.org/wiki/Гражданская_война_в_Афганистане_(1992—1996))
- [https://ru.wikipedia.org/wiki/ Гражданская_война_в_Афганистане_\(1996—2001\)](https://ru.wikipedia.org/wiki/Гражданская_война_в_Афганистане_(1996—2001))
- https://en.wikipedia.org/wiki/War_in_Afghanistan
- <https://en.wikipedia.org/wiki/Bedouin>
- <https://www.urd.org/en/project/opium-poppy-production-in-afghanistan/>
- <https://www.france24.com/en/live-news/20210706-the-war-in-afghanistan-by-the-numbers>

Ο Ξενοφών Θ. Χαλάτσος είναι ιστορικός ερευνητής.

ΠΟΛΕΙΣ

Είναι η μεγαλύτερη ανακάλυψη του ανθρώπου;

Το βιβλίο *Metropolis* του Ben Wilson μας ταξιδεύει σε διάσημες πόλεις σε μια περίοδο που καλύπτει πάνω από 7.000 χρόνια. Ακολουθούν ενδεικτικά αποσπάσματα από το βιβλίο:

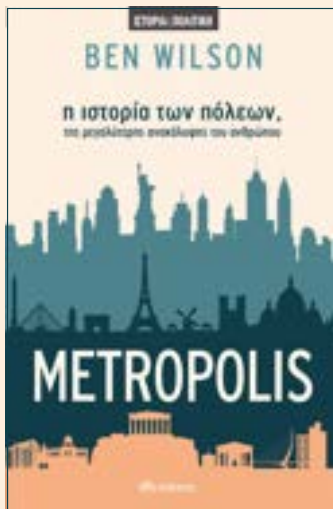
1. Η Ουρούκ, ήταν η πρώτη πόλη του κόσμου, που χρονολογείται από το 4.000 π.Χ. και απεικονίζεται στο *Έπος του Γκιλγκαμές*.

2. Όταν ρωτήθηκε σχετικά με την καταγωγή του, ο Έλληνας φιλόσοφος Διογένης απάντησε πως ήταν κοσμοπολίτης, πολίτης του κόσμου, μια ριζοσπαστική δήλωση για τον 4ο αι. π.Χ. (μια εποχή κυριαρχίας άκρως ξενοφοβικών κρατών).

3. Οι πόλεις Σιγκαπούρη, Νέα Υόρκη, Λος Άντζελες, Άμστερνταμ, Λονδίνο, Τορόντο, Βανκούβερ, Όκλαντ και Σίδνεϊ έχουν κάτι κοινό: το 35% ως 51% των κατοίκων τους δεν είναι γηγενείς.

4. Στις Βρυξέλλες το 62% των κατοίκων είναι γεννημένοι στο εξωτερικό, ενώ στο Ντουμπάι το αντίστοιχο ποσοστό ανέρχεται σε 83%.

5. Τα πολυάριθμα λουτρά της Ρώμης αποτελούν άριστο δείγμα των «γαργαντουανών» ορέξεων της Ρωμαϊκής Αυτοκρατορίας. Τα πιο εντυπωσιακά όλων ήταν οι θέρμες που έχτισε

ο αυτοκράτορας Καρακάλλας το 212-16 μ.Χ. επενδυμένες με 6.300 κυβικά μέτρα μαρμάρου, βάρους 17.000 τόνων.

6. Η *Πολιτεία* του Πλάτωνα αρχίζει μέσα στην οικία ενός μετόικου –ενός μη γηγενούς κατοίκου της Αθήνας– στον Πειραιά, συνδέοντας συνεπώς τη φιλοσοφική αναζήτηση με τη μετανάστευση, το εμπόριο και τον ευρύτερο κόσμο εκτός της πόλης.

7. Ο πληθυσμός των μεταναστών στο Τορόντο –51% του συνόλου– κατάγεται από 230 εθνότητες, χωρίς να κυριαρχεί καμία ομάδα. Ένα επιπλέον 29% των κατοίκων του Τορόντο έχουν τουλάχιστον έναν γονέα γεννημένο εκτός Καναδά.

8. Η εντυπωσιακή επιτυχία της πόλης της Αθήνας τον 5ο αι. π.Χ. έχει αποδοθεί σε μεγάλο βαθμό στο γεγονός ότι ήταν ανοιχτή στις εξωτερικές επιρροές και ότι περισσότεροι από το ένα τρίτο των ελεύθερων πολιτών της ήταν γεννημένοι εκτός Αθηνών.

Μετάφραση: Βιολέττα Ζεύκη

Η ΕΥΡΩΠΗ ΚΑΙ ΟΙ ΤΟΥΡΚΟΙ

Ο ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΣ ΤΗΣ

ΟΘΩΜΑΝΙΚΗΣ ΑΥΤΟΚΡΑΤΟΡΙΑΣ

ΤΟΥ ΜΠΕΡΝΑΡΝΤ ΛΙΟΥΙΣ

Η τουρκική κυριαρχία στην Ευρώπη ξεκίνησε σχεδόν έναν αιώνα πριν από το 1453 και είχε ήδη εδραιωθεί μέχρι τη στιγμή που η κατάληψη της αυτοκρατορικής πόλης συ-

Πορτρέτο του Μωάμεθ Β΄, από τον Τζεντίλε Μπελλίνι. Σύμφωνα με μια παράδοση ο Μωάμεθ διαφώνησε με τον Μπελλίνι για το πώς έπρεπε να απεικονίζεται ο ανθρῶπινος λαιμός. Για να λύσει το πρόβλημα, ο σουλτάνος διέταξε να φέρουν μπροστά τους έναν δούλο, τον οποίο έβαλε να αποκεφαλίσουν επιτόπου, (Λονδίνο, Εθνική Πινακοθήκη).

μπλήρωσε την τουρκική επικράτεια και κατέστησε την Κωνσταντινούπολη για άλλη μία φορά την πρωτεύουσα μιας σπουδαίας αυτοκρατορίας. Όμως η επέτειος της Άλωσης μπορεί να λειτουργήσει ως ευκαιρία για κάποιους στοχασμούς πάνω στη θέση της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας στην Ιστορία της Ευρώπης αλλά και του κόσμου γενικότερα.

ΓΙΑ τους περισσότερους Ευρωπαίους η απώλεια της Κωνσταντινούπολης είναι μια μεγάλη ιστορική καταστροφή, μια ήττα του χριστιανισμού που δεν έχει διορθωθεί. Παρά τις σημερινές φιλικές σχέσεις μεταξύ της Τουρκίας και της Δύσης, υπάρχει ακόμα μια συγκρατημένη δυσπιστία, μερικές φορές ακόμη και εκθρότητα, ριζωμένη βαθιά στο ευρωπαϊκό χριστιανικό παρελθόν. Για τους περισσότερους εγγράμματους Δυτικοευρωπαίους οι λέξεις Τούρκος και Τουρκία έχουν πολύπλοκους συναισθηματικούς συσχετισμούς, χρωματισμένους από αιώνες διαμάχης και αλληλοσπαραγμού· και για τους Ανατολικοευρωπαίους η παραδοσιακή εικόνα του Τούρκου δυνάστη έχει γίνει μέρος του εθνικού φολκλόρ. Αυτή η δυτική εικόνα του Τούρκου έχει πολλές πηγές. Η πρώτη από αυτές είναι ο φόβος, που εντυπώθηκε στο δυτικό μυαλό κατά τη διάρκεια της μακράς περιόδου κατά την οποία οι Τούρκοι προωθούνταν στην καρδιά της Ευρώπης και έμοιαζε να απειλούν την ίδια την ύπαρξη του χριστιανικού κόσμου. Ο Ρίτσαρντ Νόλες, ο ελισαβετιανός χρονογράφος των Τούρκων, εξέφρασε τα αισθήματα της Ευρώπης όταν περιέγραψε τον Τούρκο ως τον

«τρόμο του κόσμου του παρόντος». Ακόμη και στη μακρινή Ισλανδία οι άνθρωποι προσεύχονταν να απελευθερωθούν «από την πανουργία του πάπα και τον τρόπο του Τούρκου». Το ότι ο τελευταίος δεν ήταν αμελητέος φόβος φαίνεται από την επιδρομή των Τούρκων κουρσάρων εναντίον της Ισλανδίας το 1627, οπότε αρκετές εκατοντάδες αιχμάλωτοι μεταφέρθηκαν στο Αλγέρι.

Αυτό το αίσθημα φόβου εντάθηκε από τη θρησκευτική εκθρότητα ανάμεσα στον χριστιανικό κόσμο και στο Ισλάμ, η οποία χρονολογείται από τις πρώτες αραβομουσουλμανικές κατακτήσεις, που απέσπασαν με τη βία από τη Δύση τις χριστιανικές επαρχίες της Συρίας, της Αιγύπτου, της Βόρειας Αφρικής και της Ισπανίας και τις αφομοίωσαν στον ισλαμικό κόσμο. Η σύγκρουση αναζωπυρώθηκε από τη χριστιανική αντεπίθεση στη Δυτική Μεσόγειο και τις Σταυροφορίες, και εκ νέου από την καινούργια μουσουλμανική επίθεση που εξαπολύθηκε στην Ευρώπη από τους Οθωμανούς Τούρκους. Ακόμη και η εκκοσμίκευση της Ευρώπης από τους χρόνους της Αναγέννησης και εξής δεν μείωσε αξιοσημείωτα την εκθρότητα απέναντι στο Ισλάμ. Διότι η θρησκευτική κακή πρόθεση συνήθως

Νωπογραφία από άγνωστο καλλιτέχνη στη Μονή Μολντοβίτσα (Ρουμανία) στην οποία απεικονίζεται η Αλωση της Κωνσταντινούπολης, (1537).

επιβιώνει περισσότερο από τα θρησκευτικά πιστεύω. Οι Δυτικοί ταξιδιώτες που πήγαιναν στην Τουρκία, οι οποίοι ήταν η μεγαλύτερη πηγή πληροφοριών για τον δυτικό κόσμο, ενίσχυσαν αυτές τις προκαταλήψεις, με ελάχιστες εξαιρέσεις. Οι περισσότεροι από αυτούς δεν διέθεταν την αντιληπτική ικανότητα και φαντασία που απαιτούνταν για να συνειδητοποιήσουν ότι, παρότι τα γνώριμα θετικά χαρακτηριστικά που εκτιμούσαν στην πατρίδα τους έλειπαν από την Τουρκία, υπήρχαν άλλα χαρακτηριστικά, ενός διαφορετικού είδους. Δεν καταλάβαιναν ότι επρόκειτο για έναν άλλο πολιτισμό, με τη δική του ηθική, τα δικά του πρότυπα και τις δικές του αξίες. Στα πιο πρόσφατα χρόνια η δυτική εχθρότητα απέναντι στον Τούρκο διαιωνίστηκε από τον ενθουσιασμό των φιλελλήνων, που με το να θαυμάζουν, δικαίως, την Ελλάδα αδίκησαν τον Τούρκο, βλέποντάς τον μόνο ως τον κτηνώδη καταστροφέα των ελευ-

θεριών της Ελλάδας και ξεχνώντας τα διάσημα λόγια του Βυζαντινού αξιωματούχου Λουκά Νοταρά: «Καλύτερα να δω καταμεσής στην πόλη να βασιλεύει τούρκικο σαρίκι παρά τιάρα λατινική» («Κρειτότερόν εστιν ιδέναι εν μέση τη πόλει φακιόλιον βασιλεύον Τούρκων ή καλύπτραν λατινικήν»).

Στους δικούς μας χρόνους έχει προστεθεί μία ακόμη πηγή παραπληροφόρησης. Μετά την εξάπλωση του εθνικισμού στα Βαλκάνια και στην Εγγύς Ανατολή έχουν «σηκωθεί» από τα ερείπια της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας περισσότερα από μία ντουζίνα κράτη, το καθένα με τους δικούς του θρύλους για την απελευθέρωση και το δικό του είδος εθνικής ιστοριογραφίας. Όπως οι περισσότεροι απελευθερωθέντες λαοί, τα βαλκανικά και, αργότερα, τα αραβικά κράτη έτειναν να αποδίδουν όλα τα ελαττώματα και τις ανεπάρκειες των κοινω- νιών τους στην κακή διακυβέρνηση των

έκπτωτων αυτοκρατορικών αρχόντων. Εκφραζόμενοι καλύτερα με δυτικούς όρους απ' ό,τι οι Τούρκοι, έχουν καταφέρει να πείσουν τους περισσότερους Δυτικούς παρατηρητές για τη δική τους εκδοχή της Ιστορίας.

Μπορεί να ήταν αναμενόμενο ότι η αναβίωση της μάθησης στην Ευρώπη και η ανάπτυξη της επιστημονικής Ιστορίας θα έφερναν μια πιο αμερόληπτη ματιά και μια λιγότερο προκατειλημμένη προσέγγιση. Παρότι είναι γενικώς αποδεκτό ότι δεν γράφει κανείς γαλλική Ιστορία χωρίς καμία αναφορά στις γαλλικές πηγές, οι Δυτικοευρωπαίοι συνέχιζαν να γράφουν τουρκική Ιστορία –μετονόμασαν το Ανατολικό Ζήτημα– χωρίς καμία αναφορά στο τι είχαν να πουν οι ίδιοι οι Τούρκοι σχετικά με αυτό. Οι τουρκικές πηγές όμως υπάρχουν, και σε μεγάλες ποσότητες –εκατομμύρια ιστορίες, χρονικά και αρχειακά έγγραφα, πολλά εκ

των οποίων έχουν δημοσιευθεί. Δεν υπάρχει πια ανάγκη να βλέπει κανείς τους Τούρκους μόνο μέσα από τα μάτια των αντιπάλων και των εχθρών τους.

Αυτή η αρνητική στάση απέναντι στους Τούρκους, παρότι κυρίαρχη, δεν είναι η μόνη προσέγγιση. Υπάρχει επίσης αυτό που μπορεί κανείς να αποκαλέσει θετικό θρύλο του Τούρκου στην Ευρώπη – και σε αυτό το σημείο δεν μιλάω για τα πολιτικά και στρατιωτικά συμφέροντα που από καιρού εις καιρόν οδήγησαν τις ευρωπαϊκές δυνάμεις να «δειπνήσουν» με τον Τούρκο, αν και με μακρύ κουτάλι. Η Δύση είχε έναν ρομαντικό ή ηρωικό θρύλο για τον Τούρκο, που και πάλι έχει ποικίλες προελεύσεις. Μερικές φορές ήταν το δυτικό δόγμα του «ευγενούς αγρίου» – με τον Τούρκο να παίρνει αυτό τον ρόλο κατά έναν καθόλου κολακευτικό τρόπο. Μερικές φορές ο Τούρκος, όπως και άλλοι εξωτικοί λαοί, χρησιμοποιήθηκε ως όχη-

Απεικόνιση της πολιορκίας του Βελιγραδίου από τον Μωάμεθ Β΄ το 1456. Μικρογραφία από χειρόγραφο του 15ου αιώνα.

Ταξιδεύοντας ακατάπανστα στην Ελλάδα και τη Μικρά Ασία λίγο πριν την κατάρρευση του Βυζαντίου, ο Κυριάκος Αγκωνίτης (1391-1452) αναθεωρεί τα όρια Ανατολής και Δύσης, Χριστιανισμού και παγανιστικού κόσμου, Βυζαντίου και Αναγέννησης, μυθολογίας και ιστορίας. Έργο του Μπενότσο Γκοτσόλι, 15ος αιώνας, (Φλωρεντία, Παλάτσο Μέντιτσι Ρικκάρντι).

μα για κοινωνικό σχολιασμό στη Δύση· μερικές άλλες φορές αποτέλεσε ένα μέσο αντικριστιανικής – ή πιο συγκεκριμένα αντικαθολικής – αντιπαράθεσης, όπως όταν οι πολέμιοι των προτεσταντών του 16ου αιώνα αντιπαρέβαλλαν την τουρκική ανεκτικότητα με την καθολική καταπίεση. Μια στο τόσο η μία ή η άλλη εθνική ή κοινωνική ομάδα στη Δύση βίωνε ή φανταζόταν ένα αίσθημα συμπάθειας για τους Τούρκους. Τέτοιος ήταν, για παράδειγμα, ο παντουρανικός μύθος που προωθήθηκε από μερικούς Ούγγρους διανοούμενους που επιδίωκαν μια μαγυροτουρκική συμμαχία απέναντι στην κοινή απειλή του πανσλαβισμού. Τέτοια ήταν επίσης η στάση μερικών εκ των στοιχείων στις αγγλικές κυρίαρχες τάξεις, που έβλεπαν στον Οθωμανό μουσουλμάνο έναν

κύριο της καθιερωμένης Εκκλησίας και στον Οθωμανό χριστιανό έναν αιρετικό αντικομοφομιστή. Σε γενικές γραμμές υπάρχουν δύο πρωτότυπα του Τούρκου στον δυτικό μύθο: το ένα εκφράζεται με το επίθετο «ακατονόμαστος» και το άλλο με τη λέξη «κύριος» (gentleman). Και οι δύο δεν σχετίζονται με την πραγματική Τουρκία. Πιο κάτω σκοπεύω να εξετάσω μερικές από τις συγκεκριμένες κατηγορίες που εμφανίζονται κατά των Τούρκων ή, μάλλον, μερικά από τα υποτιθέμενα ελαττώματά τους, η ύπαρξη των οποίων θεωρείται σιωπηρά ως αξιωματική, και να δω κατά πόσο δικαιολογούνται από μια αμερόληπτη εξέταση των στοιχείων.

Μια κοινή εικασία είναι ότι ο Τούρκος ήταν ένας κτηνώδης βάρβαρος χωρίς πολιτισμό. Ωστόσο οι Οθωμανοί Τούρκοι έχουν πλούσια λογοτεχνία, που χρονολογείται από τον 13ο αιώνα στην Τουρκία και νωρίτερα ανάμεσα στους ανατολικούς τουρκικούς λαούς της Κεντρικής Ασίας. Αν δεν βρίσκεται στο ίδιο επίπεδο με τις πρωιμότερες μουσουλμανικές λογοτεχνίες στα αραβικά και τα περσικά, υπάρχουν πολλά στοιχεία ακόμη, που έχουν περισσότερο από τοπική μόνο αξία, ιδιαίτερα όσον αφορά τη σπουδαία παράδοση της ιστοριογραφίας. Η οθωμανική ιστοριογραφία δεν αποτελείται απλώς από χρονικά, αλλά από πραγματική Ιστορία, που μερικές φορές καταφέρνει ακόμη και να αγγίξει την επική διάσταση. Αυτή η γραμματεία είναι σχεδόν άγνωστη στη Δύση – αλλά γι' αυτό δεν ευθύνονται οι Τούρκοι. Για τους ξένους επισκέπτες είναι πιο προσβάσιμες οι δόξες της οθωμανικής τέχνης και αρχιτεκτονικής – τα μεγαλοπρεπή τεμένη που κοσμούν ακόμα την Τουρκία και τα διάδοχα κράτη· μινιατούρες, μεταλλουργία, και τα προϊόντα των βιομηχανικών και διακοσμητικών τεχνών. Σε σχέση με αυτά δεν υστερεί η χαρακτηριστική τέχνη της καλλιγραφίας,

που συχνά υποτιμάται ή παρερμηνεύεται από τους Δυτικούς παρατηρητές, αλλά είναι ικανή να φτάσει σε υψηλό επίπεδο καλλιτεχνικής αυτοέκφρασης. Ο τουρκικός πολιτισμός είναι, όπως θα περίμενε κανείς, κυρίως ισλαμικός, και ο μορφωμένος Οθωμανός γνώριζε τα αραβικά και περσικά κλασικά έργα, όπως έκαναν και οι σύγχρονοί του Δυτικοί με τα έργα της Ελλάδας και της Ρώμης.

Υπήρχε επίσης ενδιαφέρον για τον δυτικό πολιτισμό, αν και αρκετά περιορισμένο. Ο Μωάμεθ ο Πορθητής είχε γνώση των ελληνικών και μια βιβλιοθήκη με ελληνικά βιβλία. Στην κουστωδία του συμπεριλαμβάνονταν ο Ιταλός ουμανιστής Κυριάκος Αγκωνίτης και ο Έλληνας ουμανιστής Κριτόβουλος. Ο τελευταίος, ο οποίος ήταν ο βιογράφος του Μωάμεθ, αναφέρει το ενδιαφέρον του για τις ελληνικές αρχαιότητες και τα ερείπια, και μάλιστα, στο σημείο που περιγράφει το δέος του Μωάμεθ όταν είδε τον Παρθενώνα, του απονέμει ακόμη και τον τίτλο του «φιλέλληνα». Μετά την κατάληψη της Κωνσταντινούπολης ο Μωάμεθ έπρεπε να κρατήσει την υπόσχεσή του στα νικηφόρα στρατεύματά του να τους δώσει απόλυτη ελευθερία για τρεις μέρες μέσα στην κατακτημένη πόλη, αλλά τόσο Έλληνες όσο και Δυτικοί συγγραφείς επιβεβαιώνουν ότι την τέταρτη μέρα έλαβε μέτρα για να προστατεύσει χειρόγραφα, κτίρια και κειμήλια. Κάποιοι μελετητές λένε ότι η τουρκική κατάκτηση της Κωνσταντινούπολης ήταν λιγότερο καταστροφική σε σύγκριση με αυτή των Δυτικών σταυροφόρων το 1204.

Μια λέξη που χρησιμοποιείται συχνά για να περιγράψει την Οθωμανική Αυτοκρατορία είναι η λέξη «ετοιμόρροπη», και υπάρχει μια γενική εντύπωση ότι η οθωμανική κυβέρνηση ήταν πάντα ανίκανη, επιρρεπής στη δωροδοκία και ακατάλληλη. Ωστόσο τα αμέτρητα έγ-

Ο Μωάμεθ Β΄ παραχωρεί τα προνόμια του Πατριαρχείου στον Πατριάρχη Γεννάδιο Σχολάριο. Ψηφιδωτό του 18ου αιώνα, (Κωνσταντινούπολη, Πατριαρχείο).

γραφα στα αρχεία της Κωνσταντινούπολης δείχνουν ότι μέχρι τον 16ο αιώνα η αυτοκρατορία κυβερνούνταν από μια σύνθετη γραφειοκρατική οργάνωση, που ήταν εξαιρετικά προσεκτική στον στόχο της να διοικεί μια τεράστια αυτοκρατορία. Μία μόνο σειρά μητρώων περιέχει ένα αρχείο πόλεων, χωριών, πληθυσμών και εισοδημάτων για ολόκληρη την αυτοκρατορία, από τη Βουδαπέστη ως τη Βαγδάτη, σε περισσότερους από χίλιους τόμους. Τα 50.000 και άνω ντεφτέρ και τα εκατομμύρια χαρτιά που διατηρούνται ακόμα στο τουρκικό αρχείο δείχνουν ότι, παρά τα ελαττώματά της, η οθωμανική διοίκηση ήταν κάθε άλλο παρά ετοιμόρροπη στις πρώιμες και μεσαίες περιόδους.

Τα ίδια στοιχεία μπορούν να χρησιμοποιηθούν για να καταρρίψουν την κατηγορία περί καταστροφικότητας που αποδίδεται στην τουρκική διοίκηση. Τα μητρώα δείχνουν αύξηση του πληθυσμού

Η Πύλη του Χαρίσιου από την οποία μπήκε στην Κωνσταντινούπολη ο Μωάμεθ Β΄ ο Πορθητής όπως είναι σήμερα. Υπάρχει στα δεξιά μαρμάρινη επιγραφή που υπενθυμίζει το γεγονός. ΚΑΤΩ: Πορτρέτο του Μωάμεθ Β΄ με άγνωστο πρόσωπο. Εικάζεται ότι είναι ο γιός του Τζεμ ή ο Ισάκ Μπέης Κράλογλου. Εργαστήριο του Τζεντίλε Μπελλίνι.

και της ευμάρειας στις περισσότερες περιοχές μετά την κατάκτηση, αύξηση την οποία επιβεβαιώνουν ταξιδευτές που επ' ουδενί ήταν φιλικοί μάρτυρες. Στα αραβικά εδάφη η οθωμανική κυριαρχία έφερε ειρήνη και ασφάλεια μετά τον εφιάλτη της ύστερης κυριαρχίας των Μαμελούκων. Επίσης, η οθωμανική κυβέρνηση έφερε ενότητα και ασφάλεια στα Βαλκάνια, όπου προηγουμένως υπήρχαν συγκρούσεις και αναταραχές. Κατά τους κατακτητικούς πολέμους ένα μεγάλο μέρος της παλιάς γαιοκτημονικής αριστοκρατίας καταστράφηκε και οι περιουσίες που έμειναν χωρίς ιδιοκτήτη αφομοιώθηκαν στο οθωμανικό φεουδαλικό σύστημα και παραχωρήθηκαν ως τιμάρια στους Οθωμανούς στρατιώτες. Υπό την οθωμανική τάξη ο τιμαριώτης ενδιαφερόταν μόνο για το εισόδημα και δεν είχε δικαιώματα χωροδεσποτείας. Έτσι, οι χωρικοί απολάμβαναν μεγαλύτερη ελευθερία στα αγροκτήματά τους απ' ό,τι προηγουμένως, ενώ η λειτουργία των οθωμανικών νόμων απέτρεπε τόσο τον κατακερματισμό όσο και τη συγκέντρωση της γαιοκτησίας. Αυτή η ασφάλεια και η ευμάρεια που δόθηκαν στους χωρικούς από μια κυβέρνηση που είχε κληρονομήσει την αρχαία πίστη και αφοσίωση που όφειλαν οι βαλκανικοί λαοί στον ευτοκρατορικό βυζαντινό θρόνο συνέβαλαν ώστε να συμφιλιωθούν οι λαοί με τις άλλες ατέλειες της οθωμανικής διοίκησης και αποτέλεσαν σημαντικό λόγο για τη μακρά ηρεμία που κυριάρχησε στα Βαλκάνια μέχρι την εκρηκτική ενδόρρηξη των εθνικιστικών ιδεών από τη Δύση. Η οθωμανική κατάκτηση έφερε νέα ευμάρεια ακόμη και στην Κωνσταντινούπολη, αφού η πόλη, από απολίθωμα, μετράπηκε σε ακμάζουσα πρωτεύουσα μιας σπουδαίας αυτοκρατορίας.

Μια άλλη κατηγορία κατά των Τούρκων είναι αυτή της τυραννίας. Σίγουρα

Πορτρέτο του Γάλλου πρέσβη στην Κωνσταντινούπολη με τουρκική ενδυμασία. Έργο του Αντουάν ντε Φαβράι, 18ος αιώνας, (Κωνσταντινούπολη, Μουσείο του Πέρα).

ο σουλτάνος δεν ήταν δημοκράτης αλλά, εντέλει, η δημοκρατία όπως τη γνωρίζουμε και την ασκούμε έχει ανθήσει σε πολύ λίγα μέρη, και στα περισσότερα από αυτά είναι σχετικά νέα και ασταθής. Ο σουλτάνος δεν ήταν πραγματικός δεσπότης, αλλά ο ανώτατος φύλακας του θεόσταλτου Ιερού Νόμου του Ισλάμ, τον οποίο υπάκουε και ο ίδιος. Είναι αλήθεια ότι ο Ιερός Νόμος έδινε στον σουλτάνο μια σχεδόν δεσποτική εξουσία και ότι δεν παρείχε τα μέσα για την επιβολή του πάνω σε εκείνον. Στην ουσία όμως ο Ιερός Νόμος παρέμενε η βάση της κοινωνικής και πολιτικής δομής της αυτοκρατορίας και τηρούνταν από τους σουλτάνους, η κυριαρχία των οποίων ήταν αποδεκτή και σεβαστή από τον λαό, τόσο

Πομπή υποδοχής πρέσβη στην Κωνσταντινούπολη. Έργο του Ζαν Μπατίστ Βανμούρ, αρχές 18ου αιώνα, (Κωνσταντινούπολη, Μουσείο του Πέρα).

τους μουσουλμάνους όσο και τους χριστιανούς, ως δίκαιη και αναπόφευκτη.

Δύο άλλα χαρακτηριστικά που έχουν αποδοθεί στους Τούρκους είναι ο φανατισμός και η μισαλλοδοξία. Οι Οθωμανοί Τούρκοι ήταν πράγματι φανατικοί μουσουλμάνοι, αφοσιωμένοι στη συντήρηση και στην εξάπλωση του ισλαμικού κράτους. Ωστόσο η ανεκτικότητα είναι ένα ζήτημα σχετικό. Σύμφωνα με τις αρχές που διακηρύσσουν οι σύγχρονες δημοκρατίες, η ανεκτικότητα σημαίνει απουσία διακρίσεων. Υπό αυτή την έννοια οι Οθωμανοί δεν ήταν ανεκτικοί, εφόσον οι μη μουσουλμάνοι δεν ήταν πολιτικά και κοινωνικά ισότιμοι με τους ακόλουθους της επικρατούσας πίστης, αλλά υπόκειντο σε αρκετούς νομικούς περιορισμούς. Όμως αυτού του είδους η ανεκτικότητα είναι νεότερη και ασταθής, ακόμη και στην Ευρώπη, και δεν είναι λογικό να την αναζητούμε στην πα-

λαιά Οθωμανική Αυτοκρατορία. Αν ορίσουμε την ανεκτικότητα ως έλλειψη όχτων διακρίσεων αλλά των διώξεων, τότε το ιστορικό των Οθωμανών μέχρι τον ύστερο 19ο αιώνα είναι εξαιρετικό. Η ευρέως γνωστή προτίμηση των Ελλήνων του 15ου αιώνα για τη μουσουλμανική έναντι της φραγκικής κυριαρχίας δεν είναι αβάσιμη. Η σύγκρουση του χριστιανισμού με το Ισλάμ έχει πολλές φορές συγκριθεί με τον σύγχρονο Ψυχρό Πόλεμο. Η σύγκριση είναι έγκυρη σε πολλά σημεία, αλλά θα πρέπει να θυμόμαστε όσο την κάνουμε ότι το κύριο ρεύμα προσφύγων στον 15ο και στον 16ο αιώνα ήταν από την Ευρώπη προς την Τουρκία και όχι το αντίστροφο. Όταν έληξε η οθωμανική κυριαρχία στα Βαλκάνια, οι βαλκανικοί λαοί συνέχισαν την εθνική τους ύπαρξη, με τις δικές τους θρησκείες, τις δικές τους γλώσσες και τους δικούς τους εθνικούς πολιτισμούς άθικτους.

Σήμερα δεν υπάρχουν μουσουλμάνοι στην Ισπανία ή στη Σικελία, ούτε ομιλητές αραβικών.

Ένα καλό παράδειγμα του τρόπου με τον οποίο οι Ευρωπαίοι περιηγητές και διπλωμάτες παρεξήγησαν και παρερμήνευσαν τους οθωμανικούς θεσμούς παρέχεται από τη λέξη ραγιά(ς) (*rayah*). Σύμφωνα με τους περισσότερους Δυτικούς περιηγητές, και ακολούθως με τους περισσότερους Δυτικούς ιστορικούς, η λέξη «ραγιά» σημαίνει κοπάδι και χρησιμοποιούνταν για τους χριστιανούς υπηκόους της Πύλης, η επιθετική διάθεση της οποίας απέναντι σε αυτούς τους πληθυσμούς εκφράζεται με τον όρο αυτό. Για την ακρίβεια, η οθωμανική χρήση του όρου μέχρι τα μέσα του 18ου αιώνα αφορούσε τον αγροτικό πληθυσμό της αυτο-

κρατορίας, ανεξαρτήτως θρησκείας. Έτσι, οι μουσουλμάνοι χωρικοί ήταν ραγιάδες, ενώ οι χριστιανοί κάτοικοι των πόλεων δεν ήταν. Η ίδια η λέξη έχει αραβική ρίζα, που σημαίνει «βοσκώ», και θα ήταν προτιμότερο να μεταφραστεί ως «ποιμνιο», εκφράζοντας το ποιμενικό ιδεώδες της κυβέρνησης, που είναι κοινό στον χριστιανισμό και στο Ισλάμ. Το ότι από τα μέσα του 18ου αιώνα η δυτική παρερμηνεία του όρου πέρασε στους ίδιους τους Τούρκους, οι οποίοι άρχισαν να τον χρησιμοποιούν –και μερικές φορές να τον επιβάλλουν– με το πάλαι ποτέ λανθασμένο νόημά του, είναι ένα περίεργο σχόλιο πάνω στο μοτίβο της δυτικής επιρροής στην Τουρκία.

Με την εξασθένηση της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας μερικές από τις παραδο-

Ευρωπαϊά με τουρκική ενδυμασία. Έργο του Ζαν-Ετιέν Λιοτάρ, αρχές 18ου αιώνα, (Κωνσταντινούπολη, Μουσείο του Πέρα). ΔΕΞΙΑ: Ευρωπαϊά με φανταχτερή τουρκική ενδυμασία. Έργο του Ζαν-Μπατίστ Γκρεζ, τέλη 18ου αιώνα, (Λος Άντζελες, Μουσείο Τεχνών).

σιακές κατηγορίες εναντίον των Τούρκων φάνηκαν μερικώς δικαιολογημένες. Ο οθωμανικός πολιτισμός παρήκμασε και κατέληξε να επαναλαμβάνει και να μιμείται παλαιότερα μοντέλα. Η οθωμανική διοίκηση ρήμαξε μέχρις ότου η αυτοκρατορία να είναι πράγματι ετοιμόρροπη. Η αυξανόμενη αδυναμία απέναντι στην ξένη εισβολή και οι εσωτερικές εξεγέρσεις οδηγούσαν συχνά στην καταπίεση, στη βαρβαρότητα και στην τυραννία. Η καχυποψία, το μίσος, ο φόβος – και ενίοτε, θα μπορούσαμε να προσθέσουμε, το παράδειγμα της δυτικής μισαλλοδοξίας – άλλαξαν την τουρκική στάση απέναντι στους υπόδουλους λαούς.

Σε τελική ανάλυση, θα τεθεί το επιχείρημα ότι οι Τούρκοι είναι στοιχείο ξένο και εχθρικό προς την Ευρώπη. Μέχρι πρότινος αυτή η περιγραφή θεωρούνταν αδιαμφισβήτητη έγκυρη. Δεν θα πρέπει όμως να υπερβάλλουμε με το επιχείρημα αυτό. Δεν ήταν βάρβαροι από τις στέπες της Κεντρικής Ασίας αυτοί που κατέκτησαν τη νοτιοανατολική Ευρώπη, αλλά ένας πολιτισμένος μουσουλμανικός λαός, και το Ισλάμ, παρά τη μακρά σύγκρουσή του με τον χριστιανισμό, έχει πολλά κοινά με αυτόν. Και οι δύο θρησκείες μοιράζονται την εβραϊκή κληρονομιά της προφητείας, της αποκάλυψης, του ηθικού μονοθεϊσμού και του θείου νόμου. Και οι δύο μοιράζονταν – ή καλύτερα διαχώριζαν – την ελληνιστική κληρονομιά, από την οποία το Ισλάμ διατήρησε τη φιλοσοφία και την επιστήμη, ενώ η Δύση κράτησε τη λογοτεχνία και την τέχνη. Το Ισλάμ μοιάζει περισσότε-

ρο στην Ευρώπη με τις πολιτιστικές παραδόσεις του παρά στην πραγματική Ανατολή, την Ινδία και την Κίνα. Οι Τούρκοι όμως ήταν οικείοι με την Ευρώπη υπό μια εγγύτερη και περισσότερο υλική έννοια. Υπήρχαν στην Ανατολία από τον 11ο αιώνα, απορροφώντας τις αρχαίες φυλές της χερσονήσου και στην Ευρώπη από τον 14ο αιώνα. Μέχρι την ώρα που κατέκτησαν την Κωνσταντινούπολη είχαν ήδη εγκλιματιστεί στα Βαλκάνια, αναμιγνύονταν με ελληνικό, σλαβονικό και αλβανικό αίμα. Οι άντρες χριστιανικής καταγωγής ήταν εξέχοντες στην τουρκική Αυλή και στον στρατό – το σώμα των γενίτσαρων αποτελούνταν αποκλειστικά από τέτοιους. Ο Μωάμεθ ο Πορθητής αισθανόταν οικεία και τα ελληνικά και την Ελλάδα. Υπό πολλές έννοιες, οι Τούρκοι ήταν λιγότερο ξένοι στην Κωνσταντινούπολη απ' ό,τι οι Δυτικοί χριστιανοί.

Η απώλεια της Κωνσταντινούπολης ήταν σίγουρα μια ήττα του χριστιανισμού και της Ευρώπης – αν και μάλλον όχι τόσο τελειωτική όσο φοβούνταν κάποτε. Δεν είναι ασήμαντο ότι σήμερα οι Τούρκοι γιορτάζουν την πεντακοστή επέτειο της σπουδαίας νίκης τους σύμφωνα με το γρηγοριανό και όχι με το μουσουλμανικό ημερολόγιο. Ούτε πρόκειται για μια νίκη των βαρβάρων, αλλά μάλλον ενός διαφορετικού και όχι ασήμαντου πολιτισμού. Οι τέσσερις λεπτοί μιναρέδες που πρόσθεσαν οι Τούρκοι στον ναό της Αγίας Σοφίας είναι ίσως, για τον χριστιανό, ιεροσυλία. Αλλά δεν είναι βανδαλισμός.

Ο Μπέρναρντ Λιούις (1916-2018), ήταν ιστορικός, ασιανολόγος και πολιτικός σχολιαστής. Ειδικεύεται στην ιστορία του Ισλάμ.

Μετάφραση: Μυρτώ Κατσίγερα

Σκοπός της μελέτης μας είναι η ανάδειξη του Μακεδονικού Ζητήματος μέσα από μια άλλη οπτική: τη δράση που επενδύθηκε από τα έθνη-κράτη στο πεδίο της εκπαίδευσης. Πραγματικά η εκπαίδευση, ενταγμένη στο πλαίσιο του εθνισμού, επιβίβασε με στρατηγικές που απασχολούσαν στην οργάνωση των αλληλόφρων πληθυσμών στο εσωτερικό των νεότευκτων εθνών-κρατών των Βαλκανίων, άρα στην κατασκευή της εθνικής τους ταυτότητας.

ΕΘΗ ΠΑΥΛΙΔΟΥ

ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗ ΚΑΙ ΕΘΝΟΓΛΩΣΣΙΚΗ ΕΝΣΩΜΑΤΩΣΗ

ΤΩΝ ΕΞΕΘΕΦΩΝΩΝ ΠΑΘΟΥΣΜΩΝ ΣΤΗΝ ΕΛΛΑΔΑ ΤΗΝ ΠΕΡΙΟΔΟ 1912-1940

Πρώτη έκδοση: Κρήνη, 2016

ΕΠΙΚΕΝΤΡΟ

Στο παρόν βιβλίο, επιδιώκεται η ανάδειξη της σκληρής μάχης ανάμεσα στο εκπαιδευτικό σύστημα και στην ιδεολογία του ελληνικού εθνισμού. Ειδικότερα, επιχειρείται η συγκριτική ανάλυση του τρόπου με τον οποίο το ελληνικό κράτος αξιοποίησε το σχολείο για την καλλιέργεια ή/και επιβολή της ελληνικής εθνικής ταυτότητας στους ξενόφωνους πολίτες του.

ΠΑΝΟΣ ΖΕΡΒΑΣ

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ ΓΙΑ ΤΟΝ ΕΜΦΥΛΙΟ

ΤΟΜΟΣ Α
ΑΝΤΙΣΤΑΣΗ ΚΑΙ ΚΑΤΟΧΗ ΕΜΦΥΛΙΟΣ 1941-1944

Πρώτη έκδοση: Ήρως, Αριστοτέλης

ΕΠΙΚΕΝΤΡΟ

Η Αντίσταση ήταν κάτι περισσότερο από τον αγώνα για απελευθέρωση. Ήταν ένα καθαριστικό, γενικό χαρακτηριστικό. Ήταν ένα επιμέρους στοιχείο, ανάμεσα στα άλλα. Προέκυπτε πράγματι θέμα κοινωνικής επανάστασης, ως λύση των αντιστάσεων που υπήρξαν. Ο συγγραφέας, ως κλη εθνικός, κάνει μία διαφορετική προσπάθεια από τους τόσους «εθνικούς»: προσπαθεί να χωρίσει την Ήρα από το σάβη, δίκα και αμερόλητη. Και φαίνεται πως τα έχει καταφέρει σε πολύ σοβαρό βαθμό.

ΚΕΝΤΡΟ ΠΟΛΙΤΙΣΤΙΚΗΣ ΑΝΑΡΤΗΣΗΣ
ΑΝΤΙΟΧΗΣ ΜΑΚΕΔΟΝΙΑΣ

Σπυριδών Σφέτας

ΟΨΕΙΣ ΤΗΣ ΒΟΥΛΓΑΡΙΚΗΣ ΚΑΤΟΧΗΣ ΣΤΗΝ ΑΝΑΤΟΛΙΚΗ ΜΑΚΕΔΟΝΙΑ, 1916-1918

Στο κείμενο έργου του, ο Σπυριδών Σφέτας, βασισμένος κυρίως σε ελληνικές και γερμανικές αρχαικές πηγές, θίγει όψεις της βουλγαρικής κατοχής στην Ανατολική Μακεδονία κατά την περίοδο 1916-1918. Ο Σφέτας, ως βαθύ γνώστης του διεθνούς πολιτικού πλαισίου της χρονικής εκείνης περιόδου, υφαινει με μαεστρία τον καμβά της ιστορίας συσχετίζοντας το διεθνές με το τοπικό και μας παραδίδει έργο αξιόλογο και έγκυρο.

Η ΚΑΤΑΚΤΗΣΗ ΤΗΣ ΕΛΛΑΔΑΣ ΑΠΟ ΤΟΥΣ ΣΤΑΥΡΟΦΟΡΟΥΣ ΤΗΣ Δ΄ ΣΤΑΥΡΟΦΟΡΙΑΣ

ΤΟΥ ΒΑΓΓΕΛΗ Π. ΚΟΥΜΠΟΥΛΗ

Η κατάλυση του βυζαντινού κράτους από τους Λατίνους, που προέκυψε μετά την άλωση της Κωνσταντινούπολης τον Απρίλιο του 1204, νοείται ως ένα επεισόδιο –κοσμοϊστορικής βεβαίως σημασίας– μέσα στη γενικότερη πολιτική, κοινωνική και οικονομική κατάσταση που δημιούργησαν, στην ανατολική κυρίως Μεσόγειο, οι σταυροφορίες. Κατά συνέπεια είναι αναγκαίο να σταθούμε λίγο περισσότερο σε αυτές.

Είναι σημαντική μία παρατήρηση που αφορά τόσο την Α΄ όσο και τη Δ΄ σταυροφορία: και στις δύο έχουμε πρόσκληση των Λατίνων από τη Βυζαντινή Αυτοκρατορία και την Κωνσταντινούπολη. Όσον αφορά την Α΄ σταυροφορία, σαφώς είναι απόλυτα συνδεδεμένη –τουλάχιστον αυτό που έμεινε στην Ιστορία ως το κήρυγμα του πάπα Ουρβανού Β΄ στο Κλερμόν– με την έκκληση του Αλεξίου Α΄ Κομνηνού προς τον πάπα στην Πιατσέντσα για βοήθεια έναντι των απίστων που απειλούσαν την Κωνσταντινούπολη. Όσο για τη Δ΄ σταυροφορία, παρά το γεγονός ότι δεν έγινε σε μία προσπάθεια της Δύσης να ενισχύσει τη Βυζαντινή Αυτοκρατορία, αφού άλλωστε ο αρχικός, ή μάλλον ο διακηρυγμένος, στόχος της ήταν στρατιωτική επιχείρηση κατά της Αιγύπτου, οι σταυροφόροι βρέθηκαν στα τείχη της Κωνσταντινούπολης ύστερα από βυζαντινή πρόσκληση, στο πλαίσιο της

ενδοδυναστικής διαμάχης ανάμεσα στον Ισαάκιο Β΄ Άγγελο και στον γιο του Αλέξιο από τη μια πλευρά και τον σφετεριστή αδελφό του πρώτου, Αλέξιο Γ΄, από την άλλη.

Η είσοδος των Σταυροφόρων στην Κωνσταντινούπολη, έργο του Εζέν Ντελακρουά, 19ος αιώνας, (Παρίσι, Μουσείο Λούβρου).

ΕΞΑΛΛΟΥ, μετά την ανάρρηση του Ιννοκέντιου Γ΄ στον παπικό θρόνο, επικράτησε και πάλι η ιδέα μιας σταυροφορίας προς την Ανατολή, με κύριο σκοπό του πάπα όχι την κατάλυση του βυζαντινού κράτους, αλλά την υποταγή της Ανατολικής Εκκλησίας στη Ρώμη, στο πλαίσιο μίας εκκλησιαστικής ένωσης που θα ανάγκαζε την αυτοκρα-

τορία να συμμετάσχει από κοινού με τη δυτική χριστιανοσύνη σε μία νέα σταυροφορία.

Ωστόσο θα πρέπει αρχικά να κατανοήσουμε το πλαίσιο μέσα στο οποίο αναπτύχθηκε το σταυροφορικό κίνημα ώστε να προχωρήσουμε και στην ολοκληρωτική εκτροπή του, την οποία αποτέλεσε η Δ΄ σταυροφορία. Ουσιαστικά

Ο Πάπας Ουρβανός Β΄ στην πλατεία του Κλερμόν κηρύσσει την πρώτη Σταυροφορία, έργο του Φραντσέσκο Άγιετις, (Μιλάνο, Πινακοθήκη της Πλατείας της Σκάλας).

ιδέα των σταυροφοριών ξεκίνησε από τη μακροχρόνια συνήθεια των θρησκευτικών προσκυνημάτων, καθώς με τις προσκυνηματικές επισκέψεις στους Αγίους Τόπους οι πιστοί εκδήλωναν την πίστη τους. Όταν τα εδάφη που αποτελούσαν προορισμό για τους πιστούς καταλήφθηκαν από μουσουλμανικούς πληθυσμούς, υπήρξε η ανάγκη για στρατιωτική προστασία των επισκέψεων αυτών των πιστών. Η αλλαγή της κυριαρχίας από τους Άραβες στους Τούρκους είχε ως αποτέλεσμα να γίνει ακόμη πιο δύσκολο το προσκύνημα στους Αγίους Τόπους. Όταν λοιπόν μιλά κανείς για σταυροφορία εννοεί τον ιερό πόλεμο που κήρυξε ο πάπας ή που πραγματοποιήθηκε υπό την αιγίδα της Δυτικής Εκκλησίας, με εθελοντές χριστιανούς πολεμιστές που κατευθύνονταν εναντίον των μουσουλμάνων κατακτητών των Αγίων Τόπων με σκοπό την απελευθέρωσή τους. Μία διευρυμένη αντίληψη του όρου θέ-

λει να θεωρούνται σταυροφορίες όλες οι εκστρατείες χριστιανομάχοι το καταπιεστών με σκοπό τον εκχριστιανισμό τους ή την απελευθέρωση των περιοχών που κατείχαν. Αυτή η τελευταία, διευρυμένη αντίληψη είναι και αυτή που οδήγησε στην άλωση της Κωνσταντινούπολης το 1204.

Παράλληλα, οι σταυροφορίες προέκυψαν κατά την εποχή που ο μεσαιωνικός θρησκευτικός ενθουσιασμός βρισκόταν στο υψηλότερο σημείο του, ενώ ο μοναχισμός γνώριζε μεγάλη άνθηση. Έτσι, το κάλεσμα του πάπα Ουρβανού Β΄ στην σύνοδο του Κλερμόν το 1095 ήταν εύκολο να βρει ευήκοα ώτα μεταξύ εκείνων που επιθυμούσαν να προσφέρουν στη χριστιανική κοινότητα. Πόσο μάλλον όταν ο πάπας υποσχόταν στους συμμετέχοντες στρατιώτες του Χριστού πρόνοια όπως κατάργηση των επιτιμίων για παλαιότερα αμαρτήματα, άφεση για μελλοντικά, καθώς και προστασία της

Η στέψη του Βονιφάτιου του Μομφεράτου σαν αρχηγού της 4ης Σταυροφορίας, έργο του Ανρί Ντεκέν, 19ος αιώνας, (Παρίσι, Ανάκτορο Βερσαλλιών).

περιουσίας τους για όσο διάστημα θα απουσίαζαν.

Ωστόσο η εκστρατεία δεν είχε κανέναν σχεδιασμό, ούτε κανενός είδους προετοιμασία, ούτε τελικά έγινε σε συνεννόηση με τον Βυζαντινό αυτοκράτορα. Ο πάπας περίμενε ότι οι σταυροφόροι θα σχημάτιζαν ένα ενιαίο στράτευμα, αλλά στην πραγματικότητα υπήρξαν ξεχωριστά εκστρατευτικά σώματα, που με διαφορετικές διαδρομές που ακολούθησαν έφτασαν στην Κωνσταντινούπολη το 1097, υπό τους Ραϊμόνδο της Τουλούζης, Ούγο του Βερμαντουά, Ροβέρτο της Φλάνδρας, Γοδεφρείδο ντε Μπουγιόν, ενώ ένα άλλο σώμα ξεκίνησε από την Ιταλία υπό τη διοίκηση του Βοημούνδου, γιου του Ροβέρτου Γυισκάρδου, Νορμανδού και παραδοσιακού εχθρού της αυτοκρατορίας.

Αυτή η κατάσταση έφερε τον Αλέξιο σε πάρα πολύ δύσκολη θέση, γιατί, όπως ήταν φυσικό, η έλευση δεκάδων χιλιά-

δων ιπποτών και στρατιωτών, με μάλλον χαλαρή πειθαρχία, από τα βυζαντινά εδάφη ήταν κάτι που δεν περίμενε ο αυτοκράτορας, ο οποίος περίμενε προφανώς συγκροτημένα τακτικά σώματα που θα έμπαιναν υπό τις διαταγές του. Έτσι, προσπάθησε από τη μία να έχει υπό επίτηρηση τα σταυροφορικά στρατεύματα κατά τη διέλευσή τους, εξασφαλίζοντας τις προμήθειές τους, και από την άλλη να προσεταιριστεί τους ηγέτες της σταυροφορίας με σκοπό την εξυπηρέτηση των βυζαντινών συμφερόντων, αφού εντέλει η σταυροφορία αποτελούσε απειλή και ευκαιρία ταυτόχρονα για την αυτοκρατορία. Υπήρχε άλλωστε το προηγούμενο, έναν χρόνο πριν, της πλήρως άτακτης και ανοργάνωτης Σταυροφορίας του Λαού, υπό την ηγεσία του Πέτρου του Ερημίτη, ενός φλογερού μοναχού που διήγειρε τα πλήθη, τα οποία έσπευσαν να τον ακολουθήσουν χωρίς καμία οργάνωση και πειθαρχία, και η άφιξη των

Ο αυτοκράτορας Ισαάκιος Β΄ Άγγελος (1156-1204). ΔΕΞΙΑ: Ο Ερρίκος Δάνδολος κηρύσσει την τέταρτη Σταυροφορία, έργο του Γκυστάβ Ντορέ, 19ος αιώνας, (Μιλάνο, Πινακοθήκη της πλατείας της Σκάλας).

οποίων στην Κωνσταντινούπολη και στη Μικρά Ασία, όπου ταχύτατα πέρασαν, περιγράφεται με τα μελανότερα χρώματα τόσο από βυζαντινές όσο και από λατινικές πηγές, καθώς, καθ' όλη τη διάρκεια του ταξιδιού τους, οι διερχόμενοι διέπραξαν ασύλληπτες βιαιότητες ώσπου γνώρισαν τη συντριβή από τους Τούρκους.

Για τον λόγο αυτό απαίτησε από τους σταυροφόρους να δώσουν φεουδαρικό όρκο προς το πρόσωπό του και να του υποσχεθούν ότι τα εδάφη που θα κατακτούσαν και που ανήκαν προηγουμένως στη Βυζαντινή Αυτοκρατορία θα επιστρέφονταν σε αυτήν.

Αφού λοιπόν οι ηγέτες της σταυροφορίας έδωσαν όρκο υποτέλειας στον αυτοκράτορα, ο Αλέξιος τους έδωσε δώρα και ενισχύσεις για να ξεκινήσουν τον πόλεμο εναντίον των Τούρκων στη Μικρά

Ασία, όπου και σημείωσαν σημαντικές επιτυχίες, καταλαμβάνοντας τη Νίκαια, την οποία παρέδωσαν στη βυζαντινή διοίκηση, και αργότερα την Αγκυρα. Σύντομα ωστόσο η συνεργασία σταυροφόρων και Βυζαντινών έμελλε να τερματιστεί, μετά την ίδρυση του πρώτου σταυροφορικού κράτους, της κομητείας της Έδεσσας, το 1098 από τον Βαλδουίνο της Βουλώνης, και ιδιαίτερα μετά την κατάληψη της Αντιόχειας από τους σταυροφόρους και τη μη απόδοση της στον Αλέξιο, οπότε οι δύο πλευρές άρχισαν να αλληλοκατηγορούνται για μη τήρηση των συμφωνηθέντων, με τελικό αποτέλεσμα την ίδρυση λατινικής ηγεμονίας της Αντιόχειας υπό τον Βοημόνδο. Ο τελικός σκοπός της σταυροφορίας πάντως επετεύχθη, αφού το 1099 οι σταυροφόροι κατόρθωσαν να καταλάβουν την ιερή πόλη της Ιερουσαλήμ.

Σε λιγότερο από μισό αιώνα οι μουσουλμάνοι έδειξαν να έχουν συνέλθει από το αρχικό σοκ και αντεπιτέθηκαν. Έτσι, το 1144 κ ο Ζένγκι, ο Σελτζούκος ηγέτης της Μοσούλης και του Χαλεπίου κατέλαβε την Έδεσσα, με αποτέλεσμα, ένα χρόνο μετά, ο πάπας Ευγένιος Γ΄ να κηρύξει τη Β΄ σταυροφορία προκειμένου να προστατευθούν τα σταυροφορικά κράτη που είχαν δημιουργηθεί στην περιοχή. Λίγο νωρίτερα, το 1143, στον βυζαντινό θρόνο είχε ανέλθει ο εγγονός του Αλεξίου Α΄, Μανουήλ Α΄, διαδεχόμενος τον πατέρα του, Ιωάννη Β΄.

Αυτή τη φορά δεν υπήρξαν στρατιωτικά σώματα υπό τη διοίκηση βαρόνων και ευγενών της Δύσης, άλλα δύο μεγάλοι στρατοί, ο ένας από τους οποίους είχε επικεφαλής τον Γάλλο βασιλιά Λουδοβίκο Ζ΄ και ο άλλος τον Γερμανό αυτοκράτορα Κορράδο Γ΄. Και οι δύο αποφάσισαν να ακολουθήσουν τη διαδρομή της Α΄ σταυροφορίας μέσω Βαλκανίων και Κωνσταντινούπολης προς τους Αγίους Τόπους. Και αυτή η εκστρατεία αντιμετωπίστηκε από τη βυζαντινή πλευρά με ανησυχία, καθώς θεωρήθηκε πως στόχος της ήταν η κατάκτηση της Κωνσταντινούπολης, ενώ ο Μανουήλ φοβόταν ότι η Νορμανδοί της νότιας Ιταλίας θα προσπαθούσαν να εκμεταλλευτούν τη σταυροφορία σε βάρος της αυτοκρατορίας, κάτι που τελικά συνέβη, καθώς ο Ρογήρος Β΄ επιτέθηκε με τον στόλο του σε βυζαντινά εδάφη, φτάνοντας μέχρι την Κόρινθο και τη Θήβα.

Εν τω μεταξύ ο Γερμανός αυτοκράτορας εισήλθε στη βυζαντινή επικράτεια και έδωσε όρκο στον Μανουήλ Α΄ να μην παραβιάσει την εδαφική ακεραιότητα της αυτοκρατορίας. Παρ' όλα αυτά, υπήρξαν συγκρούσεις εξαιτίας του ότι οι προμήθειες που παρείχαν οι Βυζαντινοί δεν ήταν επαρκείς, με αποτέλεσμα σφοδρές μάχες μεταξύ των αυτοκρατο-

ρικών στρατευμάτων και των σταυροφόρων κοντά στη Φιλιππούπολη και στην Αδριανούπολη. Τελικά οι Γερμανοί πέρασαν στη Μικρά Ασία χωρίς να περιμένουν τα γαλλικά στρατεύματα, αλλά κοντά στο Δορύλαιο ο γερμανικός στρατός έπεσε σε ενέδρα των Τούρκων και ηττήθηκε, οπότε οι περισσότεροι επιζήσαντες επέστρεψαν στην Ευρώπη αφήνοντας τον Κορράδο με μειωμένη στρατιωτική δύναμη.

Οι Γάλλοι έφτασαν αργότερα στην Κωνσταντινούπολη, όπου ο Λουδοβίκος και ο Μανουήλ κατέληξαν σε συμφωνία. Στη συνέχεια ο γαλλικός στρατός πέρασε στη Μικρά Ασία και συνάντησε τον γερμανικό στη Νίκαια. Ο Κορράδος, ύστερα από ασθένεια, επέστρεψε στην Κωνσταντινούπολη, έπειτα από πρόσκληση του Μανουήλ, με τον οποίο μάλιστα ενίσχυσε ιδιαίτερα τους δεσμούς του, ενώ ο Λουδοβίκος, παρά τις αντιρρήσεις του Βυζαντινού αυτοκράτορα, συνέχισε μόνος προς την Αττάλεια, με ελάχιστες προμήθειες και τις συνεχείς παρενοχλήσεις των Τούρκων. Τελικά, τον Ιούνιο του 1148 ο Γάλλος βασιλιάς και ο Γερμανός αυτοκράτορας ένωσαν τις δυνάμεις τους με τον Βαλδουίνο της Ιερουσαλήμ και αποφάσισαν να επιτεθούν στη Δαμασκό, δεδομένου ότι δυνάμεις τους δεν επαρκούσαν πλέον για ανακατάληψη της Έδεσσας. Η πολιορκία τους ωστόσο δεν στέφθηκε από επιτυχία, με αποτέλεσμα τη διάλυση της συμμαχίας και την αποτυχία της σταυροφορίας, καθώς ο μεν Κορράδος αναχώρησε για τη Γερμανία μέσω Κωνσταντινούπολης, ενώ ο Γάλλος βασιλιάς παρέμεινε μέχρι το 1149 στην Ανατολή χωρίς η παρουσία του να ωφελήσει τα σταυροφορικά κράτη.

Εδώ αξίζει να σημειωθεί ότι για την αποτυχία της σταυροφορίας οι Γάλλοι κατηγορούσαν τους Γερμανούς και τους

Οι Σταυροφόροι επιτίθενται στην Κωνσταντινούπολη, μικρογραφία από το χειρόγραφο *Χρονικό της τετάρτης Σταυροφορίας και της Άλωσης της Κωνσταντινούπολης* του Γοδεφρείδου Βιλλεαρδουίνου (14ος αιώνας).

Βυζαντινούς, ενώ οι Γερμανοί κατηγορούσαν τους Γάλλους.

Λίγα χρόνια αργότερα η Ιερουσαλήμ καταλήφθηκε από τους μουσουλμάνους, που τελούσαν υπό την εμπνευσμένη ηγεσία του Σαλαντίν, οπότε ο πάπας Γρηγόριος Η΄, με διάταγμα που εξέδωσε, κάλεσε τους πιστούς σε Γ΄ σταυροφορία, ένα κάλεσμα στο οποίο ανταποκρίθηκαν ο Γερμανός αυτοκράτορας Φρειδερίκος Βαρβαρόσα, ο Γάλλος βασιλιάς Φίλιππος Αύγουστος και ο Άγγλος βασιλιάς Ερρίκος Β΄, ο οποίος πέθανε και τον διαδέχθηκε ο γιος του, Ριχάρδος ο Λεοντόκαρδος.

Ο Γερμανός αυτοκράτορας ξεκίνησε την πορεία του το 1189 επικεφαλής ισχυρού στρατεύματος και μέσω Ουγγαρίας εισήλθε στη βυζαντινή επικράτεια. Παρά τη διαβεβαίωση του προς τον Βυζαντινό αυτοκράτορα Ισαάκιο Β΄ Άγγελο πως τα στρατεύματά του θα πραγματοποιούσαν ειρηνική διέλευση, δημιουργήθηκαν προστριβές μεταξύ Γερμανών και Βυζαντινών. Οι προστριβές αυτές, σε συνδυασμό με τις φήμες που ήθελαν τους Βυζαντινούς να έχουν έρθει σε συνεννόηση με τον Σαλαντίν, οδήγησαν τον Γερμανό αυτοκράτορα σε διαπραγματεύσεις με τους Σέρβους και τους Βούλγαρους εναντίον του Βυζαντίου, ενώ ήρθε σε επαφή και με τις ιταλικές πόλεις, τις οποίες έπει-

σε να οργανώσουν στόλο για μια επικείμενη πολιορκία της Κωνσταντινούπολης. Η σύγκρουση μεταξύ Βυζαντινών και σταυροφόρων κορυφώθηκε όταν ο Γερμανός αυτοκράτορας κατέλαβε τη Φιλιππούπολη και προχώρησε κινούμενος απειλητικά εναντίον της Κωνσταντινούπολης, οπότε ο Ισαάκιος συνομολόγησε μαζί του τη συνθήκη της Αδριανούπολης, σύμφωνα με την οποία αναλάμβανε την ευθύνη να υποστηρίξει με πλοία και προμήθειες τους σταυροφόρους. Οι σταυροφόροι πέρασαν στην Μικρά Ασία και κατάφεραν να νικήσουν τους Σελτζούκους σε αρκετές μάχες, μέχρι τη στιγμή που ο Γερμανός αυτοκράτορας πνίγηκε στον ποταμό Καλύκανδο. Την ηγεσία των δυνάμεών του ανέλαβε ο γιος του, ο οποίος όμως δεν κατόρθωσε να διατηρήσει τη συνοχή τους.

Τα αγγλικά και τα γαλλικά στρατεύματα προσπάθησαν να φτάσουν στους Αγίους Τόπους διά θαλάσσης. Κατά την πορεία τους ο Ριχάρδος Α΄ αποβιβάστηκε στην Κύπρο, η οποία τελούσε υπό τη διοίκηση ανεξάρτητου ηγεμόνα, του Ισαάκιου Κομνηνού. Μετά την αποβίνασή του ο Ριχάρδος κατέλαβε το νησί, γεγονός που αποτέλεσε το μοναδικό πολεμικό επεισόδιο μεταξύ αυτού του σταυροφορικού κύματος και της αυτοκρατορίας.

Και η σταυροφορία αυτή απέτυχε, καθώς οι Λατίνοι δεν κατόρθωσαν να απελευθερώσουν την Ιερουσαλήμ, αλλά υπεγράφη συνθήκη ειρήνης η οποία επέτρεπε στους χριστιανούς προσκυνητές να εισέρχονται ελεύθερα στην ιερή πόλη.

Η Δ΄ σταυροφορία

Η αποτυχία της Γ΄ σταυροφορίας δεν αποθάρρυνε ούτε τον πάπα ούτε τους Δυτικούς ηγεμόνες. Ο θρησκευτικός ζήλος εξακολουθούσε να κυριαρχεί, καθώς υποδαυλιζόταν κατάλληλα από την παπική εξουσία, που έβλεπε πλέον πως με τις σταυροφορίες υπήρχαν προοπτικές για επέκταση της εξουσίας του θρόνου της Ρώμης επί της Βυζαντινής Αυτοκρατορίας και της Ανατολής. Άλλωστε, ήδη με την Α΄ σταυροφορία, η λατινική Εκκλησία είχε εγκατασταθεί στην Ανατολή, και κληρικοί της είχαν αντικαταστήσει τους ορθόδοξους ιεράρχες στα πατριαρχεία της Αντιόχειας και της Ιερουσαλήμ ενώ είχαν ιδρυθεί και νέες λατινικές επισκοπές, γεγονός που αύξησε τις εντάσεις και τις προστριβές μεταξύ Ορθόδοξης και παπικής Εκκλησίας, που ούτως ή άλλως υπήρχαν ήδη.

Με θετικό μάτι έβλεπαν τις σταυροφορίες και οι εμπορικές πόλεις της Ιταλίας, δεδομένου ότι με αυτό τον τρόπο θα μπορούσαν να θέσουν υπό τον έλεγχό τους το εμπόριο της Ανατολής, ενώ το αυξημένο δημογραφικό πρόβλημα της Ευρώπης, η κάμψη της φεουδαρχίας και η μείωση της δύναμης των ευγενών, οι οποίοι αναζητούσαν ευκαιρίες στις νέες χώρες στην Ανατολή, ευνόησαν επίσης και κατηύθυναν σταυροφορίες όπως η Δ΄.

Από την άλλη πλευρά, κατά το ίδιο διάστημα στη Βυζαντινή Αυτοκρατορία είχαν επέλθει σημαντικές αλλαγές. Στον θρόνο βρισκόταν πλέον η δυναστεία των Αγγέλων, και τόσο ο Ισαάκιος Β΄, όσο και ο Αλέξιος Γ΄, ο σφετεριστής αδελφός

του, δεν διακρίνονταν για ιδιαίτερες πολιτικές ούτε στρατιωτικές ικανότητες. Ταυτόχρονα ο σφετερισμός του θρόνου από τον Αλέξιο Γ΄ επέτρεψε στον φιλόδοξο Γερμανό αυτοκράτορα Ερρίκο ΣΤ΄ να εγείρει αξιώσεις επί του βυζαντινού θρόνου, λόγω συγγένειας του αδελφού του με τον εκθρονισθέντα αυτοκράτορα, και μόνο χάρη σε παρέμβαση του πάπα, που προφανώς δεν ήθελε να δει την ήδη αυξημένη στην Ευρώπη γερμανική ισχύ να αυξάνεται κι άλλο, ο Ερρίκος τελικά δεν επιτέθηκε στην Κωνσταντινούπολη και αρκέστηκε σε υψηλότερες χρηματικές απαιτήσεις, που με μεγάλη δυσκολία μπόρεσε να ικανοποιήσει ο Αλέξιος Γ΄.

Το κήρυγμα πάντως του Ιννοκέντιου Γ΄ δεν βρήκε ευήκονους μεταξύ των μοναρχών της Ευρώπης, όπου οι Άγγλοι μάχονταν εναντίον των Γάλλων και οι Γερμανούς, μετά τον θάνατο του Ερρίκου ΣΤ΄, ενδιαφέρονταν περισσότερο για την κατίσχυσή τους έναντι του παπικού κράτους. Έτσι, την οργάνωση της νέας σταυροφορίας ανέλαβαν διάφοροι Δυτικοευρωπαίοι ευγενείς, επικεφαλής των οποίων τέθηκε ο Βονιφάτιος ο Μομφερατικός. Σύμφωνα με το σχέδιο, σκοπός των σταυροφόρων ήταν να φτάσουν μέσω θαλάσσης στην Αίγυπτο και από εκείνα κατευθυνθούν προς την Κωνσταντινούπολη. Για τον λόγο αυτό ξεκίνησαν διαπραγματεύσεις με τους Ενετούς, οι οποίοι με αντάλλαγμα 85.000 αργυρά μάρκα, καθώς και τα μισά εδάφη που θα κατακτούσαν οι σταυροφόροι, δέχτηκαν να μεταφέρουν με τα πλοία τους τους περίπου 35.000 πολεμιστές. Και αυτό παρά το γεγονός ότι, σύμφωνα με μια ισχυρή πιθανότητα, η Βενετία είχε έρθει σε συμφωνία με τον σουλτάνο της Αιγύπτου, στην οποία τον διαβεβαίωνε πως δεν υπήρχε καμία πρόθεση από την πλευρά της Γαληνοτάτης να λάβει μέρος σε επίθεση εναντίον του.

Ωστόσο ο στρατός που συγκεντρώθηκε ήταν πολύ μικρότερος από αυτόν που ανέμεναν ηγέτες της σταυροφορίας, με αποτέλεσμα να μην είναι σε θέση να πληρώσουν το ποσό που είχαν υποσχεθεί στους Βενετούς. Έτσι, οι σταυροφόροι αναγκάστηκαν να δεχτούν την πρόταση που τους έκανε ο δόγης Ερρίκος Δάνδολος να βοηθήσουν τη Βενετία να καταλάβει την πόλη Ζάρα στις δαλματικές ακτές, η οποία βρισκόταν υπό ουγγρική κατοχή, παρότι ο πάπας Ιννοκέντιος πάπας του είπε να μην ασχοληθεί με τα του βυζαντινού θρόνου. Για την κατάληψη της Ζάρα δεν είχε αντίρρηση, και μάλιστα μετά την κατάληψή της έδωσε την αρχηγία της σταυροφορίας στον Δάνδολο. Σε αυτήν ακριβώς τη συγκυρία εμφανίστηκε στο προσκήνιο ο γιος του Ισαάκιου Β΄ Αλέξιος, οι προτάσεις του οποίου φάνηκε να λύνουν το πρόβλημα της χρηματοδότησης τόσο του βενετικού στόλου που θα μετέφερε τους σταυροφόρους, όσο και της ευρύτερης χρηματοδότησης της όλης επιχείρησης, καθώς υποσχέθηκε στρατιωτική και οικονομική ενίσχυση αλλά και υποταγή της Ανατολικής Εκκλησίας στη Δυτική αν οι σταυροφόροι ανέτρεπαν τον θείο του και αποκαθιστούσαν τον ίδιο στον θρόνο. Η πρόταση του βυζαντινού πρίγκιπα έγινε δεκτή και τα πλοία των σταυροφόρων έπλευσαν προς την Κωνσταντινούπολη, παρά τις αρχικές αντιδράσεις που υπήρξαν στο συγκεντρωμένο στράτευμα για τη νέα παρέκκλιση.

Από τη στιγμή που ο στόλος των σταυροφόρων μαζί με τον Αλέξιο έφτασε στην Κωνσταντινούπολη, η τύχη της πόλης ήταν προδιαγεγραμμένη, καθώς έπειτα από συντομότατη πολιορκία ο Αλέξιος Γ΄ δραπετεύσε μαζί με το κρατικό θησαυροφυλάκιο, ο Ισαάκιος Β΄ απελευθερώθηκε και ο Αλέξιος στέφθηκε συμβασιλέας, ως Αλέξιος Δ΄, κατ' απαί-

τηση των σταυροφόρων και των Βενετών, που μόνο υπ' αυτή την προϋπόθεση θα παρείχαν αναγνώριση στον νέο αυτοκράτορα και θα αποσύρονταν στον Γαλατά περιμένοντας την υλοποίηση των συμφωνηθέντων από πλευράς Ισαακίου και Αλεξίου.

Πολύ σύντομα ωστόσο αποδείχθηκε ότι ο Αλέξιος Δ΄ και ο πατέρας του δεν ήταν σε θέση να πραγματοποιήσουν τις υποσχέσεις τους, κάτι που προκάλεσε εκνευρισμό στους σταυροφόρους και στους Βενετούς, που αξίωναν να ικανοποιηθούν άμεσα οι απαιτήσεις τους. Σαν να μην έφτανε αυτό, τον Ιανουάριο του 1204 η παρουσία των Λατίνων έξω από τα τείχη προκάλεσε λαϊκή εξέγερση μέσα στην Κωνσταντινούπολη, η οποία κατέληξε στη θανάτωση του Αλεξίου Δ΄, ενώ λίγο αργότερα πέθανε και ο πατέρας του στη φυλακή. Στον θρόνο ανήλθε ο Αλέξιος Ε΄ ο Μούρτζουφλος, ο οποίος ακολούθησε αντιλατινική πολιτική και προσπάθησε, ανεπιτυχώς, να αντιμετωπίσει τους Λατίνους σε μάχη. Ύστερα από αυτό, οι σταυροφόροι είχαν και επίσημη αιτιολογία, την πτώση του συμμάχου τους, ώστε να επιτεθούν εναντίον της Κωνσταντινούπολης, και μάλιστα τον Μάρτιο του 1204 Βενετοί και σταυροφόροι υπέγραψαν συμφωνία διαμελισμού της αυτοκρατορίας, που σε λίγο θα υπέκυπτε στη δύναμή τους.

Η πρώτη επίθεση έλαβε χώρα στις 9 Απριλίου 1204, αλλά αποκρούστηκε. Στις 12 Απριλίου ωστόσο η σταυροφορική επίθεση στέφθηκε με επιτυχία. Ακολούθησαν οδομαχίες και το ίδιο βράδυ ο Μούρτζουφλος εγκατέλειψε την πόλη, ενώ αυτοκράτορας στέφθηκε ο Θεόδωρος Α΄ Λάσκαρις, οι προσπάθειες του οποίου να οργανώσει αποτελεσματική άμυνα δεν οδήγησαν πουθενά, με συνέπεια να εγκαταλείψει κι εκείνος την πόλη και να καταφύγει στη Νίκαια, στην οποία

Ο Ραϊμόνδος της Τουλούζης (1042-1105), ήταν ο μόνος αρχηγός Σταυροφόρων που δεν έδωσε όρκο υποτέλειας στον Αλέξιο Α΄ Κομνηνό. ΔΕΞΙΑ: Μπρούντζινο άγαλμα του Γοδεφρείδου ντε Μπουγιόν, (Χοφκίρχε του Ίνσμπρουκ).

μετέφερε την πρωτεύουσα της άλλοτε κραταιής αυτοκρατορίας.

Ακολούθησε απίστευτη σφαγή και εκτεταμένη λεηλασία, εν μέσω πυρκαγιών, και μόνο ύστερα από τρεις μέρες μπόρεσε να αποκατασταθεί η τάξη, για να ακολουθήσει η διανομή των εδαφών της αυτοκρατορίας και η εκλογή νέου, Λατίνου πλέον, αυτοκράτορα.

Η κατάκτηση της Ελλάδας και η δημιουργία των λατινικών ηγεμονιών

Όπως προαναφέρθηκε ήδη, πριν από την τελική κατάληψη της Κωνσταντινούπολης από τους σταυροφόρους είχε προηγηθεί συμφωνία για τη διανομή των εδαφών της αυτοκρατορίας. Τη μερίδα του λέοντος πήρε η Βενετία, η οποία σύμφωνα με τους όρους της συμφωνίας είχε δικαίωμα στα τρία όγδοα της πόλης και της αυτοκρατορίας, καθώς και το δικαίωμα

για ελεύθερο εμπόριο σε όλη την επικράτεια, απ' όπου αποκλείονταν οι ανταγωνιστές της, Γένοβα και Πίζα. Ουσιαστικά η Βενετία κρατούσε στην κατοχή της τις περιοχές που ενίσχυαν την κυριαρχία της στη Μεσόγειο, οι οποίες περιλάμβαναν τις ακτές της δυτικής ηπειρωτικής Ελλάδας, τα Επτάνησα, την Πελοπόννησο, την Εύβοια, τη Νάξο και την Άνδρο, την Καλλίπολη, τις ακτές της Θράκης, την Αδριανούπολη και, τέλος, ολόκληρη την Κρήτη, η οποία περιήλθε στην κατοχή της ύστερα από πώλησή της από τον Βονιφάτιο τον Μομφερατικό, στον οποίο είχε δοθεί.

Αυτοκράτορας εξελέγη ο Βαλδουΐνος της Φλάνδρας, κατόπιν μηχανορραφιών του Βενετού δόγη, και ο Βονιφάτιος ο Μομφερατικός στέφθηκε βασιλιάς της Θεσσαλονίκης, με το κράτος του να έχει μια μάλλον ασαφή επικράτεια, που κάλυπτε εδάφη από την περιοχή του Μπραζ μέχρι την Τουρκία και τη χερσόνησο της

Απεικόνιση του Αλέξιου Α΄ Κομνηνού σε ψηφιδωτό της Αγίας Σοφίας. ΔΕΞΙΑ: Απεικόνιση του Γοδεφρείδου ντε Μπουγιόν (1060-1100), σε τοιχογραφία του 13ου αιώνα, (Ιταλία, Κουνέο, κάστρο της Μάντα).

Ελλάδας. Ο Βονιφάτιος παρέμεινε υποτελής στον αυτοκράτορα της Κωνσταντινούπολης Ερρίκο, ο οποίος είχε πλέον διαδεχθεί τον Βαλδουΐνο μετά τη σύλληψη του τελευταίου το 1206.

Το 1205 ο Βονιφάτιος εκστράτευσε στη νότια Ελλάδα προκειμένου να επιβάλει και εκεί την ηγεμονία του και να εξαλείψει την απειλή που αντιπροσώπευε για την κυριαρχία του ο Λέων Σγουρός, ένας ντόπιος άρχοντας που είχε δημιουργήσει το δικό του, ανεξάρτητο κράτος. Ο Σγουρός όμως, ο οποίος βρισκόταν στη Λάρισα, υποχώρησε, με αποτέλεσμα ο στρατός του Βονιφάτιου να προχωρήσει χωρίς να συναντήσει αντίσταση και να καταλάβει ολόκληρη τη Θεσσαλία, ενώ παραχώρησε τις Σποράδες στη Βενετία. Προχωρώντας ο Βονιφάτιος κατέλαβε τις Θερμοπύλες και το σύνολο της Φωκίδας, όπου δημιούργησε την ηγεμονία των Σαλώνων, και συνέχισε προς τη Βοιωτία

και τη Στερεά Ελλάδα, ώσπου έφτασε χωρίς αντίσταση μπροστά από τα τείχη της Κορίνθου. Παρ' όλα αυτά, διέκοψε τελικά την πολιορκία και επέστρεψε ταχύτατα στη Θεσσαλονίκη, όπου έμελλε να βρει τον θάνατο πολεμώντας εναντίον των Βουλγάρων. Ο θάνατός του επέτρεψε στο νεοσύστατο δεσποτάτο της Ηπείρου να επεκταθεί σε βάρος του βασιλείου της Θεσσαλονίκης.

Πράγματι, το βραχύβιο βασίλειο της Θεσσαλονίκης υπέκυψε τελικά στον ηγεμόνα της Ηπείρου, Θεόδωρο Άγγελο, το 1224. Πριν από τον θάνατό του όμως ο Βονιφάτιος είχε μοιράσει διάφορα φέουδα στους υποτελείς του, όπως, για παράδειγμα, το επονομαζόμενο δουκάτο των Αθηνών το οποίο παραχώρησε στον Όθωνα Ντελαρός και το οποίο περιλάμβανε την Αττική, τη Βοιωτία, και λίγο αργότερα το Άργος και το Ναύπλιο, που είχαν παραχωρηθεί στον Όθωνα

από τον πρίγκιπα της Αχαΐας Γοδεφρείδο Βιλλεαρδουίνο. Το δουκάτο παρέμεινε ισχυρό μέχρι που υπέκυψε στους Καταλανούς, οι οποίοι πολέμησαν και νίκησαν τον άλλοτε εργοδότη τους, Γκωτιέ της Βρυέννης.

Όταν ο Βονιφάτιος διέκοψε την πολιτορμία της Κορίνθου, όπως είδαμε, ο Γουλιέλμος ντε Σαμπλίτ και ο Βιλλεαρδουίνος ανέλαβαν να συνεχίσουν την εκστρατεία για την κατάληψη της Πελοποννήσου για λογαριασμό του επικυριάρχου τους, και κατέλαβαν την Πάτρα, την Ανδραβίδα, τον Ποντικό, τη Σκόρτα, το Ναβαρίνο και την Καλαμάτα. Το 1209 ο ντε Σαμπλίτ επέστρεψε στη Γαλλία αφήνοντας την ηγεσία του πριγκιπάτου στον Βιλλεαρδουίνο. Το 1210 καταλήφθηκε η Κόρινθος, μετά τον θάνατο του Σγουρού, ενώ η κατάκτηση της Πελοποννήσου ολοκληρώθηκε με την κατάληψη της Μονεμβασιάς.

Το πριγκιπάτο υπήρξε η μακροβιότερη αλλά και ισχυρότερη από τις λατινικές ηγεμονίες που δημιουργήθηκαν μετά την άλωση της Κωνσταντινούπολης. Ο γιος του Γουλιέλμου Βιλλεαρδουίνου, Γουλιέλμος Β΄, διαδέχθηκε τον πατέρα του στο πριγκιπάτο και υπήρξε ο ατυχής ηγεμόνας που συνελήφθη αιχμάλωτος στη μάχη της Πελαγονίας και απελευθερώθηκε αφού παρέδωσε τα κάστρα της Μονεμβασιάς, του Μυστρά, της Μάνης και το μεγαλύτερο μέρος της Λακεδαιμονίας στον Βυζαντινό αυτοκράτορα Μιχαήλ Η΄ Παλαιολόγο, που δημιούργησε έτσι έτσι το δεσποτάτο του Μυστρά. Το 1278 το πριγκιπάτο γνώρισε την ανδραγαυική κυριαρχία και το 1432 οι Βυζαντινοί του Δεσποτάτου κατέλαβαν και τα υπόλοιπα τμήματά του που είχαν απομείνει, πλην των ενετικών κτήσεων στην Πελοπόννησο.

Από την υπόλοιπη Ελλάδα, σε τρία φέουδα, τα λεγόμενα «τριτημόρια», δι-

αιρέθηκε η Εύβοια, που, παρότι βάση συμφωνιών είχε παραχωρηθεί στη Βενετία, εντούτοις ο Βονιφάτιος την είχε οικειοποιηθεί και διαιρώντας τη την παραχώρησε στους υποτελείς του. Η ενετική κυριαρχία ωστόσο επεκτάθηκε στο νησί μέχρι το 1470, οπότε περιήλθε στα χέρια των Οθωμανών.

Τέλος, οι Κυκλάδες με τη συνθήκη διανομής είχαν παραχωρηθεί στη Βενετία, αλλά η κυβέρνηση της Γαληνοτάτης θεώρησε πως η κατάκτηση ενός τόσο μεγάλου αριθμού νησιών αποτελούσε δύσκολο έργο και θεώρησε καλύτερο να το αναθέσει σε ιδιώτες, οι οποίοι θα δημιουργούσαν αποικίες και θα καλλιεργούσαν φιλικές σχέσεις με τη Βενετία. Έτσι, ο ανιψιός του δόγη, Μάρκος Σανούδος, εξοπλίζοντας οκτώ γαλέρες με δικά του έξοδα, ανέλαβε την κατάκτηση των νησιών του Αιγαίου ώστε να φτιάξει ένα δουκάτο για τον εαυτό του. Από όλα τα νησιά των Κυκλάδων, μόνο η Νάξος πρόβαλε κάποια αντίσταση, αλλά τελικά παραδόθηκε στον Σανούδο ο οποίος έκανε εκεί την πρωτεύουσά του, το 1207. Το δουκάτο επέζησε περίπου για τρεις αιώνες.

Όπως ήταν φυσικό, η κατάλυση της Βυζαντινής Αυτοκρατορίας από τους σταυροφόρους απελευθέρωσε φυγόκεντρες δυνάμεις που δρούσαν ήδη στο εσωτερικό της, με αποτέλεσμα τη δημιουργία πολλών ανεξάρτητων κρατών και κρατιδίων. Παρά το γεγονός ότι είχε προηγηθεί η συμφωνία του Μαρτίου του 1204 σχετικά με τη διανομή των εδαφών της αυτοκρατορίας μεταξύ των σταυροφόρων και των Βενετών, όπως είδαμε, σε ελάχιστες περιπτώσεις τηρήθηκε. Οι λόγοι δεν είχαν σχέση μόνο με τις συγκρούσεις ανάμεσα στον Βαλδουίνο και στον Βονιφάτιο ή στη βενετική πολιτική του «διαίρει και βασίλευε», αλλά και σε αντικειμενικές

δυσκολίες. Ουσιαστικά η διανομή των εδαφών που προβλεπόταν εκχωρούσε δικαίωμα κατάκτησης και επέκτασης και δεν αποτελούσε ουσιαστική δέσμευση για κανέναν. Πόσο μάλλον που περιοχές όπως η Θεσσαλία, η Στερεά Ελλάδα, η Εύβοια, η Πελοπόννησος, καθώς και τα νησιά του Αιγαίου αποτέλεσαν τμήματα των λατινικών ηγεμονιών ύστερα από εύκολες ή δυσκολότερες στρατιωτικές επιχειρήσεις που χρειάστηκε να φέρουν σε πέρας πολεμιστές-τυχοδιώκτες όπως ο Βιλλεαρδουίνος, ο Σανούδος και άλλοι, αρχής γενομένης από τον ίδιο τον Βονιφάτιο τον Μομφερατικό. Παράλληλα, σχεδόν από την επόμενη μέρα της λατινικής κατάκτησης, τα ανεξάρτητα ελληνικά βασίλεια που δημιουργήθηκαν προσπάθησαν, αντιμαχόμενα μεταξύ τους, να ανακτήσουν τα εδάφη της άλλοτε κραταιάς Βυζαντινής Αυτοκρατορίας.

Ωστόσο η παγίωση της λατινικής κυριαρχίας στη νότια Ελλάδα, καθώς και ο κατακερματισμός της Βυζαντινής Αυτοκρατορίας σε ανεξάρτητα ελληνικά κράτη που δεν βρέθηκαν ποτέ ενωμένα υπό μία ενιαία διοίκηση δεν επέτρεψαν την αποτελεσματική αντιμετώπιση του οθωμανικού κινδύνου ούτε από τους Βυζαντινούς ούτε από τους Λατίνους, με αποτέλεσμα την επικράτηση των Οθωμανών Τούρκων τόσο στη Μικρά Ασία, όσο και σε ολόκληρη τη Βαλκανική. Αποδεικνύεται λοιπόν ότι η λατινική κατάκτηση μετά την άλωση της Κωνσταντινούπολης το 1204 υπήρξε γεγονός καταλυτικό, με συνέπειες τέτοιες που δεν επέτρεψαν ποτέ στην αυτοκρατορία, ακόμη και μετά την ανακατάληψη της Κωνσταντινούπολης το 1261, να ανακτήσει την παλαιά της ισχύ και το κύρος της.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ-ΠΗΓΕΣ

- Σοφία Δοανίδου, *Το πριγκιπάτο της Αχαΐας*, Σύλλογος Προς Διάδοσιν Ωφελίμων Βιβλίων, Αθήνα, 1989.
- Κωνσταντίνος Κύπριος, *Οι λατινικές ηγεμονίες της Μεσαιωνικής Ελλάδος*, εκδ. Αγγελάκη, Αθήνα, 2018.
- Χρήστος Μιχαλόπουλος, *Η Λατινική Αυτοκρατορία της Κωνσταντινούπολης. Η Θράκη του 13ου αιώνα και η δυτική ιπποσύνη*, εκδ. Σπανίδης, Αθήνα, 2007.
- Μαρία Ντούρου-Ηλιοπούλου, *Το φραγκικό πριγκιπάτο της Αχαΐας (1204-1432). Ιστορία, οργάνωση, κοινωνία*, εκδ. Βάνιας, Θεσσαλονίκη 2005.
- Παντελής Παπαγεωργίου, «Οι Λατίνοι στα δυτικά πέρατα του Βυζαντίου. Όροι συμβίωσης και άσκησης εξουσίας (1204-1318)» (Διδακτορική Διατριβή), Πανεπιστήμιο Ιωαννίνων, Ιωάννινα, 2012.
- Τζόνθαν Χάρις, *Το Βυζάντιο και οι Σταυροφορίες*, εκδ. Ωκεανίδα, Αθήνα, 2004.
- R.H.C. Davis, *Ιστορία της Μεσαιωνικής Ευρώπης. Από τον Μέγα Κωνσταντίνο στον Άγιο Λουδοβίκο*, εκδ. Κριτική, Αθήνα, 2011.
- Jaques Le Goff, *Ο Πολιτισμός της Μεσαιωνικής Δύσης*, εκδ. Βάνιας, Θεσσαλονίκη, 1993.
- Peter Lock, *Οι Φράγκοι στο Αιγαίο, 1200-1500*, εκδ. Ενάλιος, Αθήνα, 1998.
- William Miller, *Η Ιστορία της Φραγκοκρατίας στην Ελλάδα (1204-1566)*, εκδ. Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα, 1990.
- John Julius Norwich, *Ιστορία της Βενετίας*, εκδ. Φόρμιγξ, Αθήνα 1993.
- Georg Ostrogorsky, *Ιστορία του Βυζαντινού Κράτους*, τόμ Γ', εκδ. Βασιλόπουλος, Αθήνα 1997.
- Alicia Simpson, *Ιστορία του Κινήματος των Σταυροφοριών στην Ανατολική Μεσόγειο (11ος-13ος αιώνας)*, Ελλην-Ανοικτό Πανεπιστήμιο Κύπρου, Αθήνα, 2015.

Ο Βαγγέλης Π. Κούμπουλης, είναι υποψήφιος δρ. Ιστορίας στο Πανεπιστήμιο Αθηνών.

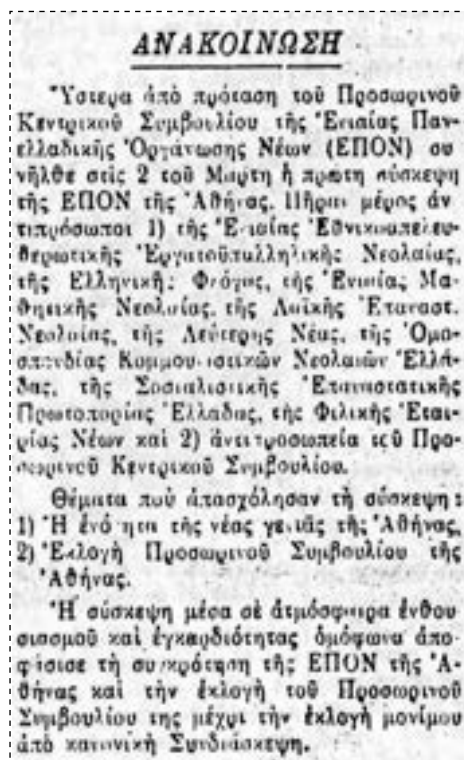
ΝΕΑΝΙΚΕΣ ΑΝΤΙΣΤΑΣΙΑΚΕΣ ΟΡΓΑΝΩΣΕΙΣ (1941-1944)

Η πολιτικο-ιδεολογική χρήση της Επανάστασης του 1821 από τις αντιστασιακές οργανώσεις νέων που δρουν στην Αθήνα κατά τη διάρκεια της Κατοχής στην Ελλάδα

ΤΗΣ ΣΟΦΙΑΣ-ΗΛΙΟΔΩΡΑΣ ΝΙΚΟΛΟΠΟΥΛΟΥ

ΚΑΤΑ τη διάρκεια της Κατοχής, στον αριστερό χώρο οι πρώτοι αντιστασιακοί πυρήνες οργανώθηκαν με πρωτοβουλία της ΟΚΝΕ. Ήδη από το 1941 εξέδιδε το παράνομο έντυπο *Νεολαία*. Οι πρώτες αριστερές αντιστασιακές οργανώσεις φαίνεται ότι αριθμούσαν 10 έως 50 μέλη η καθεμία, προερχόμενα από τον φοιτητικό κόσμο της Αθήνας. Γνωστές είναι οι: Αλήθεια, Ξύπνημα, Φιλική Εταιρεία Νέων, και τα ομώνυμα παράνομα έντυπά τους. Στις 5 Φεβρουαρίου του 1942 από τον αρχικό πυρήνα της ΟΚΝΕ δημιουργήθηκε το Εθνικό Απελευθερωτικό Μέτωπο Νέων (ΕΑΜΝ). Στον ιδεολογικό-πολιτικό χώρο της αριστεράς έδρασε, από το 1942, και η πρώτη καθαρά γυναικεία εθνικοαπελευθερωτική οργάνωση, η Λεύτερη Νέα, με επίσημο όργανο το έντυπο *Η Φωνή της Νέας*. Στις 23 Φεβρουαρίου 1943 ιδρύθηκε η Ενιαία Πανελλαδική Οργάνωση Νέων (ΕΠΟΝ), που συγκέντρωσε όλες τις παραπάνω μικρότερες οργανώσεις.

Στον κεντρώο χώρο οι κυριότερες οργανώσεις νέων ήταν: η (Πανελλήνια Ένω-

Λεύτερα Νιάτα, Όργανο του Συμβουλίου Αθήνας της Ένιαίας Πανελλ[αδικής] Οργάν[ωσης] Νέων (Ε.Π.Ο.Ν.), αρ. φ. 1, 15 Απρίλη 1943.

Ευλογαφία, που κοσμεί αφιερωματικό έντυπο για την επέτειο της εφημερίδας, *Νεολαία*, κεντρικό όργανο της ΕΠΟΝ, η οποία απεικονίζει στο επάνω μέρος τους αγωνιστές του '21 και αναγράφει το σύνθημα «Ελευθερία ή θάνατος» και στο κάτω μέρος τους νέους, που διαδηλώνουν, και αναγράφει τις τρεις αντιστασιακές οργανώσεις της Αριστεράς ΕΑΜ, ΕΠΟΝ, ΕΛΑΣ (η ΕΠΟΝ με μεγαλύτερα γράμματα), όπως και τις χρονολογίες 1821-1943.

ση Αγωνιζομένων Νέων (ΠΕΑΝ), που ιδρύθηκε από τον Κώστα Περρίκο και το κεντρικό της όργανο ήταν η εφημερίδα *Δόξα*, η οποία κυκλοφόρησε γύρω στα

100 συνεχόμενα τεύχη, η Ιερή Ταξιαρχία (ΙΤ), που ιδρύθηκε το 1942, είχε πλούσια εκδοτική δράση και τα δύο βασικά της όργανα ήταν τα *Ελληνικά Νειάτα* και η

Μαχόμενη Ελλάδα, η Στρατιά Σκλαβωμένων Νικητών, που ιδρύθηκε από τον Κώστα Πετρίκο και φαίνεται ότι αποτέλεσε το φυτώριο των δύο παραπάνω οργανώσεων, με κεντρικό της όργανο την εφημερίδα *Μεγάλη Ελλάς*, και το Εθνικό Κομιτάτο Νέων (ΕΚΝ), που δημιουργήθηκε ως κίνηση από το φθινόπωρο του 1941 και εξέδιδε ως κεντρικό του όργανο την εφημερίδα *Ελεύθερη Σκέψη*.

Οι κυριότερες αντιστασιακές οργανώσεις νέων στον ακροδεξιό-φιλοβασιλικό χώρο στην Αθήνα ήταν η Βασιλική Νεολαία Ελλάδος και η Ένωση Βασιλοφρόνων Εθνικιστών Νέων.

Όλες οι οργανώσεις νέων στόχευαν να απευθυνθούν στο εθνικό ακροατήριο και να κυριαρχήσουν στο ιδεολογικό πεδίο στρατολογώντας όλο και περισσότερα μέλη. Μέσω του παράνομου Τύπου το νεολαιίστικο κίνημα κατάφερε να αρθρώσει τον δικό του λόγο και να μην ταυτιστεί με τον λόγο των «ενηλίκων», δημιουργώντας ένα νέο οικοδόμημα, ένα νέο όραμα και μία δυνατή εμπειρία για τη νέα γενιά. Για να επιτύχει τον σκοπό του, αναζήτησε τα πρότυπά του στο παρελθόν, και ειδικότερα στην Επανάσταση του 1821, και ταύτιστηκε με τα ιστορικά πρόσωπα. Με κύριο στόχο τη σύνδεση του παρελθόντος με τα σύγχρονα προβλήματα και τη νομιμοποίηση του αντιστασιακού του αγώνα δημιούργησε μία τεχνητή συλλογική μνήμη. Η σύνδεση με το ιστορικό γίνεσθαι και η στρατηγική νομιμοποίησης του αντιστασιακού αγώνα μέσω του παρελθόντος δεν ήταν μόνο ελληνική πρακτική, αντίστοιχες συνδέσεις επιδίωξε και η γαλλική Αντίσταση, η οποία αναζήτησε τη σύνδεση με τη Γαλλική Επανάσταση. Οι συνθήκες της Κατοχής άλλωστε ευνοούσαν τη σύνδεση αυτή, καθώς το καθεστώς «δουλείας» επαναφέρει στη συλλογική μνήμη του λαού τον αγώνα των

Το σήμα της Οργάνωσης ΠΕΑΝ. ΚΑΤΩ: Πηγή: Δόξα, Όργανο της Πανελληνίας Ένωσης Αγωνιζομένων Νέων (ΠΕΑΝ)

προγόνων του και τον δεσμεύει να αγωνιστεί για την ελευθερία του, όπως οι πρόγονοί του. Το ιδεολόγημα λοιπόν της σύνδεσης της Αντίστασης με την Ελληνική Επανάσταση κυριάρχησε και έδωσε την αίσθηση της συμμετοχής του ελληνικού λαού σε αυτή την καίρια στιγμή της Ιστορίας, όπως και στην περίοδο της Παλιγγενεσίας. Δεν είναι τυχαίο ότι το λεξιλόγιο που χρησιμοποιούνταν στα

Ο Άγγελος Σικελιανός (1884-1951).

γραπτά τεκμήρια του παράνομου Τύπου για να περιγράψει τη σύγχρονη κατάσταση –«εθνοκοπελευθερωτικός αγώνας», «ξεσκλάβωμα», «σκλαβιά», «δουλεία», «Λευτεριά ή Θάνατος», «κλεφτουριά»–πήγαζε από αντίστοιχες πηγές του Εικοσιένα. Ενώ οι όροι «κατοχή» και «αντίσταση» δεν συναντώνται, είναι μεταγενέστεροι. Όσο για τις οργανώσεις, αυτοαποκαλούνταν «εθνικές» ή «εθνοκοπελευθερωτικές» και όχι αντιστασιακές, όπως ονομάστηκαν αργότερα.

Η σύνδεση με το ένδοξο ελληνικό παρελθόν είχε ως αποτέλεσμα τη μαζική εμφάνιση ευρύτερων λαϊκών στρωμάτων στο προσκήνιο, τόσο στο πολεμικό πεδίο της Αντίστασης, όσο και στον ιδεολογικό-πολιτικό αγώνα, που διεξαγόταν στις πόλεις. Έτσι, το έθνος συνδέθηκε με τον χειραφετημένο λαό, ευνοήθηκαν οι λαϊκιστικές ερμηνείες της Επανάστασης και αναδείχθηκε ο εθνικός χαρακτήρας της. Το «εθνικό» σύνθημα του '21 «Ελευ-

θερία ή Θάνατος» αποτέλεσε το έναυσμα για τις πρώτες αντιστασιακές δράσεις της νεολαίας και η ιδεολογική χρήση της Ελληνικής Επανάστασης αποτέλεσε το σημείο ταύτισης των οργανώσεων νέων όλων των πολιτικών χώρων, υπερτερώντας το πολιτικό και κοινωνικό όραμα για δημοκρατικότερο και δικαιοότερο μεταπολεμικό κόσμο.

Η Επανάσταση του 1821 ως ενοποιητικός παράγοντας στον αντιστασιακό αγώνα κατά του κατακτητή στα πρώτα χρόνια της Κατοχής (1941-1942)

Στα πρώτα χρόνια της Κατοχής, 1941-1942, δύο σημαντικά γεγονότα συντάραξαν τη νέα γενιά και την ώθησαν σε συσπείρωση στον αντιστασιακό αγώνα. Πρώτον, η εμπειρία της ιταλικής κατοχής στην Αθήνα οδήγησε στις πρώτες αντιστασιακές αντιδράσεις, καθώς ο αθηναϊκός λαός είχε ζήσει έντονα τη νίκη του ελληνικού στρατού κατά των Ιταλών και αντιμετώπιζε με περιφρόνηση το καθεστώς αυτό. Κυριάρχησε λοιπόν στην κοινή γνώμη η επιθυμία συνέχισης αυτού του νικηφόρου πολέμου. Δεύτερον, τον χειμώνα του 1941-1942 ο αθηναϊκός λαός βίωσε τη φρίκη του μεγάλου λιμού και η νεολαία συσπειρώθηκε γύρω από τα συσσίτια, που πραγματοποίησε η ήδη συγκροτημένη ΟΚΝΕ, δημιουργώντας τους πρώτους αντιστασιακούς πυρήνες. Μέσα σε αυτές τις συνθήκες η νεολαία διαμόρφωσε μία νέα κοινωνική συνείδηση, την αντιστασιακή, που την οδήγησε στην ανάπτυξη πνεύματος αλληλεγγύης και συνεργασίας, έτσι ώστε οι κοινωνικές ισορροπίες να αλλάξουν και να χτιστούν γέφυρες ανάμεσα στα κοινωνικά στρώματα.

Στο πλαίσιο αυτό, η Ελληνική Επανάσταση αποτέλεσε το έρεισμα για την ανάπτυξη του αισθήματος ενότητας, καθώς και το έναυσμα για την καλλιέργεια

θάρρους στην αντιμετώπιση του κατακτητή. Στα κείμενα των νεανικών οργανώσεων όλο του πολιτικού φάσματος δινόταν ένα ειδικό βάρος στις λέξεις «Επανάσταση» και «Εικοσιένα», σηματοδοτώντας την εξιδανικευμένη εικόνα που δημιουργούν οι νέοι για το παρελθόν, γεγονός που συνέβαλλε στο χτίσιμο του ιδεολογήματος «Επανάσταση του '21-Αντίσταση» και έδινε νόημα στις δύσκολες συνθήκες που βίωναν. Χαρακτηριστικά, στα πρώτα παράνομα τεύχη των εφημερίδων διαβάζουμε προτρεπτικές φράσεις με μεγάλα γράμματα: «Είσθε Έλληνες. Έχετε παρελθόν. Θα δημιουργήσετε μέλλον. Πρέπει να ζήσετε σαν Έλληνες ή να πεθάνετε σαν Έλληνες!» ή προτροπές προς τους νέους να βαδίσουν ενωμένοι προς «ένα καινούργιο ΕΙΚΟΣΙΕΝΑ», με συμπαραστάτες τις «ιερές μορφές των αγωνιστών του 1821». Σε ανάλογα κείμενα διαβάζουμε βαρύγδουπους τίτλους, όπως: «Εμπρός για το καινούργιο Εικοσιένα».

Παράλληλα, κυρίως στα επονίτικα έντυπα, χρησιμοποιούνταν στίχοι γνωστών ποιητών, όπως του Κωστή Παλαμά («Μεθύστε με τ' αθάνατο κρασί του Εικοσιένα»), και ολόκληρες στροφές από τον «Ύμνο εις την Ελευθερίαν» του Διονύσιου Σολωμού. Η χρήση στίχων Ελλήνων ποιητών μαρτυρείται και στις προκηρύξεις που σκορπούσαν οι νέοι στους δρόμους της Αθήνας. Σύμφωνα με τη μαρτυρία του Γιώργου Θεοδοκά, στις 22 Μαρτίου 1942, λίγο πριν από τον εορτασμό της 25ης Μαρτίου 1942, αναγνώρισε ο ίδιος σε προκήρυξη τους στίχους από το επίμετρο του φίλου του Άγγελου Σικελιανού. Το όνομα του ποιητή δεν αναγραφόταν, για να μην αποκαλυφθεί η ταυτότητά του. Οι οργανώσεις λοιπόν συνομιλούσαν με το παρελθόν και αναβίωναν μία ένδοξη στιγμή της ελληνικής Ιστορίας, δημιουργώντας την ιδέα της

Ο Γιώργος Θεοδοκάς (1906-1966) στα *Τετράδια Ημερολογίου 1939-1953*, γράφει: «Κυκλοφορεί τις τελευταίες μέρες σ' όλη την Αθήνα το ακόλουθο επίγραμμα του Σ[ικελιανού] (χωρίς υπογραφή φυσικά). 25 Μαρτίου 1942 / Τα χελιδόνια του θανάτου σου μηνούν μian άνοιξη / Καινούργια, Ελλάδα, κι από τον τάφο σου γιγάντεια γέννα. / Μάταια βιγλίζει των Ρωμαίων η κουστωδία τριγύρω σου. / Ακόμα λίγο και ανασταίνεσαι σε νέο Εικοσιένα».

γέννησης ενός «νέου 1821», ενός οράματος, που θα αποτελούσε πηγή έμπνευσης και θα έδινε την αίσθηση της συνέχειας με το παρελθόν. Τα επίθετα «νέος» και «καινούργιος», που εντοπίζουμε σε όλες τις αναφορές για το 1821, αποτυπώνουν αυτή τη συνέχεια.

Μέσω του παράνομου Τύπου, επιχειρήθηκε από τις νεανικές οργανώσεις μία εθνικολαϊκή ανάγνωση της Επανάστασης και αναζητήθηκαν αναλογίες, όπως: οι κλέφτες και οι αρματολοί αντιστοιχούσαν στους αντάρτες και στους νέους που διαδήλωναν στην Αθήνα, οι κοτζα-

Ο αρχηγός της ΠΕΑΝ Κωνσταντίνος Περδικός (1905-1943).

μπάσηδες και οι Φαναριώτες στους παλαιούς πολιτικούς των αστικών κομμάτων και, για τον αριστερό χώρο, η Φιλική Εταιρεία ταυτιζόταν με το ΕΑΜ, το οποίο υιοθετούσε πρακτικές της.

Παράλληλα οι νέες γυναίκες κατείχαν σημαντικό ρόλο στον αντιστασιακό αγώνα και ταυτίζονταν με τις ηρωίδες του '21, κυρίως τις Σουλιωτοπούλες. Η γυναίκα στην Κατοχή βίωνε διπλή σκλαβιά, εθνική και κοινωνική. Ο ρόλος των γυναικών ήταν σημαντικός στις «αστικές» οργανώσεις νέων, αλλά στον χώρο αυτό δεν εντοπίζουμε κάποια ξεχωριστή οργάνωση γυναικών. Αντίθετα, οι δύο αμιγώς γυναικείες εφημερίδες, που διασώζονται και οι οποίες κυκλοφόρησαν στην Αθήνα την περίοδο της Κατοχής, είναι η *Γυναικεία Δράση* και η *Φωνή της Νέας*, όργανα της γυναικείας οργάνωσης Λεύ-

τερη Νέα, που ανήκε στον αριστερό χώρο. Διαβάζοντας τα κείμενα των εφημερίδων διαπιστώνουμε ότι οι γυναίκες αναζητούσαν τον ρόλο τους στην αντίσταση και η ταύτισή τους με τις ηρωίδες του '21 τους έδινε τη δυνατότητα επιβεβαίωσης αυτού του ρόλου. Ταυτόχρονα όμως θεωρούσαν ότι η Ελληνική Επανάσταση δεν εκπλήρωσε τον ρόλο της, καθώς «δε στάθηκε ικανή» να απελευθερώσει τη γυναίκα «από την ντόπια μισητή σκλαβιά», και ανέμεναν ότι ο εθνικοαπελευθερωτικός αγώνας του ΕΑΜ θα πετύχαινε, ότι δεν είχε εκπληρώσει ο αγώνας του Εικοσιένα.

Στο πλαίσιο λοιπόν του ιδεολογήματος «Επανάσταση του '21-Αντίσταση» η επέτειος της 25ης Μαρτίου αποκτά ένα νέο περιεχόμενο και γίνεται μέρος της αντιστασιακής δράσης των νέων, γεγονός που αποδεικνύουν και τα αφιερωματικά παράνομα έντυπα όλων των νεανικών οργανώσεων για την επέτειο, όπως και τα κείμενα, που περιέγραφαν τους εορτασμούς των νέων με κάθε λεπτομέρεια. Οι νέοι κατά τη μεταξική δικτατορία ως μέλη της ΕΟΝ υποχρεούνταν να συμμετέχουν στις επίσημες εκδηλώσεις του καθεστώτος και στην παρέλαση. Ήδη όμως από το 1941 η παρέλαση άρχισε να διοργανώνεται από τις ίδιες τις οργανώσεις νέων και να παίρνει τη μορφή διαδήλωσης. Οι διαδηλώσεις οργανώνονταν κυρίως από το ΕΑΜ Νέων και την ΕΠΟΝ, αλλά συμμετείχαν και μέλη άλλων οργανώσεων, όπως της Ιερής Ταξιαρχίας και της ΠΕΑΝ. Οι εορτασμοί μετατράπηκαν σε λαϊκή γιορτή, παίρνοντας διαστάσεις αντιστασιακής εκδήλωσης. Αποτέλεσαν μάλιστα τον πόλο έλξης για τη στρατολόγηση νέων μελών. Και από τις σχετικές περιγραφές του Γιώργου Θεοδοκά στα *Τετράδια Ημερολογίου* φαίνεται ότι η επέτειος της 25ης Μαρτίου αποτελούσε ημέρα

ένωσης και συσπείρωσης για όλες τις οργανώσεις νέων:

25 Μαρτίου 1942

Οι φοιτητές κινήθηκαν πολύ, έκαναν πολλές διαδηλώσεις και καταθέσεις στεφάνων και τραγούδησαν τον Ύμνο όσο μπόρεσαν περισσότερο. Οι Ιταλοί τους διαλύανε συνεχώς με κοντακιές και πυροβολισμούς στον αέρα, μα αυτοί ξανασυναζόντανε ολοένα και συνεχίζανε. Έγιναν αρκετές συλλήψεις. Στη Λεωφόρο Πανεπιστημίου τα κορίτσια των Ανωτέρων Σχολών φωνάζανε στους Γερμανούς «Κάτω οι τύραννοι!»

Σκοπός της νεολαίας ήταν να κάνει φανερό στις κατοχικές δυνάμεις και στις κατοχικές κυβερνήσεις ότι ο ελληνικός λαός ήταν ο συνεχιστής του '21 και θα διαφύλασσε την ελευθερία που του είχαν παραδώσει οι πρόγονοί του.

Οι πιο μαζικές διαδηλώσεις στην επέτειο της 25ης Μαρτίου ήταν αυτές του 1942 και του 1943. Το 1944 δεν μαρτυρούνται ανάλογες διαδηλώσεις, καθώς το βάρος είχε πέσει στον ένοπλο αγώνα και οι οργανώσεις νέων στην Αθήνα είχαν διασπαστεί. Κατά τον εορτασμό της επετείου το 1942 ο Γεώργιος Τσολάκογλου, πρωθυπουργός της κατοχικής κυβέρνησης, βλέποντας τη μεγάλη συσπείρωση των νέων, επιχείρησε με τον λόγο που εκφώνησε στον Ραδιοφωνικό Σταθμό Αθηνών να απευθυνθεί στη νεολαία

και, παραφράζοντας το ιδεολόγημα «Ελληνική Επανάσταση-Αντίσταση», συνέδεσε την Επανάσταση του 1821 με τον αγώνα κατά του κομμουνιστικού κινδύνου, με σκοπό, όπως είπε, την επίτευξη της εθνικής συνοχής. Να σημειώσουμε εδώ ότι τα πρώτα χρόνια της Κατοχής δεν γινόταν καμία νύξη για τον κομμουνιστικό κίνδυνο στον παράνομο Τύπο των «αστικών» ή «μπλε» οργανώσεων. Ιδιαίτερα οργανώσεις όπως η ΠΕΑΝ και η Ιερή Ταξιαρχία συνέχισαν να τηρούν μια στάση ουδετερότητας, ακόμη και τους πρώτους μήνες του 1943—όταν πλέον είχαν ξεσπάσει οι δικαστικές τάσεις στον χώρο της νεολαίας—, όπως θα εξηγήσουμε πιο κάτω. Χαρακτηριστικά, με αφορμή τον εορτασμό της επετείου της 25ης Μαρτίου 1943, στην εφημερίδα *Ελληνικά Νειάτα*, κεντρικό όργανο της οργάνωσης Ιερή Ταξιαρχία, σε τεύχος αφιέρωμα που εκδόθηκε τον Μάρτιο του 1943, τονίστηκε ο ενοποιητικός ρόλος της επετείου. Η Ιερή Ταξιαρχία θεώρησε έτσι την 25η Μαρτίου του 1943 ως ημέρα επανένωσης της νεολαίας και κάλεσε τους νέους να συνεχίσουν ενωμένοι τον εθνικό αγώνα, «τσακίζοντας κάθε τάση για καινούργιο διχασμό», ώστε ακολουθώντας τα βήματα των ηρώων του '21 να οδηγηθούν σε μια «καινούργια 25η Μαρτίου».

Η εφημερίδα *Ελληνικά Νειάτα* ήταν παράνομο όργανο της «Ιερής Ταξιαρχίας» και κυκλοφόρησαν γύρω στα 25 φύλλα.

Η χρήση του Εικοσιένα στην ιδεολογική διαμάχη των επονίτικων και «αστικών» οργανώσεων (1943-1944)

Η ίδρυση της ΕΠΟΝ στις 2 Μαρτίου 1943, όπως αναφέραμε, φαίνεται να είναι και η αφορμή για τις πρώτες ιδεολογικές συγκρούσεις μεταξύ του αριστερού και του μη αριστερού χώρου. Ειδικότερα, επειδή το ΕΑΜ επιδίωκε την ενίσχυση και τη διεύρυνση της δύναμής του, δεν υποστήριζε την αυτονομία των μικρότερων οργανώσεων, με αποτέλεσμα η ΕΠΟΝ να μην αποτελεί μία συνένωση διαφορετικών οργανώσεων, αλλά μία αυτοτελή οργάνωση, γεγονός που είχε ως αποτέλεσμα την αυτοδιάλυση των οργανώσεων του αριστερού χώρου, που εντάχθηκαν σε αυτήν. Η ίδρυση της ΕΠΟΝ, επομένως, θεωρείται μία νέα αφετηρία για την αντίσταση των μελών της, αφού αποτέλεσε τομή επαναπροσδιορισμού του οράμα-

τος της νέας γενιάς και της συνέχειάς της με το ιστορικό παρελθόν, δημιουργώντας μία νέα, πιο συγκροτημένη επαναστατική ιδεολογία, που κυριάρχησε στον αριστερό χώρο και αποτέλεσε «την αρχή της εξόρμησης για το νέο '21», όπως αναφέρεται σε κείμενο της εφημερίδας *Λεύτερα Νιάτα*.

Αντίθετα, στις «αστικές» οργανώσεις συνέχιζε να κυριαρχεί η τακτική της ύπαρξης ποικίλων και κατακερματισμένων μικρών οργανώσεων, με διαφορετικές ιδεολογικές τάσεις, γεγονός που εμπόδιζε την αποκρυστάλλωση ενός κοινού αφηγήματος σχετικά με τη χρήση του ιστορικού παρελθόντος. Ειδικότερα, όπως γράψαμε πιο πάνω, μέρος των «αστικών» οργανώσεων—όπως η ΠΕΑΝ και η Ιερή Ταξιαρχία—τους πρώτους μήνες του 1943 συνέχιζε να χρησιμοποιεί το Εικοσιένα ως ενοποιητικό παράγοντα για το σύνολο της νέας γενιάς και ως μέ-

Αφίσες της ΕΠΟΝ.

Το κεντρικό όργανο της ΕΠΟΝ ήταν η *Νέα Γενιά*. Το πρώτο τεύχος βγήκε στις 22 Μαρτίου του 1943 με την καθοδήγηση της Ηλέκτρας Αποστόλου, λίγο πριν την εκτέλεση της. Η *Νέα Γενιά* εξελίχθηκε στο σημαντικότερο και μακροβιότερο έντυπο της ΕΠΟΝ με τον μεγαλύτερο αριθμό τευχών στο ενεργητικό του.

σο καταπολέμησης του εθνικού διχασμού, και δήλωνε ότι οι προθέσεις του συνέχιζαν να είναι πατριωτικές και χωρίς πολιτικά κίνητρα. Από το φθινόπωρο του 1943 όμως η σύγκρουση των δύο πλευρών άρχισε να εντείνεται και η Επανάσταση του 1821 να χρησιμοποιείται ως ιδεολογικό εργαλείο της σύγκρουσης αυτής.

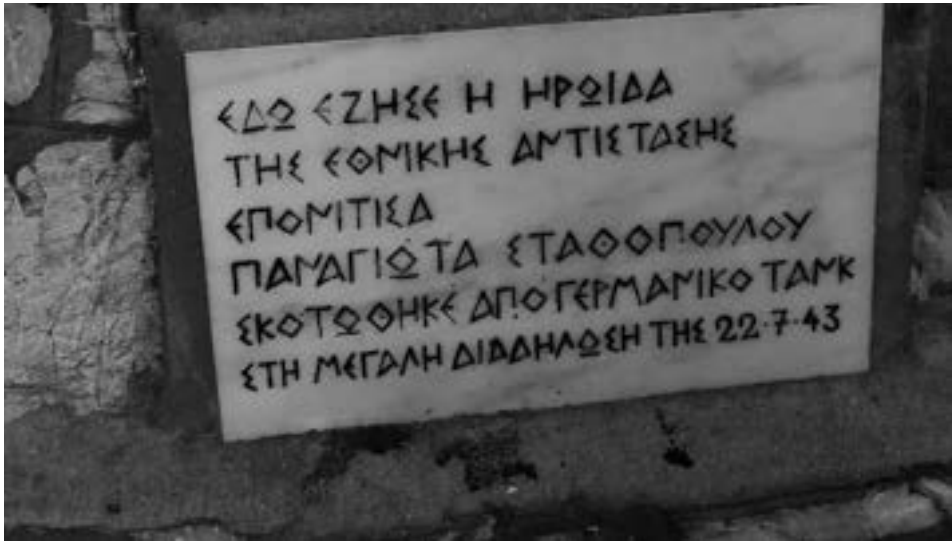
Μελετώντας τα παράνομα έντυπα διαπιστώνουμε ότι η ιδεολογική αυτή διαφορά ως προς την ερμηνευτική προσέγγιση της Επανάστασης του 1821 ανάμεσα στον εαμικό και στον μη εαμικό χώρο είχε διαφανεί και πριν από το 1943. Ο εαμικός χώρος υποστήριζε τη θεωρία της ανολοκλήρωτης Ελληνικής Επανάστασης, ένα σχήμα που είχε ήδη κυριαρχήσει στην αριστερή ιστοριογραφία κατά τον Μεσοπόλεμο. Υποστήριζε ότι η Επανάσταση δεν είχε ολοκληρωθεί ούτε κοινωνικά ούτε πολιτικά, και μόνο η λαοκρατία θα την οδηγούσε στην εκπλήρωση του σκοπού της. Από την άλλη πλευρά, ο μη εαμικός λόγος χρησιμοποιο

ούσε το Εικοσιένα ως «το σύμβολο της λευτεριάς του ελληνισμού», που θα οδηγούσε και πάλι τον ελληνικό λαό προς τη νίκη απέναντι στο «τρικέφαλο τέρας της σκλαβιάς»—το οποίο στη συνέχεια απέκτησε τέσσερα κεφάλια, συμπεριλαμβάνοντας και το ΚΚΕ— και οδήγησε στη δημιουργία της Μεγάλης Ελλάδας. Η ιδεολογική αυτή διαφωνία εκφράζει και μια διαφορετική προσέγγιση των προσδοκιών της κάθε παράταξης για τον μεταπολεμικό κόσμο. Η πρόσληψη του παρελθόντος δεν ήταν στενά συνδεδεμένη μόνο με το παρόν, αλλά και με τις προσδοκίες τους για το μέλλον.

Το αίτημα για τη Μεγάλη Ελλάδα κυριαρχούσε στις «αστικές» οργανώσεις νέων. Ένα αίτημα που απασχόλησε και τη γενιά του '30, η οποία, έχοντας βιώσει τα τραυματικά γεγονότα του Α΄ Παγκόσμιου πολέμου και της Μικρασιατικής Καταστροφής, επιχείρησε μέσα από τη συνομιλία της με το ιστορικό ελληνικό παρελθόν και τη δημιουργική ανασηματοδότησή του να δημιουργήσει ένα νέο

25 Μαρτίου 1942: η συγκέντρωση μελών των Οργανώσεων, ΠΕΑΝ και Ιερή Ταξιαρχία έξω από το Χημείο, στην οδό Σόλωνος, με επικεφαλής τον σημαιοφόρο Διονύση Παπαδόπουλο, μέλος της ΠΕΑΝ. ΚΑΤΩ: Η σφραγίδα της ΠΕΑΝ.

Η τιμητική αυτή επιγραφή για την επονίτισα Παναγιώτα Σταθοπούλου βρίσκεται στην οδό Βαλτινών στο Γκύζη, όπου βρισκόταν το πατρικό της σπίτι.

όραμα, με πνευματικά χαρακτηριστικά. Αναζήτησε εκ νέου την ελληνικότητα στο πλαίσιο μιας υπερεθνικότητας και ευρωπαϊκότητας, καλύπτοντας το ιδεολογικό κενό που είχε προκληθεί στην ελληνική κοινωνία με την κατάρρευση της Μεγάλης Ιδέας. Στην ίδια ιδεολογική κατεύθυνση προσανατολίζονται και τα κείμενα των έντυπων οργάνων της ΠΕΑΝ και της Ιερής Ταξιαρχίας, γεγονός που αποδεικνύει ότι τα μέλη τους είχαν έρθει σε επαφή με τα λογοτεχνικά και στοχαστικά-πολιτικά κείμενα του Γιώργου Θεοτοκά, κυρίως με το μυθιστόρημά του *Αργώ* και με το «μανιφέστο» της Γενιάς του '30, το *Ελεύθερο πνεύμα*, αλλά και με τις ιδέες του πολιτικού Παναγιώτη Κανελλόπουλου. Βέβαια οι συνθήκες της Κατοχής και η προτεραιότητα που δινόταν στον ένοπλο εθνικοαπελευθερωτικό αγώνα προσέδιδαν στο νέο όραμα των οργανώσεων και εθνικά χαρακτηριστικά, και η μη υλοποίηση της Μεγάλης Ελλάδας αποδιδόταν σε αποτυχία των αγώνων του παρελθόντος. Τα εθνικά αυτά χαρακτηριστικά τονίστηκαν ιδιαί-

τερα από τις οργανώσεις των οποίων οι επιρροές δεν προέκυπταν από την παραπάνω φιλελεύθερη ιδεολογία.

Αντίθετα, οι οργανώσεις με φιλελεύθερο προσανατολισμό, όπως η ΠΕΑΝ, η Ιερή Ταξιαρχία και ο ΕΣΑΣ («Εθνικός Σύνδεσμος Ανωτάτων Σχολών»), έσπευδαν να διευκρινίσουν ότι το όραμα τους δεν είχε ιμπεριαλιστικά χαρακτηριστικά, αλλά επιδίωκαν μόνο την απελευθέρωση των εθνολογικά ελληνικών περιοχών και τη διαμόρφωση της Μεγάλης Ελλάδας, με θεμελιώδεις αρχές την «Ελευθερία», την «Ατομική Αξία» και την πίστη στη «Λαϊκή Κυριαρχία». Τελικός στόχος τους ήταν η ριζική ανανέωση-μεταρρύθμιση της ελληνικής κοινωνίας και πολιτικής και όχι η ανατροπή. Χαρακτηριστικά, στις 25 Μαρτίου 1944, σε αφιερωματικό για την επέτειο φύλλο της εφημερίδας *Δόξα* αναφέρεται ότι το παραπάνω όραμα αποτελούσε συνέχεια του οράματος των αρχηγών του '21, οι οποίοι αγωνίστηκαν για μία ελεύθερη και ανεξάρτητη Μεγάλη Ελλάδα, χωρίς όμως να έχουν «ιμπεριαλιστικές τάσεις απέναντι στους βαλκανικούς

Το Πανεπιστήμιο Αθηνών την περίοδο της Κατοχής.

λαούς», και επιδίωξαν τη συνεργασία μαζί τους από την αρχή του αγώνα.

Από τα παραπάνω διαφαίνεται η ανομοιομορφία που κυριαρχεί στον μη εαμικό χώρο και η σύγκρουση απόψεων σε καίρια ιδεολογικά ζητήματα. Ωστόσο η ΕΠΟΝ, στο κατηγορώ της απέναντι στις οργανώσεις νέων του μη εαμικού χώρου, που αποτυπώνεται στα πρώτα φύλλα της *Νέας Γενιάς*, δεν κάνει κάποια ιδεολογική διάκριση των οργανώσεων του μη αριστερού χώρου, αλλά τις κατατάσσει όλες στις προδοτικές και τα μέλη τους στους «διασπαστές του εθνικού αγώνα» και στους «υποψήφιους διχτάτορες της αυριανής Ελλάδας». Επιπλέον, στα ήδη υπάρχοντα συνθήματα της οργάνωσης προστίθεται και το «Φωτιά και τσεκούρι στους εθνοπροδότες», φράση που είχε χρησιμοποιήσει ο Θεόδωρος Κολοκοτρώνης για τους «τουρκοπροσκυνημένους», οι οποίοι είχαν αφήσει τα όπλα μπροστά στην επέλαση του Ιμπραήμ. Αντίστοιχα, στο φύλλο της ίδιας εφημερίδας που εκδόθηκε στις 23

Δεκεμβρίου 1943 διαβάζουμε ένα δριμύ κατηγορώ εναντίον τους, που τους καταγγέλλει ότι χρησιμοποιούν το εθνικό όραμα της Μεγάλης Ελλάδας για να καλύψουν την αντεθνική δράση τους.

Συμπερασματικά, θα λέγαμε ότι οι οργανώσεις των νέων της Αθήνας κυριάρχησαν στον ιδεολογικό αγώνα ήδη από τα πρώτα χρόνια της Κατοχής, δημιουργώντας το δικό τους αφήγημα, και έχτισαν την ιδεολογική τους ταυτότητα μετουσιώνοντας την Ελληνική Επανάσταση σε σύμβολο του αντιστασιακού αγώνα τους κατά των κατοχικών δυνάμεων του Άξονα. Οι νέοι, κατά τη διαδικασία αυτή, ήρθαν σε επαφή με νέα ερμηνευτικά σχήματα του ιστορικού παρελθόντος και απέδωσαν νέα νοήματα στο παρελθόν διαμορφώνοντας τις επιλογές τους για το μέλλον. Κύριος στόχος τους ήταν να πείσουν την κοινή γνώμη για την αναγκαιότητα της αντίστασής τους και να κερδίσουν την ολοένα και μεγαλύτερη, άμεση ή έμμεση, αποδοχή της νέας γενιάς αλλά και του ελληνικού λαού.

Ο παράνομος Τύπος αποτέλεσε το βασικό εργαλείο διάδοσης της ιδέας για τη συνέχεια του δικού τους αγώνα και εκείνου των ηρώων του '21, υπηρετώντας το όραμα της νέας γενιάς για ολοκλήρωση του εθνικοαπελευθερωτικού αγώνα στη νέα εποχή. Το κοινό αίτημα όλων των οργανώσεων ήταν η δημιουργία μιας καλύτερης μεταπολεμικής Ελλάδας.

Κατά την περίοδο της Κατοχής λοιπόν, η μαζική συμμετοχή της νεολαίας στην αντίσταση, η οποία για τους νέους σήμαινε τη συνέχεια του νικηφόρου Ελληνοαλβανικού Πολέμου του 1940, την καθιστά ένα συλλογικό υποκείμενο και οι νέοι αναδεικνύονται για πρώτη φορά σε ένα ξεχωριστό κοινωνικό σύνολο, που έχει τον δικό του λόγο για τα κοινωνικά και πολιτικά προβλήματα της εποχής. Με αποτέλεσμα η εμπειρία του ελληνοαλβανικού μετώπου και της αντίστασης να διαμορφώσει μία ολόκληρη γενιά. Αναζητώντας όμως τη μεμονωμένη ιδεολογική πορεία της κάθε οργάνωσης συμπεραίνουμε ότι η πρόσληψη του παρελθόντος από τις κύριες οργανώσεις του νεανικού χώρου διαφέρει, καθώς επηρεάζεται και από τις ιδεολογικές καταβολές του και όχι μόνο από τις σύγχρονες συνθήκες της Κατοχής.

ΕΝΔΕΙΚΤΙΚΗ ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

«Αρχεία Σύγχρονης Κοινωνικής Ιστορίας» (ΑΣΚΙ).

Αλήθεια, όργανο της οργάνωσης Αλήθεια, Αθήνα, 1941.

Γυναικεία Δράση, όργανο της οργάνωσης Λεύτερη Νέα, Αθήνα, 1942-1944.

Δόξα, όργανο της Πανελληνίας Ένωσης Αγωνιζομένων Νέων (ΠΕΑΝ), Αθήνα, 1942-1945.

Ελεύθερη Σκέψη, όργανο του Εθνικού Κομιτάτου Νέων, Αθήνα, 1942-1944.

Ελληνικά Νειάτα, όργανο της Ιερής Ταξιαρχίας (ΙΤ), Αθήνα, 1942-1944.

Κεντρική Οργανωτική Επιτροπή της ΟΚΝΕ, Επιτροπή Ιδεολογικού Μετώπου, Αθήνα, 1942.

Λεύτερα Νιάτα, όργανο του συμβουλίου Αθήνας της Ενιαίας Πανελλ[αδικής] Οργάν[ω-σης] Νέων (ΕΠΟΝ), Αθήνα, 1943.

Νέα Γενιά, όργανο του ΚΣ της Ενιαίας Πανελλαδικής Οργάνωσης Νέων (ΕΠΟΝ), Αθήνα, 1943-1947.

Νεολαία, όργανο της Ομοσπονδίας Κομμουνιστικών Νεολαίων Ελλάδας (ΟΚΝΕ), Ελληνικού Τμήματος της Κομμουνιστικής Διεθνούς Νέων (ΕΤΚΔΝ), Αθήνα, 1941-1943.

Η Φωνή της Νέας, όργανο της οργάνωσης Λεύτερη Νέα, Αθήνα, 1942-1943.

Οντέτ Βαρών-Βασάρ, *Ελληνικός Νεανικός Τύπος (1941-1945)*, τ. Α-Β, Ιστορικό Αρχείο Ελληνικής Νεολαίας, Αθήνα, 1987.

Της ίδιας, *Η ενηλικίωση μιας γενιάς. Νέοι και νέες στην Κατοχή και την Αντίσταση*, Βιβλιοπωλείο της Εστίας, Αθήνα, 2009.

Αλέξανδρος Ζαούσης, *Οι δύο όχθες – 1939-1945. Μια προσπάθεια για εθνική συμφιλίωση*, μέρος Α', εκδ. Παπαζήση, Αθήνα, 2015.

Γιώργος Θεοδοκάς, *Τετράδια Ημερολογίου – 1939-1953*, Βιβλιοπωλείο της Εστίας, Αθήνα, 1987.

Παναγιώτης Στάθης, «Το Εικοσιένα στην αριστερή ιστοριογραφία του 20ού αι.», στο Δημήτρης Δημητρόπουλος, Βαγγέλης Καραμανωλάκης (επιμ.), *Οι αναγνώσεις του 1821 και η Αριστερά*, ΑΣΚΙ-Η Αυγή, Αθήνα, 2014, σσ. 29-44.

Ευάνθης Χατζηβασιλείου, *ΠΕΑΝ (1941-1945). Πανελλήνιος Ένωσις Αγωνιζομένων Νέων*, Σύλλογος προς Διάδοσιν Ωφελίμων Βιβλίων, Αθήνα, 2004.

Η Σοφία-Ηλιοδώρα Νικολοπούλου είναι Ιστορικός.

1 Στην Ουρουγουάη εκλέγεται νέος πρόεδρος ο μεγαλοκτηματίας Χουάν Μαρία Μπορντάμπερου, ο οποίος το επόμενο έτος τέθηκε επικεφαλής δικτατορικής κυβέρνησης αλλά το 1976 ανατράπηκε από ενδοκυβερνητικούς του αντιπάλους. Η διακυβέρνησή του σηματοδεύτηκε από δολοφονίες πολιτικών του αντιπάλων, για τις οποίες το 2010 καταδικάστηκε σε φυλάκιση 30 ετών. Πέθανε το επόμενο έτος.

2 Κατά τη συνεδρίαση της Ιεράς Συνόδου της Κυπριακής Εκκλησίας οι μητροπολίτες Κιτίου Άνθιμος, Κυρηνείας Κυπριανός και Πάφου Γεννάδιος ζητούν από τον αρχιεπίσκοπο Μακάριο να παραιτηθεί από την προεδρία του κράτους εντός 15 ημερών, επειδή η πολιτική του δράση είναι ασυμβίβαστη με τα εκκλησιαστικά του καθήκοντα. Το γεγονός αυτό προκαλεί τη σφοδρή αντίδραση πλήθους κληρικών και λαϊκών οι οποίοι την επομένη συγκροτούν τεράστια διαδήλωση στη Λευκωσία και εξαναγκάζουν τον Άνθιμο να καταφύγει στη μητρόπολη Λεμεσού.

| Οι ΗΠΑ εκτοξεύουν το μη επανδρωμένο διαστημόπλοιο Pioneer 10 με στόχο την προσέγγιση του πλανήτη Δία και στη συνέχεια την επ' άπειρον πλοήγησή του στο Διάστημα, με απώτερη ελπίδα τη γνωστοποίηση της ύπαρξης του ανθρώπινου είδους σε εξωγήινους πολιτισμούς. Για τον σκοπό αυτό το σκάφος φέρει μια πλακέτα με ανεξίτηλη αναπαράσταση ανθρώπων και κωδικοποιημένες πληροφορίες για τη Γη.

3 Ο πρόεδρος Νίξον ζητά από το Κογκρέσο να επανενεργοποιήσει την αμερικανική στρατιωτική βοήθεια προς την Ελλάδα, και μάλιστα αυξημένη κατά 50%, λόγω «απαιτήσεων εθνικής ασφαλείας των ΗΠΑ».

4 Ο δικτάτορας της Κεντροαφρικανικής Δημοκρατίας, Ζαν Μπεντέλ Μποκάσα, αυτοανακηρύσσεται ισόβιος πρόεδρος. Λίγα χρόνια αργότερα (στις 4 Δεκεμβρίου

Μπαχ Τσελέφσκυ

Αφίσα της ταινίας «Ο Νονός»

1977) αυτοανακηρύχθηκε αυτοκράτορας, τίτλο που διατήρησε έως την ανατροπή του το 1979, οπότε κατέφυγε στη Γαλλία. Το 1986 επέστρεψε στη χώρα του και δικάστηκε για ποικίλα εγκλήματα, μεταξύ των οποίων και για κανιβαλισμό (για το οποίο αθώωθηκε). Παρέμεινε στη φυλακή έως το 1993, οπότε αποφυλακίστηκε με γενική αμνηστία. Το 1996 πέθανε στο σπίτι του από καρδιακή προσβολή, σε ηλικία 75 ετών.

8 Πεθαίνει σε φυλακή του Μονάχου, σε ηλικία 73 ετών, ο διαβόητος στρατηγός των SS (από το 1941), Έρικ φον ντεμ Μπαχ Τσελέφσκυ, γνωστός για τη βάνανυση καταστολή της εξέγερσης της Βαρσοβίας τον Αύγουστο-Σεπτέμβριο 1944, για την οποία όμως δεν λογοδότησε ποτέ, καθώς αξιοποιήθηκε ως μάρτυρας κατηγορίας στη δίκη της Νυρεμβέργης. Το 1961 βοήθησε στην υπεράσπιση του Άντολφ Άιχμαν. Η φυλάκισή του (το 1958) υπήρξε αποτέλεσμα της καταδίκης του για τον φόνο ενός αντιπάλου του αξιωματικού των SS κατά τη Νύχτα των Μεγάλων Μαχαιριών (1934).

14 Ο Ιταλός μεγαλοεκδότης Τζαν Τζάκομο Φελτρινέλλι, ενεργός υποστηρικτής ακροαριστερών οργανώσεων, χάνει τη ζωή του σε ηλικία 45 ετών, σε μια προσπάθεια να ανατινάξει με δυναμίτη έναν πυλώνα ηλεκτρικού ρεύματος έξω από το Μιλάνο,

23

Κριστομπάλ
Μπαλενσιάγκα

26

Αρχιεπίσκοπος
Μακάριος

προκειμένου να προκαλέσει εκτεταμένη διακοπή ρεύματος στην πόλη.

15 Ιταλικό δικαστήριο καταδικάζει 276 δημοτικούς υπαλλήλους της Νεάπολης σε συνολική ποινή κάθειρξης πέντε αιώνων για τη συμμετοχή τους έναντι αμοιβής σε κύκλωμα έκδοσης ιατρικών πιστοποιητικών και αδειών οδήγησης σε τυφλούς, κωφούς και παράλυτους, με αποτέλεσμα τη διάπραξη σωρείας τραγικών ατυχημάτων.

| Πραγματοποιείται σε κινηματογράφο της Νέας Υόρκης η πρεμιέρα της ταινίας «Ο Νονός», του Φράνσις Φορντ Κόπολα.

16 Ο Γάλλος πρόεδρος Ζωρζ Πομπιντού, θεωρώντας ότι οι Βρετανοί δεν μετέχουν πλήρως του ευρωπαϊκού πολιτισμού, εξαγγέλλει τη διεξαγωγή δημοψηφίσματος στη χώρα του με ερώτημα την έγκριση της εισδοχής της Μεγάλης Βρετανίας στην ΕΟΚ.

17 Κατά τις εσωκομματικές εκλογές του ΚΚ Ιταλίας εκλέγεται νέος Γενικός Γραμματέας ο 49άχρονος Ενρίκο Μπερλιγκουέρ, γόνος αριστοκρατικής οικογένειας από τη Σαρδηνία. Η εκλογή του σηματοδοτεί τη μεταστροφή του ΚΚΙ σε «καθεστωτικό» κόμμα που υποστηρίζει την τάξη και την εναλλαγή των κομμάτων στην εξουσία, εγκαινιάζοντας το ρεύμα του Ευρωκομμουνισμού.

21 Ο Γεώργιος Παπαδόπουλος αναλαμβάνει καθήκοντα αντιβασιλέα απομακρύνοντας από αυτό το αξίωμα τον Γεώργιο Ζωιτάκη με την κατηγορία ότι «παρεμ-

βαίνει αδικαιολογήτως εις το έργον οικονομικής, κοινωνικής και πολιτισμικής αναπτύξεως».

22 Το Κογκρέσο εγκρίνει την 27η τροπολογία του αμερικανικού Συντάγματος με την οποία απαγορεύεται κάθε διάκριση με βάση το φύλο. Ταυτόχρονα η αμερικανική Εθνική Επιτροπή για τα ναρκωτικά ζητά την αποποινικοποίηση της κατοχής και της χρήσης μαριχουάνας.

23 Πεθαίνει στην Ισπανία, σε ηλικία 77 ετών, ο διάσημος σχεδιαστής μόδας Κριστομπάλ Μπαλενσιάγκα, ο οποίος έγινε γνωστός στη χώρα του από το 1919, αναπτύσσοντας στη συνέχεια δραστηριότητα στο Παρίσι (1937-1968).

24 Μετά την άρνηση της προτεσταντικής τοπικής κυβέρνησης της Βόρειας Ιρλανδίας (Ωλστερ) να συναινέσει στην παραχώρηση εξουσιών σχετικών με την ασφάλεια της περιοχής στη βρετανική κυβέρνηση, ο Βρετανός πρωθυπουργός Έντουαρντ Χιθ επιτυγχάνει την πανηγυρική υπερψήφιση από τη Βουλή των Κοινοτήτων της αναστολής λειτουργίας του κοινοβουλίου και της κυβέρνησης του Ωλστερ και τη μεταφορά των αρμοδιοτήτων τους σε ένα νέο ειδικό υπουργείο υπό τον πρόεδρο της Βουλής των Κοινοτήτων, Ουίλλιαμ Ουάιτλω.

26 Ο αρχιεπίσκοπος Μακάριος συναντάται μυστικά το βράδυ στη Λευκωσία με τον στρατηγό Γρίβα σε μια προσπάθεια γεφύρωσης των πολιτικών τους διαφορών. Η συζήτηση των δύο ανδρών καταλήγει σε αδιέξοδο.

27 Μετά από πολύμηνες εντατικές διαπραγματεύσεις η Μάλτα και η Μ. Βρετανία υπογράφουν συμφωνία επταετούς παραμονής των βρετανικών δυνάμεων στο νησί, έναντι 14 εκατομμυρίων λιρών κατ' έτος και με την πρόβλεψη απαγόρευσης κάθε είδους επισκέψεων στη Μάλτα των δυνάμεων του Συμφώνου της Βαρσοβίας.

Ηφαιστειο Σαντορίνης: Θύματα του τσουνάμι βρέθηκαν στην Τουρκία

Τα λείψανα ενός άνδρα, περίπου 17 ετών, και ενός σκυλιού εντόπισαν Τούρκοι αρχαιολόγοι στον Τσεσμέ, κατά τη διάρκεια ανασκαφών σε περιοχή με ευρήματα πόλης από την Εποχή του Χαλκού. Παρά το γεγονός ότι οι ανασκαφικές εργασίες στο σημείο διεξάγονται από το 2009, μόλις πρόσφατα οι αρχαιολόγοι κατάφεραν να συνδέσουν την καταστροφή της συγκεκριμένης πόλης και τα λείψανα αυτά με το θαλάσσιο τσουνάμι που προκλήθηκε από την έκρηξη του ηφαιστείου της Σαντορίνης γύρω στο 1613-1614 π.Χ.

Δεν υπάρχουν ενδείξεις ότι ο άνδρας και ο σκύλος ήταν μαζί όταν σκοτώθηκαν, ενώ οι ερευνητές διαπίστωσαν ότι πάνω από το πτώμα του άνδρα υπήρχε ένας λάκκος, που είτε έσκαψε ο ίδιος προκειμένου να προφυλαχθεί από τους όγκους του νερού είτε διανοίχτηκε αργότερα από κατοίκους της περιοχής ώστε να ταφεί κανονικά. Όπως επισημαίνουν, παρόμοιοι λάκκοι βρέθηκαν και σε άλλα σημεία, σκαμμένοι μάλλον μετά από τα πρώτα κύματα του τσουνάμι.

Τώρα οι αρχαιολόγοι προτίθενται να επανεξετάσουν υπό το φως των νέων δεδομένων και άλλα λείψανα ανθρώπων που έχουν βρεθεί στην περιοχή, ο θάνατος των οποίων έχει αποδοθεί σε διαφορετικά αίτια.

Στην Ελβετία το νεότερο ρωμαϊκό αμφιθέατρο

Το νεότερο ρωμαϊκό αμφιθέατρο που έχει ανακαλυφθεί ποτέ εντοπίστηκε τυχαία κατά την κατασκευή λεμβοστασίου στις όχθες του ποταμού Ρήνου, στην πόλη Κάιζεραουγκστ, 11 χλμ. ανατολικά από την Βασιλεία της Ελβετίας. Με βάση τις υπάρχουσες πηγές, η αρχαιολογική υπηρεσία του καντονιού του Ααργκάου εκτιμούσε ότι στην περιοχή θα βρεθούν υπολείμματα ρωμαϊκού λατομείου. Έτσι, η έκκληση ήταν μεγάλη όταν διαπιστώθηκε επιπλέον η ύπαρξη του αμφιθέατρου, μήκους 50 μ. και πλάτους 40 μ., που ήταν κατασκευασμένο με οικοδομικά υλικά από το λατομείο και χρονολογείται από τον 4ο αιώνα μ.Χ. Στη νότια πλευρά του υπήρχε μεγάλη είσοδος και σε διάφορα άλλα σημεία μερικές μικρότερες, ενώ από τις ξύλινες κερκίδες διασώζονται μόνον ίχνη από τους πασσάλους που τις στήριζαν.

Το αμφιθέατρο βρισκόταν δίπλα στο στρατιωτικό οχυρό *Castrum Rauracense*, που κτίστηκε κοντά στην πόλη *Augusta Raurica*, όταν ο ρωμαϊκός επανασχεδίασε τις αμυντικές γραμμές του μετά τις επιθέσεις των γερμανικών φύλων στα τέλη του 3ου αιώνα. Πρόκειται για το τρίτο αμφιθέατρο στην *Augusta Raurica* και συνολικά το όγδοο στην Ελβετία, τα οποία χρησιμοποιούνταν κυρίως για μονομαχίες, αρματοδρομίες και επιδείξεις θανατώσεων ζώων.

Οι «μούμιες» των παιδιών του Παλέρμο

Το πλήρες βιολογικό προφίλ των μουμιοποιημένων σωρών 41 παιδιών, θαμμένα στις περίφημες Κατακόμβες των Καπουτσίνων στο Παλέρμο της Σικελίας, φιλοδοξούν να δημιουργήσουν ειδικό επιστήμονες στο πλαίσιο μεγάλης έρευνας που ξεκίνησε στις αρχές του 2022. Οι συγκεκριμένες κατακόμβες φιλοξενούν συνολικά 1.284 μουμιοποιημένα λείψανα ανθρώπων, που πέθαναν στην πόλη από το 1787 έως το 1880. Από αυτά, τα 163 ανήκουν σε παιδιά με τα υπό εξέταση 41 ευρήματα να βρίσκονται σε ειδικό Παιδικό Θάλαμο.

Προηγούμενες μελέτες έχουν αποκαλύψει λεπτομέρειες σχετικά με τις σωρούς ενηλίκων (κατάσταση υγείας, αιτία θανάτου, επάγγελμα, κοινωνική θέση), ωστόσο αυτή είναι η πρώτη μελέτη που εξετάζει αποκλειστικά τα παιδιά. Με τη βοήθεια ακτινών Χ, η επιστημονική ομάδα αποσκοπεί να διακριβώσει την ηλικία, το φύλο, τυχόν αναπτυξιακά προβλήματα, άλλα παθολογικά προβλήματα και τους δείκτες σωματικού στρες, πληροφορίες που θα συγκριθούν με τα ρούχα, τη θέση τους στο θάλαμο, ταφικά αντικείμενα που τα συνοδεύουν και τον τρόπο μουμιοποίησης (φυσική ή χημική) των λειψάνων.

Τέλος, η έρευνα επιδιώκει την πλήρη αναγνώριση των παιδιών, διασταυρώνοντας το προφίλ τους με αρχαιικά στοιχεία

για τα ονόματα και τη χρονιά θανάτου τους.

Ο καταδότης της Άννας Φρανκ

Τον Ολλανδοεβραίο συμβολαιογράφο Άρνολντ βαν ντεν Μπεργκ κατονομάζει η Καναδή συγγραφέας Ρόζμαρι Σάλιβαν ως τον άνθρωπο που κατέδωσε την Άννα Φρανκ στους Ναζί και οδήγησε στη σύλληψή της στις 4 Αυγούστου 1944 στο Άμστερνταμ.

Στο βιβλίο της *The Betrayal of Anne Frank: A Cold Case Investigation*, που κυκλοφόρησε πρόσφατα, η Σάλιβαν επικαλείται τα πορίσματα ερευνητικής ομάδας, αποτελούμενη από τον συνταξιούχο πράκτορα του FBI Βίνσεντ Πάνκοκ και περίπου 20 ιστορικούς, εγκληματολόγους και ειδικούς δεδομένων. Ο ντεν Μπεργκ ήταν μέλος του Εβραϊκού Συμβουλίου της πόλης, που δημιουργήθηκε από τους Ναζί για να επιβλέπει τους εβραϊκούς πληθυσμούς και διαλύθηκε λίγο πριν το τέλος του πολέμου. Οι ερευνητές διαπίστωσαν ότι ο συμβολαιογράφος δεν στάλθηκε ποτέ σε στρατόπεδο συγκέντρωσης και πιστεύουν πως κατέδωσε άλλους Εβραίους, ανάμεσά τους και την Άννα Φρανκ, για να σώσει τη ζωή της οικογένειάς του.

Προκειμένου να «εξιχνιάσει» την υπόθεση, η ερευνητική ομάδα μελέτησε καταλόγους με συνεργάτες των ναζί, ιστορικά έγγραφα, αστυνομικά αρχεία και προηγούμενες έρευνες, ενώ συνεκτίμησε και ποια πρόσωπα είχαν γνώση της κρυψώνας, κίνητρο και ευκαιρία για κατάδοση.

Paul Greveillac

Κόκκινες ψυχές

Μετάφραση: Στέλα Ζουμπουλάκη
εκδ. Πόλις, 2021, σελ.: 508, τιμή: 20,00 €

Οι εκδόσεις Πόλις ένα χρόνο μετά την έκδοση του ιστορικού και πολιτικού μυθιστορήματος του Πολ Γκρεβεγιάκ *Αφέντες και δούλοι* για την Πολιτιστική Επανάσταση στην Κίνα, για την ελευθερία της τέχνης και τον ολοκληρωτισμό, εξέδωσαν το βραβευμένο μυθιστόρημα του Πωλ Γκρεβεγιάκ *Κόκκινες ψυχές*.

Στο πρώτο μυθιστόρημα του ο Γκρεβεγιάκ, με χιούμορ, και παιγνιώδη ζωντάνια, προσφέρει, μέσα από την καθημερινότητα

δύο νέων ανθρώπων, μια μεγάλη τοιογραφία της καθημερινής ζωής στη Μόσχα, από τον θάνατο του Στάλιν ως την κατάρρευση της Σοβιετικής Ένωσης. Ένα διάστημα 40 ετών στη Μόσχα του κομμουνιστικού καθεστώτος.

Δύο νέοι άνθρωποι, ο Ρώσος Βλαντιμίρ Κουτούτσκοφ και ο Ουκρανός Πάβελ Γκολτσένκο γνωρίζονται τυχαία και η φιλία τους δένει τις ζωές τους, γίνεται καταλύτης εξελίξεων και ανυψώνει την ηθική υπόσταση της ανθρωπίνης αυτής σχέσης, της ανιδιοτελούς αγάπης και θυσίας. Ο Κουτούτσκοφ εργάζεται στην Γκλαβλίτ, το επίσημο όργανο λογοκρισίας στην ΕΣΣΔ. Εκεί αποφασίζεται ποιοι συγγραφείς θα μεταφραστούν στα ρώσικα και ποιες περικοπές θα γίνουν στο έργο τους ώστε να διαμορφωθεί σύμφωνα με τις επιταγές και υποδείξεις του Κόμματος. Εκεί επίσης λογοκρίνονται ο ρωσικός τύπος και οι Ρώσοι λογοτέχνες.

Ο Πάβελ Γκολτσένκο εργάζεται στην Γκουριόν, την Κρατική Επιτροπή Κινηματογράφου, όπου γίνονται οι προβολές για τους αξιωματούχους του Κόμματος. Κύριο έργο της όμως είναι να λογοκρίνει και να εγκρίνει κινηματογραφικές ταινίες. Στο μικροσκόπιο τους βρίσκονται συγγραφείς όπως οι Παστερνάκ, Μπουλγκάκοφ, Αχμάτοβα, Σολζενίτσιν και σκηνοθέτες όπως ο Ταρκόφσκι και η Σέπτικο.

Οι δύο αυτοί κεντρικοί ήρωες τους μυθιστορήματος αντιπροσωπεύουν τους δύο κυρίως φορείς λογοκρισίας έργων λογοτεχνία και σκηνοθετών. Τον τρόπο που διαμορφώνουν και

κατευθύνουν τις απόψεις και την συνείδηση των πολιτών. Ο Γκρεβεγιάκ μας βάζει να ζήσουμε πλάι σε αυτούς τους ανθρώπους, η ζωή των οποίων, στο σοβιετικό καθεστώς, γίνεται ένα με την αποτυχία ενός ονείρου, χωρίς όμως, ούτε για μία στιγμή, να υπαινιχθεί ότι δεν άξιζε να τη βιώσει κανείς. Μένοντας όσο πιο κοντά γίνεται στις ελπίδες τους, τους συμβιβασμούς τους, ή τις απόπειρές τους για παθητική αντίσταση, διασώζει τις γκρίζες ζωές αυτών των «κόκκινων ψυχών». Παρακολουθώντας τη ζωή και τη δράση τους, ζούμε μαζί τους τις εξελίξεις και τις ζυμώσεις από την προσπάθεια αποσταλινοποίησης έως την ανανέωση της περεστρόικα. Βλέπουμε πώς λειτουργούσε ο κομμουνισμός στην ΕΣΣΔ σε όλα τα επίπεδα ζωής των πολιτών, τον τρόπο που επηρεάζονται οι σχέσεις, πώς δρα η Κα Γκε Μπε, πώς γεννάται ο αντίλογος, η αντίσταση, οι προσπάθειες αντίδρασης στην λογοκρισία.

Ο Γκρεβεγιάκ έχει πραγματοποιήσει ενδελεχή ιστορική-πολιτιστική έρευνα, και τούτο είναι κάτι παραπάνω από φανερό. Χωρίς αυτή δεν θα είχε τη δυνατότητα να μας οδηγήσει στο μεδούλι της Ιστορίας, τηρώντας στο ακέραιο τη σύμβαση με τον αναγνώστη. Οι *Κόκκινες ψυχές* είναι ένα μυθιστόρημα-φόρος τιμής στους πιο ανεξάρτητους Σοβιετικούς καλλιτέχνες, τους «διαφωνούντες» και τα αριστουργήματα που μας παρέδωσαν. Αλλά είναι και μια ωδή στη φιλία: τη φιλία που ενώνει, μέσα από τις δοκιμασίες και τον χρόνο.

Julie Orringer

Φάκελος απόδρασης

Μετάφραση: Θεοδώρα Δαρβίρη
εκδ. Gutenberg - Γιώργος & Κώστας Δαρδανός, 2021,
σελ.: 952, τιμή: 24.00 €

Τον Αύγουστο του 1940, ο Αμερικανός μαχητικός δημοσιογράφος Βάριαν Φράι, εγκαταλείπει τις ανέσεις της αστικής ζωής στη Νέα Υόρκη, την ασφάλεια του γραφείου, και φτάνει στη Μασσαλία, που τότε ανήκε στο Βισί, δηλαδή, στη μη κατεχόμενη Γαλλία, με 3.000 δολάρια δεμένα στα πόδια του, για μια φαινομενικά ακατόρθωτη αποστολή: να φυγαδεύσει, με ελάχιστα μέσα, καλλιτέχνες και συγγραφείς, την ώρα που οι στρατιές του Χίτλερ κατακτούν

την Ευρώπη. Ανάμεσά τους ο Αντρέ Μπρετόν, ο Μαρκ Σαγκάλ, η Χάνα Άρεντ, ο Μαξ Ερνστ και ο Χάινριχ Μαν. Χάρη στον ηρωισμό του αναζωογονήθηκε και διευρύνθηκε το πολιτιστικό και επιστημονικό κεφάλαιο των Ηνωμένων Πολιτειών εγκαινιάζοντας μια εποχή προόδου και καινοτομιών.

Η έκδοση βίζας ήταν ένα παιχνίδι με δαιδαλώδεις διαδικασίες και πολύπλοκους κανόνες. Το Αμερικανικό Υπουργείο Εξωτερικών είχε μεν δώσει άδεια να εκδίδονται επείγουσες βίζες, αλλά υπήρχαν και περιορισμοί, ενώ το διστακτικό και εχθρικό απέναντι στον Φράι Αμερικανικό Προξενείο στη Γαλλία, που δεν ήθελε εντάσεις με την κυβέρνηση του Βισί, καθυστέρουσε υπερβολικά την έκδοσή τους.

Υπήρχαν τρεις τρόποι διαφυγής από την Γαλλία. Ο πρώτος ήταν μέσω της παραλιακής πόλης Παρμπού και με τα πόδια ως τα σύνορα με την Ισπανία, συνήθως με τη βοήθεια δύο Γερμανών προσφύγων. Από την Ισπανία και τη Μαδρίτη οι πρόσφυγες μπορούσαν να πάρουν το τρένο για τη Λισαβόνα και από εκεί να μπουν σε πλοίο για την Αμερική. Ο δεύτερος –που καταργήθηκε μέσα σε λίγους μήνες– ήταν από τη Μασσαλία με πλοίο ως τη Μαρτινίκα στην Καραϊβική. Ο τρίτος αφορούσε πάλι ταξίδι με πλοίο αλλά με πρώτο σταθμό την Καζαμπλάνκα, δεύτερο τη Λισαβόνα και τελικό προορισμό τη Νέα Υόρκη.

Ο Φράι μπόρεσε να μείνει στη Μασσαλία δεκαπέντε μήνες πριν απελαθεί έχοντας κατορθώ-

σει να φυγαδεύσει χίλιους πεντακόσιους πρόσφυγες και τριακόσιους Βρετανούς στρατιώτες και αξιωματικούς. Αξιοζήλευτα επίμονος, ευρηματικός και οργανωτικός, ο Βάριαν Φράι πάλεψε ως την τελευταία στιγμή, και με την πολύτιμη βοήθεια των συνεργατών του κατάφερε, κάνοντας ένα αγώνα δρόμου ενάντια στον αμείλικτο χρόνο, να εξασφαλίσει βίζες και εισιτήρια ώστε να φύγουν όσο το δυνατόν περισσότεροι, ακόμα και μέσω ενός δικτύου παράνομων σχέσεων που είχε αναπτύξει. Υπήρξε ένας άνθρωπος με ηθική πυξίδα και βαθειά *ενσυναίσθηση*, που θα μπορούσε να λειτουργεί ως διαχρονικό πρότυπο.

Η μυθιστορηματική προσέγγιση της συναρπαστικής και συνάμα περίπλοκης και πολυδιάστατης προσωπικότητας του Βάριαν Φράι, του «Αμερικανού Σίντλερ», όπως αποκαλείται πλέον από την Τζούλι Όριντζερ, είναι επίκαιρη και διαχρονική, διδακτική και αισθαντική. Με παραστατική και διεισδυτική γραφή ρίχνει φως στις πιο μύχιες γωνιές του εσωτερικού κόσμου του Φράι, ζωντανεύοντας το σκηνικό μιας συγκλονιστικής, αν και ερεβώδους εποχής, πάνω στο ειδυλλιακό ανάγλυφο φόντο της Νότιας Γαλλίας, της Νέας Υόρκης και της Νέας Αγγλίας. Η ιστορία του, που ρίχνει άπλετο φως σε μια από τις πιο ζοφερές σελίδες της ανθρώπινης Ιστορίας, αποδεικνύεται συγκλονιστικά επίκαιρη.

Έπαινος οφείλεται στην εξαιρετική μετάφραση της Θεοδώρας Δαρβίρη για την εξαιρετική απόδοση ενός τόσο ογκώδους βιβλίου.

Γιάννης Κατσίκης

Ο Γραικός θαλασσοπόρος Χουάν ντε Φούκα

Εκδόσεις ΑΩ 2020, σελ. 448, τιμή: 22.26 €

Ο Χουάν ντε Φούκα γεννήθηκε το 1536 στο χωριό Βαλεριάνο του Ελειού στην Κεφαλονιά, ήταν γνωστός και ως Απόστολος Βαλεριάνος ή Φωκάς Βαλεριανάτος. Νέος ξενιτεύτηκε και εργάστηκε επί σαράντα χρόνια ως πλοηγός στον στόλο των Δυτικών Ινδιών της Ισπανίας. Σ' ένα του ταξίδι στις Φιλιππίνες το 1587, κατέλαβαν το πλοίο του Άγγλοι και πιάστηκε αιχμάλωτος, χάνοντας όλες του τις οικονομίες.

Λίγο καιρό αργότερα διέφυγε και το 1588 πήγε στη Νέα Ισπανία (Μεξικό) και ο Ισπανός αντιβασιλιάς Λούις ντε Βελάσκο, του έδωσε μία μικρή караβέλα με την εντολή να εξερευνήσει τις δυτικές ακτές της Βόρειας Αμερικής και να βρει τα μυθικά Στενά του Ανιάν που υποτίθεται πως ένωναν τον Ατλαντικό με τον Ειρηνικό Ωκεανό. Στο πρώτο του ταξίδι το 1592 το πλήρωμά του στασίασε, και αναγκάστηκε να επιστρέψει, ενώ στο δεύτερο ταξίδι του ανέβηκε βόρεια και νόμισε πως πραγματικά είχε βρει το πέρασμα προς τον Ατλαντικό μεταξύ του 47ου και 48ου γεωγραφικού παραλλήλου. Το 1594 έφυγε για την Ισπανία προσδοκώντας πως θα τον ανταμείψει ο βασιλιάς. Αφού δεν βρήκε καμία ανταπόκριση και από τον Θρόνο και, απογοητευμένος, αποφάσισε να αποσυρθεί στην πατρίδα του.

Στην πορεία του προς την Κεφαλονιά πέρασε και από τη Φλωρεντία και έτυχε να συναντήσει κάποιον Τζον Ντάγκλας που του αφηγήθηκε τις περιπέτειές του. Ο Ντάγκλας του έδωσε μία συστατική επιστολή και τον έστειλε στον Μάικλ Λοκ, έναν πλούσιο έμπορο και Άγγλο πρόξενο που έτυχε να βρίσκεται τότε στην Βενετία. Ο Φωκάς εξιστόρησε τις εξερευνησεις του και στον Λοκ, ζητώντας από τον τελευταίο να μεσολαβήσει ώστε η Αγγλία να του χορηγήσει δύο πλοία για να συνεχίσει τις εξερευνησεις του. Ο Λοκ προσπάθησε να έρθει σε επαφή με την Βρετανι-

κή κυβέρνηση, ζητώντας 100 λίρες για να πάει τον Φωκά στην Αγγλία, αλλά η απάντηση καθυστερούσε και ο Φωκάς έφυγε τελικά για τη Κεφαλονιά και ο Λοκ υπέθεσε πως ο ηλικιωμένος Φωκάς είχε ήδη πεθάνει.

Η Ιστορία του Έλληνα θαλασσοπόρου δημοσιεύτηκε το 1625 από τον Σάμιουελ Πούρτσας. Το 1787, ο Άγγλος πλοίαρχος Τσαρλς Μπάρκλεϊ, αναγνωρίζοντας τον πορθμό ανάμεσα στην νήσο Βανκούβερ και τη Πολιτεία Ουάσιγκτον των ΗΠΑ σαν τα μέρη που εξερεύνησε ο Φωκάς και βάσει των οδηγιών και περιγραφών του, πήγε πιστοποιήσει την ακρίβεια των περιγραφών του και έδωσε στη περιοχή το όνομα Στενά του Χουάν ντε Φούκα.

Η μυθιστορηματική βιογραφία ως είδος είναι εξαιρετικά απαιτητικό, προκειμένου το αποτέλεσμα να μην προδώσει ούτε το ιστορικό πρόσωπο που βιογραφείται αλλά ούτε και τη λογοτεχνία, την οποία κατά βάση υπηρετεί. Ο γνωστός από τα ταξιδιωτικά του βιβλία Γιάννης Κατσίκης παρουσιάζει εδώ μια άλλη μορφή των ενδιαφερόντων του βιογραφώντας τον Έλληνα θαλασσοπόρο με μυθιστορηματικό τρόπο. Αξιοποιώντας όλες τις υπάρχουσες πηγές, βιογραφεί τον Χουάν ντε Φούκα αναπλάθοντας παράλληλα με ρεαλισμό και λογοτεχνική ζωντάνια ολόκληρη την εποχή των κονκισταδόρων, της πειρατείας και του ανταγωνισμού των Μεγάλων Ναυτικών Δυνάμεων για το μοίρασμα του κόσμου.

Αντώνης Κλάφης 1974, Μεταπολίτευση

εκδ. Μεταίχμιο, 2021, σελ. 296, τιμή: 13,30 €

Τα ξημερώματα της 25ης Νοεμβρίου 1973 ο Δημήτριος Ιωαννίδης προχώρησε στην ανατροπή του Γεωργίου Παπαδόπουλου. Οι συνωμότες ενήργησαν ταχύτατα και με μεγάλη αποφασιστικότητα, καταλαμβάνοντας την εξουσία δίχως να συναντήσουν πραγματική αντίδραση. Σε αντίθεση με τον Παπαδόπουλο, ο Ιωαννίδης δεν ανέλαβε κάποιο πολιτικό αξίωμα. Απέφευγε ακόμα και να εμφανίζεται δημόσια. Το όνομά του ήταν γνωστό και η εξουσία του πανθομολογούμενη, αλλά ο ίδιος παρέμενε αφανής. Αυτή η επιλογή του χάρισε το προσωνύμιο του αόρατου δικτάτορα.

Σε επίπεδο διακηρύξεων, το καθεστώς του Ιωαννίδη ήθελε να εμφανίζεται ως η γνήσια εκδοχή της 21ης Απριλίου. Από την άλλη, τήρησε αποστάσεις από πρόσωπα της χούντας του Παπαδόπουλου, τα οποία είχαν επιδείξει σκανδαλώδη συμπεριφορά. Η δικτατορία του Ιωαννίδη θα είναι σκοτεινότερη περίοδος σε σύγκριση ακόμα και με εκείνη του Παπαδόπουλου. Τα καταπιεστικά μέτρα και οι διώξεις των αντιφρονούντων εντάθηκαν. Η ΕΣΑ, απολύτως ελεγχόμενη από τον Ιωαννίδη, λειτουργούσε ως πραιτοριανή φρουρά του νέου καθεστώτος. Τον Φεβρουάριο του 1974 επαναλειτούργησε ως τόπος εκποτισμού πολιτικών κρατούμενων το στρατόπεδο της Γυάρου.

Η επικράτηση της χούντας του Ιωαννίδη σηματοδότησε την περαιτέρω υποβάθμιση της διεθνούς θέσης της Ελλάδας, η οποία είχε δρομολογηθεί ήδη από την επαύριο του πραξικοπήματος της 21ης Απριλίου 1967. Τον Φεβρουάριο του 1974, ο πρεσβευτής των ΗΠΑ στην Ελλάδα Χένρι Τάσκα είχε επισημάνει την απειρία των περισσότερων από τους αξιωματικούς που υπηρετούσαν σε επιτελικές θέσεις ευθύνης.

Το 1974 σηματοδότησε το τέλος μιας ολόκληρης εποχής και την απαρχή μιας εντελώς νέας. Ο μεταβατικός χαρακτήρας του αποτυπώθηκε με τον πιο γλαφυρό τρόπο στις αντιφάσεις του. Ήταν ταυτόχρονα *annus horribilis* και *annus mirabilis*. Ολέθριο, διότι το πρώτο μισό του σημαδεύτηκε από την πιο σκοτεινή εκδοχή του δικτατορικού καθεστώτος που προκάλεσε την ανεπανόρθωτη

εθνική συμφορά στην Κύπρο, η οποία με τη σειρά της οδήγησε στην κατάρρευσή του. Καταπληκτικό, διότι πάνω στα ερείπια της χούντας ανοικοδομήθηκε με σχεδόν άπιστευτη ταχύτητα και οπωσδήποτε με αξιοθαύμαστη αποτελεσματικότητα η πιο επιτυχημένη εκδοχή ομαλής δημοκρατικής ζωής στο ελληνικό κράτος. Διευθετήθηκε με τρόπο αδιαμφισβήτητο και κατά συνέπεια οριστικό το χρονίζον πολιτειακό ζήτημα. Επιπλέον, τέθηκαν ξανά οι βάσεις για την ενεργή συμμετοχή της Ελλάδας, στο εγχείρημα της ευρωπαϊκής ολοκλήρωσης. Το 1974 υπήρξε καθοριστικό και σε ένα άλλο επίπεδο. Εκείνο της διαμόρφωσης των ελληνοτουρκικών σχέσεων. Σχεδόν όλες οι αξιώσεις που εγείρει μέχρι σήμερα η Τουρκία έναντι της Ελλάδας έχουν τη ρίζα τους στο μεταίχμιο μεταξύ του 1973 και του 1974, όπως η αμφισβήτηση των ελληνικών νησιών να έχουν υφαλοκρηπίδα και η επιμονή στην αποστρατιωτικοποίησή τους.

Το πολύ ενδιαφέρον και χρήσιμο βιβλίο του Αντώνη Κλάφης –επίκουρου καθηγητή στο Πανεπιστήμιο Πελοποννήσου–, χωρίζεται σε δύο κύρια μέρη. Το πρώτο σκιαγραφεί την πορεία προς την κατάρρευση της δικτατορίας. Το δεύτερο τις προσπάθειες που αναλήφθηκαν για την αποκατάσταση της δημοκρατίας. Με την κατάρρευσή της, η δικτατορία των συνταγματαρχών έγινε κατά κάποιο τρόπο είδος μουσειακό, καθώς υπήρξε η τελευταία περίπτωση που οι ένοπλες δυνάμεις επενέβησαν πραξικοπηματικά στα ελληνικά πολιτικά πράγματα.

ΟΡΙΖΟΝΤΙΑ

1. Κύπριος πολιτικός ιστορικός ηγέτης της ΕΔΕΚ
2. Τελειώνει την Κυριακή της Τυρινής - Θηλυκό άρθρο καθαρεύουσας (πληθ.)
3. ... Μόουλαμ, Αγγλίδα πολιτικός και ειρηνίστρια - Αρχικά ραδιοφωνίας - Ινστιτούτα κατάρτισης
4. Μέγας ..., προσωνύμιο του στρατάρχη Αλέξανδρου Παπάγου
5. Ήταν ο αντιβασιλέας Δαμασκηνός
6. Αρχικά νομικού κώδικα - Φοριούνται συνήθως το καλοκαίρι
7. Πρόδρομος του ΟΗΕ - Γερμανός καταζητούμενος για τρομοκρατία που έζησε στην Ελλάδα
8. Ιστορική προσφυγική ομάδα (με άρθρο) - Ο πρώτος εκλεγμένος από τον λαό πρόεδρος της Τσεχίας
9. Διοικητικό όργανο ιδρυμάτων - Ο τόπος ταφής του Μωάμεθ (με άρθρο)
10. Ίδρυμα ερευνών (αρχικά) - Μη θεραπεύσιμο, αγιάτρευτο
11. Πατέρας της θεωρίας της πληροφορίας - Το εθνικό φαγητό του Τατζικιστάν

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
2							■		
3		■				■			
4								■	
5									■
6		■							
7			■		■				
8				■					
9		■							
10			■						
11					■			■	

ΚΑΘΕΤΑ

1. Παλιό νεολαϊστικό κίνημα της Αριστεράς
2. Έτσι αποκαλείται η δυσανεξία στη λακτόζη
3. Νομπελίστας της λογοτεχνίας- Προτρέπει - Ευρωπαϊκά αρχικά - Αριθμητικό
4. Συνώνυμο του αμιγής - Μικρό αμμώδες ή κοραλλιογενές νησί
5. Ο χιτώνας που φορούσε ο Χριστός πριν από τη σταύρωση - Διάσημο έργο του το «Μαγικό βουνό»
6. Αρχαίος Κρης ποιητής συγγραφέας των Μεσσηνιακών - Σχολή του βουδισμού
7. Ο αριθμός έντεκα με γράμματα - Είναι «Η Στέγη του Κόσμου» στο Θιβέτ
8. Θεμελιώδης αρχή των ελληνικών Συνταγμάτων (γεν.)
9. Αρχικά εμιράτων - Έχει αυτοανακηρυχθεί το μικρότερο κράτος στον κόσμο
10. Ντε ..., διάσημος Ιταλός σκηνοθέτης - Αντώνυμο του πρόσκαιρος

ΛΥΣΗ ΣΤΑΥΡΟΛΕΞΟΥ ΦΕΒΡΟΥΑΡΙΟΥ

ΟΡΙΖΟΝΤΙΑ: •1.ΑΚΡΑΓΑΝΤΑΣ •2.ΓΕΩΛΟΓΙΑ •3.ΟΛΣΕΝ-ΞΕΙΝ •4.ΡΕΣ-ΙΒΟ-ΛΙ •5.ΟΥΙΣΚΟΝΣΙΝ
 •6.ΚΩΚ-ΕΛ-ΠΟΑ •7.ΟΤΣΑΛΑΝ •8.ΙΕΝΑ-ΝΑΡ •9.ΤΟ-ΛΑ-ΠΤΕΑ •10.ΟΚΤΩΒΡΙΑΝΗ •11.ΣΑΙΣ-ΟΣΚΑΡ
 ΚΑΘΕΤΑ: •1.ΑΓΟΡΟΚΡΙΤΟΣ •2.ΚΕΛΕΥΩ-ΕΟΚΑ •3.ΡΩΣΣΙΚΟΝ-ΤΙ •4.ΑΛΕ-ΤΑΛΩΣ •5.ΓΟΝΙΚΕΣ-ΑΒ
 •6.ΑΓ-ΒΟΛΑΝ-ΟΣΚΑΡ

Συστήματα Εξωτερικής Θερμομόνωσης

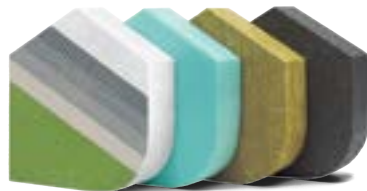

Η KRAFT PAINTS με παρουσία πάνω από 12 χρόνια στα συστήματα εξωτερικής θερμομόνωσης, καινοτομεί διαθέτοντας στην αγορά το αναβαθμισμένο & πλήρως Πιστοποιημένο Σύστημα Ενεργειακής Αναβάθμισης BIOCLIMA®, που αποτελείται από το CLIMAWALL® για κάθετους τοίχους και το CLIMAROOF® για ταράτσες & δώματα.

Ειδικά σχεδιασμένα για την Ελλάδα και το Μεσογειακό Κλίμα, προσφέρουν ολοκληρωμένη προστασία έναντι των καιρικών συνθηκών, ενεργειακή αναβάθμιση έως 65%, συνολική κτηριακή θωράκιση και προηγμένη πυροπροστασία, συμβάλλοντας παράλληλα στην «πράσινη» δόμηση.

Καλύπτουν κάθε αρχιτεκτονική απαίτηση με δυνατότητα επιλογής διαφόρων τελικών φινιρισμάτων και σύγχρονων αποχρώσεων.

ΣΥΜΜΕΤΕΧΕΙ ΣΤΟ ΝΕΟ
ΕΞΟΙΚΟΝΟΜΩ

GIOCHI PREZIOSI

ZAG
HEROES
miraculous

*Παιχνίδια που
δημιουργούν
αναμνήσεις!*

Giochi Preziosi Hellas

Αγρινίου 14, Πεύκη, 151 21, Τηλ.: 210 61.00.381-2, Fax: 210 61.00.383
info@giochipreziosi.gr, www.giochipreziosi.gr

